

SIVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

**HADÎD SÛRESİ ÖRNEKLİĞİNDE RİVÂYET VE DİRÂYET
TEFSİRLERİ ARASINDA KARŞILAŞTIRMA**

Yüksek Lisans Tezi

Azime Betül DEMİREL YİĞİT

Sivas

Ocak 2020

SİVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

**HADİD SÛRESİ ÖRNEKLİĞİNDE RİVÂYET VE DİRÂYET
TEFSİRLERİ ARASINDA KARŞILAŞTIRMA**

Yüksek Lisans Tezi

Azime Betül DEMİREL YİĞİT

Tez Danışmanı

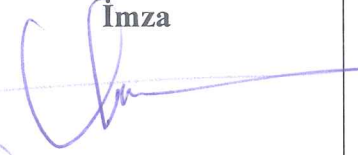

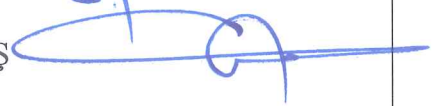
Prof. Dr. Talip ÖZDEŞ

Sivas

Ocak 2020

KABUL VE ONAY

Üniversite: : Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Ana Bilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Tezin Başlığı : Hadîd Sûresi Örneğinde Rivâyet ve Dirâyet Tefsirleri
Arasında Karşılaştırma
Savunma Tarihi : 06. 12. 2019
Danışmanı : Prof. Dr. Talip ÖZDEŞ

	Unvanı - Adı Soyadı	İmza
Jüri Başkanı	: Prof. Dr. Talip ÖZDEŞ	
Üye	: Doç. Dr. Bilal DELİSER	
Üye	: Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ALTUNTAŞ	

Oy Birliği
Oy Çokluğu

Azime Betül DEMİREL YİĞİT tarafından hazırlanan Hadîd Sûresi Örneğinde Rivâyet ve Dirâyet Tefsirleri Arasında Karşılaştırma başlıklı tez, kabul edilmiştir. ../..../2019

Prof. Dr. Ahmet ŞENGÖNÜL
Enstitü Müdürü

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde hazırladığım bu Yüksek Lisans Tezinin bizzat tarafımdan ve kendi sözcüklerimle yazılmış orijinal bir çalışma olduğunu ve bu tezde;

- 1- Çeşitli yazarların çalışmalarından faydalandığımda bu çalışmaların ilgili bölümlerini doğru ve net biçimde göstererek yazarlara açık biçimde atıfta bulunduğumu;
- 2- Yazdığım metinlerin tamamı ya da sadece bir kısmı, daha önce herhangi bir yerde yayımlanmışsa bunu da açıkça ifade ederek gösterdiğimi;
- 3- Başkalarına ait alıntılanan tüm verileri (tablo, grafik, şekil vb. de dahil olmak üzere) atıflarla belirttiğimi;
- 4- Başka yazarların kendi kelimeleriyle alıntıladığım metinlerini, tırnak içerisinde veya farklı dizerek verdiğim yine başka yazarlara ait olup fakat kendi sözcüklerimle ifade ettiğim hususları da istisnasız olarak kaynak göstererek belirttiğimi,

beyan ve bu etik ilkeleri ihlal etmiş olmam halinde bütün sonuçlarına katlanacağımı kabul ederim.

06/01/2020

Azime Betül DEMİREL YİĞİT

ÖNSÖZ

Allah'ın varlığını ve birliğini anlatan bilgi ve amel arasında bağ kurarak bizlere tutarlı bir hayat çizgisi sunan Kur'ân-ı Kerîm; ortaya koyduğu delillerle, açtığı ufuklarla her dönemde insanların yollarını ve kalplerini aydınlatan ve hayatı içine alan bir kitaptır.

Kur'ân-ı Kerim evrensel bir kitap olduğu için nüzûlünden kıyamete kadar gelecek olan bütün insanlığın dinî ihtiyaçlarına cevap verecek niteliktedir. O, nüzûlünden bugüne kadar ışığında hiçbir şey kaybetmemiş, onun getirdiği değerler ve ahlak ilkeleri hep canlı kalmıştır. Ayrıca Kur'ân-ı Kerîm bir rehber olarak nüzûlünden bugüne kadar geçen her dönemde İslam toplumlarının pek çok alanda temel odak noktası olmuş, onları doğrudan ya da dolaylı bir şekilde etkilemiştir.

Kur'ân-ı Kerîm, Allah tarafından indirilen evrensel ve değişmez bir kitap olarak insanlığın önünde durmakla birlikte, insanların yaklaşımları ve onu anlama gayretleri; fitrî özellikleri, içinde yaşadıkları toplumların şartları ve ihtiyaçlarına göre değişiklik arz etmektedir. İnsanlık var olduğu sürece devam edecek olan bu anlama gayretlerinin; geçmiş ve gelecek arasındaki bağı koparmadan, Kur'ân-ı Kerîm'i ilmî çalışmaların merkezine alarak onun bütünlüğünü göz ardı etmeden insanlığın sorunlarına fikir ve çözümler üreterek devam etmesi hususunda ilahiyat bünyesinde çalışan insanlara büyük görevler düşmektedir. Bu eksende yapılacak her inceleme ve araştırma Kur'ân'ı daha iyi anlama yolunda önemli ve değerli bir adımdır.

Çalışmamız giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde araştırmanın konusuna, amacına ve metoduna yer verdik.

Birinci bölümde sûreyi genel anlamda tanıtabilmek amacıyla sûrenin ismini, nüzûl ortamını ve sebebini, muhtevasını ve Kur'ân-ı Kerîm'in genel muhtevası içindeki yerini göstermeye çalıştık.

İkinci bölümde ise Hadîd sûresi örneğinde rivâyet ve dirâyet tefsirlerinin Kur'ân-ı Kerîm'e karşı genel yaklaşım tarzlarını ortaya koymaya çalıştık.

Çalışmamız esnasında bizlere yardımcı olan danışman hocam Prof. Dr. Talip ÖZDEŞ'e ve maddi manevi destekleri için aileme teşekkürlerimi sunuyorum.

Azime Betül DEMİREL YİĞİT

SİVAS- 2020

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
KISALTMALAR	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
1. GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Konusu.....	1
1.2. Araştırmanın Amacı	1
1.3. Araştırmanın Metodu.....	2
BİRİNCİ BÖLÜM	3
1. HADİD SÛRESİ	3
1.1. Hadîd Sûresinin Genel Tanıtımı	3
1.2. Sûrenin İsmi, Nüzûl Zamanı, Ortamı ve Sebebi.....	11
1.2.1. İsmi	11
1.2.2. Nüzûl Zamanı, Ortamı ve Sebebi	11
1.3. Sûrenin Muhtevası ve Kur'ân'ın Genel Muhtevası İçindeki Yeri.....	16
1.3.1. Hadîd Sûresinin Mekkî Sûrelerle Bağlantısı	17
1.3.2. Hadîd Sûresinin Medenî Sûrelerle Bağlantısı	21
1.3.3. Hadîd Sûresinin Genel Prensipleri	22
İKİNCİ BÖLÜM	25
1. RİVÂYET VE DİRÂYET TEFSİRLERİNİN SUREYE YAKLAŞIMI	25
1.1. Rivâyet ve Dirâyet Tefsirlerinin Genel Özellikleri	25
1.2. Hadîd Sûresindeki Âyetlere Getirilen Açıklama ve Yorumlar.....	32
1.2.1. Kevnî Âyetlere Getirilen Açıklama ve Yorumlar	32
1.2.2. Müteşâbih ile İlintili Kavramlar ve Müteşâbih Âyetlere Getirilen Açıklama ve Yorumlar	42
1.2.2.1. Müteşâbih ile İlintili Kavramlar	42
1.2.2.1.1. Muhkem.....	45
1.2.2.1.2. Müteşâbih	47
1.2.2.1.3. Te'vîl	49

1.2.2.2. Müteşâbih Âyetlere Getirilen Açıklama ve Yorumlar	59
1.2.3. Vahiy ve Risaletle İlgili Âyetlere Getirilen Açıklama ve Yorumlar	63
1.2.4. İnfak ve Karz-ı Hasen ile İlgili Âyetlere Getirilen Açıklama ve Yorumlar.....	66
1.2.4.1. İnfak ile İlgili Âyetlere Getirilen Açıklama ve Yorumlar	66
1.2.4.2. Karz-ı Hasen ile İlgili Âyetlere Getirilen Açıklama ve Yorumlar.....	69
1.2.5. Kıyamet ve Ahiret ile İlgili Âyetlere Getirilen Açıklama ve Yorumlar.....	74
1.2.6. Dünya Hayatının Vasfedilmesi ile İlgili Âyetlere Getirilen Açıklama ve Yorumlar	83
1.2.7. Musibete Maruz Kalma Konusu ile İlgili Âyetlere Getirilen Açıklama ve Yorumlar	91
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	96
KAYNAKÇA	98
ÖZ GEÇMİŞ.....	103

KISALTMALAR

AÜ	: Ankara Üniversitesi
AÜİFD	: Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
b.	: İbn (oğul)
BOZİFDER	: Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
bk.	: Bakınız
b.y.	: Basım Yeri Yok
çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
DİÜİFD	: Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
H.	: Hicrî
Hz.	: Hazreti
KURAMER	: Kur'an Araştırmaları Merkezi
SAÜİFD	: Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
SEÜİFD	: Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
ŞİA	: Şamil İslam Ansiklopedisi
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
çev.	: Çeviren
ts.	: Tarihsiz
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve diğerleri
YL	: Yüksek Lisans
y.y.	: Yayıncı Yok

ÖZET

Hadîd sûresi örneklüğünde rivâyet ve dirâyet tefsirleri arasında bir karşılaştırma olarak yaptığımız araştırmamız giriş ve iki bölümden oluşmaktadır.

Giriş bölümünde araştırmanın konusunu, amacını ve metodunu açıkladık.

Birinci bölümde sûreyi genel anlamda tanıtabilmek amacıyla sûrenin ismini, nüzûl ortamını ve sebebini, muhtevasını ve Kur'ân-ı Kerîm'in genel muhtevası içindeki yerini göstermeye çalıştık.

İkinci bölümde ise rivâyet ve dirâyet tefsirlerinin Hadîd sûresine dair yaklaşımlarını ortaya koymaya çalıştık.

Sonuç kısmında ise çalışmamızda ulaştığımız temel fikirleri ve kanaatlerimizi özetledik.

ABSTRACT

Our study, which is a comparison between the narrative and the interpretations of dirayet in the case of Hadid surah, consists of an introduction and two following chapters.

In the introduction we explained the subject, aim and method of the research.

In the first chapter, in order to introduce the surah in general terms, we tried to reveal the name of the surah, the environment of the surah and its reason, its content and its place in the general content of the Qur'an.

In the second part, we tried to put forward the approaches of the narrative and the interpretations of dirayet about the surah Hadid.

In the conclusion, we summarized the basic ideas and opinions that we reached in our study.

1. GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Konusu

Tefsir ilminde yapılan genellikle Kur'ândaki bir sûre veya kavram; bir müfessirin eseri, Kur'ân ilimleri ile ilgili bir konu incelemesi şeklindeki farklı her bir çalışmanın gayesi Kur'ân-ı Kerîm'in anlaşılmasına katkı sağlamaktır. Araştırmamızın konusunu, Hadîd sûresinin rivâyet ve dirâyet tefsirleri arasında bir karşılaştırma yapılarak incelenmesi oluşturmaktadır. Bu araştırmada Hadîd suresindeki temel konular dikkate alınarak rivâyet ve dirâyet tefsirlerinin Kur'ân-ı Kerîm'e olan yaklaşımları ve bu yaklaşımlardaki benzerlik ve farklılıkların altında yatan temel sebepler hakkında genel bir fikir oluşturulmak istenmiştir.

1.2. Araştırmanın Amacı

Araştırmamızda bir sûreyi incelememizin amaçlarını şu şekilde açıklayabiliriz:

1. Kur'ân-ı Kerîm'in müstakil bölümlerinden olan bir sûreyi genel hatlarıyla tanımak ve tanıtmak
2. Sûrenin Kur'ân-ı Kerîm'in genel muhtevası içerisindeki yerini ortaya koymak
3. Örnek bir sûre ele alınarak Kur'ân-ı Kerîm'in esas mesajını vurgulamak
4. Sûre hakkında tefsir kaynaklarında yer alan rivâyet, bilgi ve yorumları toplamak, toplanan dokümanları inceleme ve değerlendirmeye tabi tutmak
5. Rivâyet ve dirâyet tefsirlerinin Kur'ân-ı Kerîm'e karşı genel yaklaşımlarını ortaya koymak
6. Tefsirlerin genel özelliklerini vurgulamak ve bu tefsirleri telif eden müfessirlerin içinde yaşadıkları dönem ve çevrenin, sahip oldukları kültürel, mezhebî, ilmî, meslekî vb. özelliklerin tefsirler üzerindeki etkilerine dikkat çekmek.

1.3. Araştırmanın Metodu

Bu çalışmada takip ettiğimiz metodu şöyle sıralayabiliriz:

Öncelikle sûrede geçen ve açıklama ihtiyacı duyduğumuz kelimeler için hem lügat hem de lügat türündeki eserlere başvurulmuştur. Râğıb el-İsfehânî'nin *el-Müfredât*, İbn Manzûr'un *Lisânu'l-'Arab* isimli eserleri yararlandığımız eserlerden bazılarıdır. Çalışmamızda Kur'ân-ı Kerîm'deki bir sûre incelendiği için çalışmamızın temel kaynağını elbette Kur'ân-ı Kerîm oluşturmaktadır. Aynı zamanda tezimizde, incelediğimiz âyetlerin yanı sıra Kütüb-ü Tis'adan aldığımız hadislere de yer vermeye çalıştık.

Çalışmamızda yararlandığımız kaynakların ağırlık noktasını tefsîrler oluşturmuştur. Çalışmamızın temelini oluşturan rivâyet ve dirâyet tefsirlerini şöyle sıralayabiliriz:

Taberî'nin *Câmiu'l-Beyân*, Maturîdî'nin *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, Beğavî'nin *Me'âlimüt-Tenzîl*, Râzî'nin *et-Tefsîru'l-Kebîr*, İbn Kesîr'in *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, Muhammed Esed'in *Kur'ân Mesajı* ve Süleyman Ateş'in *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri adlı eserleri*.

Çalışmamızda kullandığımız bazı âyetlerin tam meâli verilmiş, bazı âyetlere de işaret edilmiştir. Âyetlerin meâlleri verilirken Süleyman Ateş ve Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yayınlanan meâllerden yararlanılmıştır. Ayrıca çalışmamızda, isnad dipnotlu atıf sistemi kullanılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. HADİD SÛRESİ

1.1. Hadîd Sûresinin Genel Tanıtımı

Çalışmamızın bu bölümünde Hadîd sûresini genel özellikleriyle tanıtmaya çalışacağız. Kur'ân-ı Kerîm'in tertip sırasına göre elli yedinci, nüzûl sırasına göre ise doksanlı sıralarda¹ yer alan Hadîd sûresi yirmi dokuz ayetten oluşmaktadır.

Bu genel bilgilerden sonra bu bölümde sûrenin ismi, nüzûlü, muhtevası ve Kur'ân-ı Kerîm'in genel muhtevası içerisindeki yeri ile ilgili bilgilere geçmeden önce sûre ve meâlini vermeyi uygun gördük.

سورة الحديد

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

سَبَّحَ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿١﴾ لَهُ مُلْكُ السَّمَوَاتِ
وَالْأَرْضِ يُحْيِي وَيُمِيتُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٢﴾ هُوَ الْأَوَّلُ وَالْآخِرُ
وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿٣﴾ هُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ
وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ يَعْلَمُ مَا يَلِجُ فِي الْأَرْضِ وَمَا
يَخْرُجُ مِنْهَا وَمَا يَنْزِلُ مِنَ السَّمَاءِ وَمَا يَعْرُجُ فِيهَا وَهُوَ مَعَكُمْ أَيْنَ مَا كُنْتُمْ
وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿٤﴾ لَهُ مُلْكُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَإِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ
الْأُمُورُ ﴿٥﴾ يُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَيُولِجُ النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ وَهُوَ عَلِيمٌ بِذَاتِ
الصُّدُورِ ﴿٦﴾ ءَامِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَأَنْفِقُوا مِمَّا جَعَلَكُمْ مُسْتَخْلَفِينَ

¹ Esra Gözeler, *Kur'an Ayetlerinin Tarihlendirilmesi*, (İstanbul: KURAMER Yayınları, 2016), 102, 290.

فِيهِ فَالَّذِينَ ءَامَنُوا مِنْكُمْ وَأَنْفَقُوا لَهُمْ أَجْرٌ كَبِيرٌ ﴿٧﴾ وَمَا لَكُمْ لَا تُؤْمِنُونَ
 بِاللَّهِ وَالرَّسُولِ يَدْعُوكُمْ لِتُؤْمِنُوا بِرَبِّكُمْ وَقَدْ أَخَذَ مِيثَاقَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ
 ﴿٨﴾ هُوَ الَّذِي يُنَزِّلُ عَلَى عَبْدِهِ ءَايَاتٍ بَيِّنَاتٍ لِيُخْرِجَكُم مِّنَ الظُّلُمَاتِ
 إِلَى النُّورِ وَإِنَّ اللَّهَ بِكُمْ لَرَءُوفٌ رَّحِيمٌ ﴿٩﴾ وَمَا لَكُمْ أَلَّا تُنْفِقُوا فِي سَبِيلِ
 اللَّهِ وَلِلَّهِ مِيرَاثُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ لَا يَسْتَوِي مِنْكُمْ مَن أَنْفَقَ مِن قَبْلِ
 الْفَتْحِ وَقَتْلَ أَوْلِيَّتِكَ أَعْظَمَ دَرَجَةً مِّنَ الَّذِينَ أَنْفَقُوا مِن بَعْدِ وَقَتْلُوا
 وَكَلَّا وَعَدَّ اللَّهُ الْحُسْنَىٰ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿١٠﴾ مَن ذَا الَّذِي
 يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضْعِفُهُ لَهُ، وَلَهُ أَجْرٌ كَرِيمٌ ﴿١١﴾ يَوْمَ تَرَى
 الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ يَسْعَىٰ نُورُهُم بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَبِأَيْمَانِهِمْ بُشْرَانُكَمُ الْيَوْمِ جَنَّتْ
 تَجْرِي مِّن تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا ذَٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿١٢﴾ يَوْمَ يَقُولُ
 الْمُنَافِقُونَ وَالْمُنَافِقَاتُ لِلَّذِينَ ءَامَنُوا انظُرُونَا نَقْتِسِسْ مِن نُّورِكُمْ قِيلَ ارْجِعُوا
 وَرَاءَكُمْ فَالْتَمِسُوا نُورًا فَضُرِبَ بَيْنَهُم بِسُورٍ لَهُ بَابٌ بَاطِنُهُ فِيهِ الرَّحْمَةُ وَظَاهِرُهُ
 مِن قِبَلِهِ الْعَذَابُ ﴿١٣﴾ يُنَادُونَهُمْ أَلَمْ نَكُن مَعَكُمْ قَالُوا بَلَىٰ وَلَكِنَّكُمْ فَتَنْتُمْ
 أَنْفُسَكُمْ وَتَرَبَّصْتُمْ وَارْتَبْتُمْ وَغَرَّتْكُمُ الْأَمَانِيُّ حَتَّىٰ جَاءَ أَمْرُ اللَّهِ وَغَرَّكُمْ
 بِاللَّهِ الْغُرُورُ ﴿١٤﴾ فَالْيَوْمَ لَا يُؤْخَذُ مِنْكُمْ فِدْيَةٌ وَلَا مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا

مَاؤُنْكُمْ النَّارُ هِيَ مَوْلَانَكُمْ وَيُنْسِ الْمَصِيرُ ﴿١٥﴾ أَلَمْ يَأْنِ لِلَّذِينَ
 ءَامَنُوا أَنْ تَخْشَعَ قُلُوبُهُمْ لِذِكْرِ اللَّهِ وَمَا نَزَلَ مِنَ الْحَقِّ وَلَا يَكُونُوا
 كَالَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلُ فَطَالَ عَلَيْهِمُ الْأَمَدُ فَقَسَتْ قُلُوبُهُمْ وَكَثِيرٌ
 مِنْهُمْ فَاسِقُونَ ﴿١٦﴾ أَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَحِي الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا قَدْ بَيَّنَّا لَكُمْ
 الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿١٧﴾ إِنَّ الْمُصَّدِّقِينَ وَالْمُصَّدِّقَاتِ وَأَقْرَضُوا اللَّهَ
 قَرْضًا حَسَنًا يَضْعَفُ لَهُمْ وَلَهُمْ أَجْرٌ كَرِيمٌ ﴿١٨﴾ وَالَّذِينَ ءَامَنُوا
 بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ ءَأُولَئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ وَالشُّهَدَاءُ عِنْدَ رَبِّهِمْ لَهُمْ أَجْرُهُمْ
 وَنُورُهُمْ وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا ءَأُولَئِكَ أَصْحَابُ
 الْجَحِيمِ ﴿١٩﴾ أَعْلَمُوا أَنَّمَا الْحَيَوةُ الدُّنْيَا لَعِبٌ وَهُوَ زِينَةٌ وَتَفَاخُرٌ
 بَيْنَكُمْ وَتَكَاثُرٌ فِي الْأَمْوَالِ وَالْأَوْلَادِ كَمَثَلِ غَيْثٍ أَعْجَبَ الْكُفَّارَ
 نَبَاهُهُ ثُمَّ يَهِيحُ فَتَرْتَهُ مُصْفَرًا ثُمَّ يَكُونُ حُطَمًا وَفِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ
 شَدِيدٌ وَمَغْفِرَةٌ مِّنَ اللَّهِ وَرِضْوَانٌ وَمَا الْحَيَوةُ الدُّنْيَا إِلَّا مَتَعُ الْغُرُورِ
 ﴿٢٠﴾ سَابِقُوا إِلَىٰ مَغْفِرَةٍ مِّنَ رَبِّكُمْ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا كَعَرْضِ السَّمَاءِ
 وَالْأَرْضِ أُعِدَّتْ لِلَّذِينَ ءَامَنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ ءَ ذَٰلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ
 مَن يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ ﴿٢١﴾ مَا أَصَابَ مِنْ مُّصِيبَةٍ فِي

الْأَرْضِ وَلَا فِي أَنْفُسِكُمْ إِلَّا فِي كِتَابٍ مِّن قَبْلِ أَن نَّبْرَأَهَا إِنَّ
ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرٌ ﴿٢٢﴾ لِكَيْلَا تَأْسَوْا عَلَى مَا فَاتَكُمْ وَلَا
تَفْرَحُوا بِمَا آتَاكُمْ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ ﴿٢٣﴾
الَّذِينَ يَبْخُلُونَ وَيَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبُخْلِ وَمَن يَتَوَلَّ فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ
الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ ﴿٢٤﴾ لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنْزَلْنَا مَعَهُمُ
الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ وَأَنْزَلْنَا الْحَدِيدَ فِيهِ
بَأْسٌ شَدِيدٌ وَمَنْفَعٌ لِلنَّاسِ وَلِيَعْلَمَ اللَّهُ مَن يَنْصُرُهُ وَرُسُلَهُ بِالْغَيْبِ إِنَّ
اللَّهَ قَوِيٌّ عَزِيزٌ ﴿٢٥﴾ وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا وَإِبْرَاهِيمَ وَجَعَلْنَا فِي ذُرِّيَّتِهِمَا
النُّبُوَّةَ وَالْكِتَابَ فَمِنْهُمْ مُّهْتَدٍ وَكَثِيرٌ مِّنْهُمْ فَاسِقُونَ ﴿٢٦﴾
ثُمَّ قَفَّيْنَا عَلَىٰ آثَرِهِم بِرُسُلِنَا وَقَفَّيْنَا بِعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ
وَأَتَيْنَاهُ الْإِنجِيلَ وَجَعَلْنَا فِي قُلُوبِ الَّذِينَ اتَّبَعُوهُ رَأْفَةً وَرَحْمَةً
وَرَهْبَانِيَّةً ابْتَدَعُوهَا مَا كَتَبْنَاهَا عَلَيْهِمْ إِلَّا ابْتِغَاءَ رِضْوَانِ اللَّهِ فَمَا
رَعَوْهَا حَقَّ رِعَايَتِهَا فَآتَيْنَا الَّذِينَ ءَامَنُوا مِنْهُمْ أَجْرَهُمْ وَكَثِيرٌ مِّنْهُمْ

فَسِئُونَ ﴿٢٧﴾ يَتَأْتِيهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وءَامِنُوا بِرَسُولِهِ
يُؤْتِكُمْ كِفْلَيْنِ مِنْ رَحْمَتِهِ وَّيَجْعَلْ لَكُمْ نُورًا تَمْشُونَ بِهِ وَّيَغْفِرْ لَكُمْ
وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٢٨﴾ لَيْلًا يَعْلَمُ أَهْلُ الْكِتَابِ ءَلَا يَقْدِرُونَ عَلَى
شَيْءٍ مِّنْ فَضْلِ اللَّهِ وَأَنَّ الْفَضْلَ بِيَدِ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَن يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ
الْعَظِيمِ ﴿٢٩﴾

Bismillâhirrahmânirrahîm

1. Göklerde ve yerde bulunan her şey Allah'ı tesbih etmektedir. O, mutlak güç, hüküm ve hikmet sahibidir.

2. Göklerin ve yerin hükümranlığı yalnızca O'nundur. O, diriltir, öldürür. O her şeye hakkıyla gücü yetendir.

3. O, ilk ve sondur. Zâhir ve bâtıdır. O her şeyi hakkıyla bilendir.

4. O, gökleri ve yeri altı günde yaratan sonra arşa kurulandır. Yere gireni, ondan çıkanı; gökten ineni, oraya yükseleni bilir. Nerede olsanız, O sizinle beraberdir. Allah bütün yaptıklarınızı hakkıyla görendir.

5. Göklerin ve yerin hükümranlığı O'nundur. Bütün işler ancak O'na döndürülür.

6. Geceyi gündüzün içine, gündüzü de gecenin içine sokar. O göğüslerin özünü (kalplerde olanı) hakkıyla bilendir.

7. Allah'a ve Rasûlüne iman edin ve Allah'ın sizi üzerinde tasarrufa yetkili kıldığı şeylerden (Allah yolunda) harcayın. İçinizden iman edip de (Allah yolunda) harcayanlar var ya, onlar için büyük bir mükâfat vardır.

8. Peygamber sizi Rabbinize iman etmeniz için davet edip dururken size ne oluyor da Allah'a iman etmiyorsunuz? Hâlbuki O sizden sağlam bir söz de almıştı. Eğer inanacak kimselerseniz (bu sebep yeter, bu çağrıya uyun).

9. O, sizi karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için kulu Muhammed'e apaçık ayetler indirendir. Şüphesiz Allah size karşı çok şefkatli ve merhametlidir.

10. Size ne oluyor da Allah yolunda harcama yapmıyorsunuz? Hâlbuki göklerin ve yerin mirası zaten Allah'ındır. İçinizden fetihten önce harcayanlar ve savaşanlar, (diğerleri ile) bir değildir. Onların derecesi, sonradan harcayan ve savaşanlardan daha yüksektir. Bununla beraber Allah, hepsine de en güzel olanı (cenneti) va'd etmiştir. Allah bütün yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.

11. Kim Allah'a güzel bir borç verecek olursa, Allah da ona onun karşılığını kat kat verir. Ona çok değerli bir mükâfat da vardır.

12. Mümin erkeklerle mümin kadınların nurlarının, önlerinde ve sağlarında koştuğunu göreceğin gün kendilerine şöyle denir: “Bugün size müjdelenen şey, içlerinden ırmaklar akan ebedi olarak kalacağınız cennetlerdir.” İşte bu büyük başarıdır.

13. Münafık erkeklerle münafık kadınların, iman edenlere, “Bize bakın ki sizin nurunuzdan biz de yararlanalım.” diyecekleri gün kendilerine, “Arkanıza dönün de bir nur arayın.” denilecektir. Derken aralarına kapısı olan bir sur çekilir. Onun iç tarafında rahmet, dış tarafında ise azap vardır.

14. (Münafıklar) Müminlere şöyle seslenirler: “Biz de (dünyada) sizinle beraber değil miydik?” (Müminler) Derler ki: “Evet, fakat siz kendinizi yaktınız. Başımıza musibetler gelmesini gözlediniz, şüphe ettiniz. Allah’ın emri gelinceye kadar kuruntular sizi aldattı. O çok aldatıcı (şeytan) Allah hakkında da sizi aldattı.”

15. Bugün artık ne sizden ne de inkâr edenlerden bir fidye alınır. Varacağınız yer ateştir. Size yaraşan odur. Ne kötü gidilecek yerdir orası!

16. İman edenlerin Allah’ı zikretmekten ve inen haktan dolayı kalplerinin saygı ile ürpermesinin zamanı gelmedi mi? Onlar daha önce kendilerine kitap verilip de üzerinden uzun zaman geçince kalpleri katılaştı, çoğu da yoldan çıkmış kimseler gibi olmasınlar.

17. Biliniz ki Allah yeryüzünü ölümünden sonra diriltmektedir. Belki aklınızı kullanırsınız diye gerçekten size ayetleri açıkladık.

18. Şüphesiz ki sadaka veren erkeklerle sadaka veren kadınlar ve Allah’a güzel bir borç verenler var ya işte onlara (verdikleri) kat kat ödenir. Ayrıca onlara çok değerli bir mükâfat da vardır.

19. Allah’a ve peygamberlerine iman edenler var ya, işte onlar siddîkler ve Allah katında şahitlerdir. Onların mükâfatları ve nurları vardır. İnkâr edenler ve ayetlerimizi yalanlayanlara gelince; işte onlar da cehennemliklerdir.

20. Bilin ki dünya hayatı ancak bir oyun, eğlence, süs, aranızda karşılıklı övünme, çok mal ve evlat sahibi olma yarışından ibarettir. Tıpkı şöyle: Bir yağmur ki, bitirdiği bitki çiftçilerin hoşuna gider. Sonra kurur, onu sararmış görürsün. Sonra da

çer çöp olur. Ahirette ise çetin bir azap ve(ya) Allah'ın mağfiret ve rızası vardır. Dünya hayatı aldatıcı bir zevkten başka bir şey değildir.

21. Rabbinizden bir bağışlanmaya ve eni; gökle yerin genişliği kadar olan, Allah'a ve Rasûlüne inananlar için hazırlanan cennete yarışircasına koşun. İşte bu, Allah'ın dilediğine vereceği lütfudur. Allah büyük lütuf sahibidir.

22. Yeryüzünde vuku bulan ve sizin başınıza gelen hiçbir musibet yoktur ki, biz onu yaratmadan önce, bir kitapta yazılmış olmasın. Şüphesiz bu, Allah'a göre kolaydır.

23. Elinizden çıkana üzülmeysin ve Allah'ın size verdiği nimetlerle şıarmayasınız diye (böyle yaptık). Çünkü Allah kendini beğenip övünen kimseleri sevmez.

24. Onlar cimrilik edip insanlara da cimriliği emreden kimselerdir. Kim (Allah yolunda harcamaktan) yüz çevirirse bilsin ki şüphesiz Allah zengindir, övgüye layıktır.

25. Andolsun, biz elçilerimizi açık kanıtlarla gönderdik ve onlarla beraber kitabı ve mizanı (adalet ölçüsünü) indirdik ki insanlar adaleti yerine getirsinler. Kendisinde müthiş bir güç ve insanlar için birçok faydalar bulunan demiri yarattık (ki insanlar ondan yararlınsınlar). Allah da kendisine ve rasullerine gayba inanarak yardım edecekleri bilsin. Şüphesiz Allah kuvvetlidir, mutlak güç sahibidir.

26. Andolsun, biz Nuh'u ve İbrahim'i peygamber olarak gönderdik. Peygamberliği ve kitabı onların soylarına da verdik.

27. Sonra bunların peşinden art arda peygamberlerimizi gönderdik. Onların arkasından da Meryem oğlu İsa'yı gönderdik, ona İncil'i verdik ve kendisine uyanların kalplerine şefkat ve merhamet duygusu koyduk. İcat ettikleri ruhbanlığa gelince; biz onu onlara farz kılmamıştık. Allah'ın rızasını kazanmak için onu kendileri icat etmişlerdi. Fakat ona da gereği gibi uymadılar. Biz de içlerinden iman edenlere mükâfatlarını verdik. Fakat onlardan birçoğu da yoldan çıkmış kimselerdir.

28. Ey iman edenler; Allah'a karşı gelmekten sakının ve peygamberine iman edin ki, Allah da size rahmetinden iki kat pay versin, sizin için ışığında yürüyeceğiniz bir nur yaratsın ve sizi bağışlasın. Allah çok bağışlayan, çok merhametli olandır.

29. Bunları açıkladık ki, kitap ehli, Allah'ın lütfundan hiçbir şeyi kendilerine has kılmaya güçlerinin yetmeyeceğini ve lütfun Allah'ın elinde olduğunu, Allah'ın onu dilediği kimseye vereceğini bilsinler. Allah büyük lütuf sahibidir.

1.2. Sûrenin İsmi, Nüzûl Zamanı, Ortamı ve Sebebi

1.2.1. İsmi

Kur'ân-ı Kerîm'deki sûreler isimlerini; genelde sûre içerisinde geçen bir olaydan, peygamber isimlerinden, çeşitli kavim, kabile ve hayvan isimlerinden ya da sûrenin ilk kelimesi veya başlangıç harflerinden almaktadır.

Hadîd sûresi de ismini, yirmi beşinci âyette geçen “demir” anlamına gelen “hadîd” kelimesinden almıştır. Sûrede hem güç sembolü hem de insanlara çeşitli faydalar sağlayan demirin, bir nimet olarak yaratıldığından bahsedilmektedir.²

1.2.2. Nüzûl Zamanı, Ortamı ve Sebebi

Kur'ân-ı Kerîm'in gayesi insanlığı doğru yola iletmek, toplum hayatına yön vermek, insanlığın ahlakî, hukukî ve diğer alanlardaki ihtiyaçlarına cevap vermektir. Kur'ân-ı Kerîm bu hedeflerini gerçekleştirirken bazen sözü edilen ihtiyaçlarla ilgili hükümler koymuş, bazen insanların ibret almalarını temin etmek için daha önce vuku bulan hâdiselere yer vermiş, bazen de nüzûl ortamında meydana gelen bir kısım olaylara ışık tutup mahiyeti merak edilen hususları açıklamıştır. Bu özelliğinden dolayı Kur'ân-ı Kerîm'in âyetlerini esasen iki kısma ayırmak mümkündür. Bunların bir kısmı, muayyen bir sebebe bağlı olmayıp bir hükmü ortaya koymak amacıyla nazil olan, diğer bir kısmı da belli bir sebebe bağlı olarak inen âyetlerdir. İşte ikinci kısma giren bu âyetlerin inişiyle ilgili rivayetleri konu edinen ilim dalı sebeb-i nüzûl ilmidir.³ Bir başka deyişle ise, Hz. Peygamber'e (s.a.v) risalet döneminde sorulan bir soru veya vuku bulan bir olay dolayısıyla bir veya birkaç âyetin veyahutta bir sûrenin tamamının nazil olmasına sebep olan şeye “sebeb-i nüzûl” denir.

² Hadîd, 57/25.

³ Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları 2009), 147.

Âyetlerde kastedilen mananın anlaşılması, inceliklerin (hikmetlerin) kavranılması, âyetin genel veya özel amaçlarının tespit edilmesi sebab-i nüzûl ilmi sayesinde gerçekleştirilmeye çalışılır.⁴ İbn Teymiyye “Nüzûl sebebini bilmek âyetlerin anlaşılmasını kolaylaştırır.”⁵, Şâtübî ise “Esbâb-ı nüzûlü bilen, Kur’ân-ı Kerîm’i de bilir.”⁶ diyerek bu mevzûnun önemine işaret etmişlerdir.

Hadîd sûresinin nüzûl ortamını ve zamanını tespit etmemiz; sûreyi anlama, parça-bütün ilişkisini kurma, değerlendirme ve yorumlamada bize yardımcı olacaktır. Sûrenin nüzûl ortamını ve zamanını tespit etmek sadece âyetlerin inişine sebep olan olayları bilmeyi değil; aynı zamanda bu olayları hazırlayan tarihî, dinî, sosyolojik ve psikolojik pek çok etkeni de göz önünde bulundurarak vahyi doğru bir şekilde anlamayı ve yorumlamayı sağlayacaktır.

Sûrenin Mekkî mi yoksa Medenî mi olduğu tartışmalıdır. Suyûtî’ye göre son âyeti hariç geri kalanı Mekkî’dir.⁷ Mekke’de nazil olduğu yolunda bazı rivayetler varsa da İbn Abbas’tan gelen birçok rivâyette sûrenin Medine’de indiği bildirilmiş ve bu husus müfessirlerin büyük çoğunluğu tarafından kabul görmüştür.⁸ M. İzzet Derveze’ye göre, Hadîd sûresi Mümtehine sûresinden sonra Tevbe sûresinden önce yüz on ikinci sırada Mekke’nin fethi sıralarında nazil olmuş Medenî bir sûredir. Ona göre sûrede Mekke’nin fethinden önce indiği söylenilebilecek hiçbir bölüm yoktur.⁹ Gözeler’in; Zuhrî, Dâni, Mâverdî, Hâzin, Fîruzabâdî, Bikâî ve Diyarbekrî’nin sıralamalarına yer verdiği çalışmasında ise Hadîd sûresinin nüzul sırasına göre doksan, doksan iki, doksan üç ve doksan dört gibi doksanlı sıralarda inmiş Medenî bir sûre olduğuna dair bilgiler yer almaktadır.¹⁰

⁴ Celâlüddîn Abdurrahmân es-Suyûtî, *el-İtkân fî ‘Ulûmi’l-Kur’ân* (Dimeşk: Daru İbn Kesîr, 1414/1913), 28.

⁵ Takuyyidîn İbn Teymiyye, *Mukaddime fî Usûli’t-Tefsîr* (Beyrut: Dâru’ş-Şam, 1408/1988), 31.

⁶ İbrâhîm b. Musa eş-Şâtübî, *el-Muvâfakât* (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, ts.), III, 350.

⁷ Suyûtî, *el-İtkân*, 54.

⁸ Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân an Te’vîl-i Âyi’l-Kur’ân* (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1408/1988), XIII/II, 215; Ebu’l-Fidâ İbn Kesîr, *Hadislerle Kur’ân-ı Kerîm Tefsiri* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1407/1986), XIV, 7723; el-Ferrâ’ el-Begavî, *Me’âlimü’t-Tenzîl* (b.y.: Dâru Tayyibe, 1414/1993), VIII, 31; Mahmûd b. Ömer b. Ahmed ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an Hakâiki’t-Tenzîl ve ‘Uyûni’l-Ekâvil fî Vucûhi’t-Te’vîl* (Riyad: Mektebetü’l-Abikân, 1418/1988), VI, 42.

⁹ Muhammed İzzet Derveze, *et-Tefsîru’l-Hadîs*, (b.y.: Dâru İhyâi’l-Kütübi’l-Arabiyye, 1381/1962), XII, 31-32.

¹⁰ Esra Gözeler, *Kur’an Ayetlerinin Tarihlendirilmesi*, 102, 290.

Aslında Hadîd sûresinin sadece başlangıç kısmının üslûp ve muhteva bakımından Mekkî sûrelerdeki âyetlere benzediğini; onuncu âyetle, sonlara doğru yer alan ve Hıristiyanlıktaki ruhban sınıfının teşekkül şekline dikkat çeken âyetlerin ise tamamıyla Medenî sûrelerdeki âyetlere benzediğini söylemek daha isabetli görünmektedir. Bu sebeple Suyûtî, sûrenin Mekkî olduğunu söyleyenlerin bile son âyetleri Medenî saydıklarını belirtir.¹¹ Sûrenin Mekkî olduğunu söyleyenlerden biri olan Elmalılı M. Hamdi Yazır da onuncu ayetin Medine’de indiği konusunda herhangi bir ihtilafın olmadığını kabul eder.¹²

Sonuç olarak sûreyle ilgili görüş ve rivayetler ile sûrenin muhtevası topluca değerlendirildiğinde ise Hadîd sûresinin ilk dokuz âyetinin Mekke döneminde, diğer âyetlerinin ise Medine yıllarında ve Mekke'nin fethinden sonra nazil olduğu sonucuna varılabilir.¹³

Hadîd sûresinin sebab-i nüzûlüne bakılacak olursa, sûrenin tamamı ile ilgili sebab-i nüzûle dair bir rivayet bulunmamakla beraber sûrenin on altıncı âyetiyle ilgili tefsirlerde üç farklı rivayet bulunmaktadır:

Birinci rivayete göre “İman edenlerin Allah’ı zikretmekten ve inen haktan dolayı kalplerinin saygı ile ürpermesinin zamanı gelmedi mi? Daha önce kendilerine kitap verilip de üzerinden uzun zaman geçince kalpleri katılaşmış, çoğu da yoldan çıkmış kimseler gibi olmasınlar.” meâlindeki on altıncı âyet, şu olay üzerine inmiştir:

Hicretten bir yıl sonra münafıklar Selmân-ı Fârisî’ye, Tevrat’ta bulunan güzel kıssaları anlatmasını istemişler; Allah da onlara “*Biz sana kıssaların en güzelini anlatıyoruz.*”¹⁴ âyetini indirmiştir. Bir süre sonra münafıklar yine kıssa talebinde bulunmuşlar, bunun üzerine “Allah sözün en güzelini; ayetleri, birbirine benzeyen ve (hükümleri, kıssaları) tekrarlanan bir kitap olarak indirmiştir. Rablerinden korkanların ondan dolayı derileri ürperir. Sonra derileri de kalpleri de Allah’ın zikrine karşı yumuşar. İşte bu Kur’ân, Allah’ın hidayet rehberidir. Onunla dilediğini doğru yola iletir. Fakat Allah kimi sapıklığında bırakırsa artık ona yol gösteren olmaz.”¹⁵ âyeti

¹¹ Suyûtî, *ed-Dürü'l-Mensûr fi't-Tefsîri'l-Me'sûr* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1414/1993), 8/45.

¹² Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili* (İstanbul: Azim Yayınları, ts.), 7/415.

¹³ Emin Işık, “Hadîd Sûresi”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/14.

¹⁴ Yûsuf, 12/3.

¹⁵ Zümer, 39/23.

nazil olmuştur. Ancak bir süre duran münafıklar, sonra yine Selmân-ı Fârisî'den kıssa anlatmasını istemişler. Allah Teâlâ da bunun üzerine “İman edenlerin Allah’ı zikretmekten ve inen haktan dolayı kalplerinin saygı ile ürpermesinin zamanı gelmedi mi? Daha önce kendilerine kitap verilip de üzerinden uzun zaman geçince kalpleri katılaşmış, çoğu da yoldan çıkmış kimseler gibi olmasınlar.” meâlindeki Hadîd sûresi on altıncı âyeti indirmiştir.¹⁶ Rivayetin bir başka varyantına göre samimi Müslümanlar, Hz. Peygamber’den (s.a.v) kendilerine kıssa anlatmasını istemişler; bunun üzerine Yûsuf sûresi üçüncü âyet, Zümer sûresi yirmi üçüncü âyet ve son olarak da Hadîd sûresi on altıncı âyet bu talepler üzerine nazil olmuştur.¹⁷

İkinci bir rivayette ise Abdullah b. Mes’ûd’un Hadîd sûresi on altıncı âyetle ilgili olarak “Bizim Müslüman olmamızla Allah’ın bizi bu âyetle azarlaması arasında sadece dört yıl vardır.” dediği rivayet edilmiştir.¹⁸

İbn Abbas’a atfedilen üçüncü rivayete göre; Allah muhacirlerin kalplerini, dini görevleri yapmakta ağır davranır ve isteksiz bulunca Kur’ân-ı Kerîm’in inişinden on üç yıl sonra; “İman edenlerin Allah’ı zikretmekten ve inen haktan dolayı kalplerinin saygı ile ürpermesinin zamanı gelmedi mi?” âyeti ile onları azarladı.”¹⁹

Süleyman Ateş ise bu üç rivâyetin de birbirinden garip olduğunu ve rivayetlerin âyetin inişi ile ilgisi olmadığını söyleyerek ilgili rivayetleri eleştiriye tabi tutar. Ateş’e göre, Allah münafıkların keyfine göre ayet indirmez. Yine Ateş’e göre ikinci rivayete göre bu âyetin Mekke’de inmesi gerekir ki aksine bu âyet Medine’de indiği gibi ilk Müslümanlar da âyetin vafettiği katı yüreklilikten uzak idiler. Üçüncü rivayet ise, âyetin hicretin birinci yılında inmiş olmasını gerektirir. Hicretin birinci yılında yerlerini yurtlarını bırakarak Allah yolunda hicret eden müminler, rivayette belirtilen ağır davranma ve isteksizlik gibi kusurlardan çok yüksek karaktere sahip idiler. Ona göre, sûredeki bütün âyetler birbirine bağlı ve birbirini tamamlamaktadır, surenin

¹⁶ Begavî, *Me’âlimü’l-Tenzil*, 8/37.

¹⁷ Muhammed b. Ahmed el Kurtubî, *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, (Beyrut: Dâru İhyai’t-Turâsi’l-Arabî, 1405/1985), 7/249.

¹⁸ Ebu’l-Hüseyn Müslim b. El-Haccac, *Sahîhu’l-Müslim* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981), “Tefsîr”, 24; Ebû Abdullâh Muhammed b. Yezîd İbn Mâce, *Sünen* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), “Zühhd”, 9.

¹⁹ Beğavî, *Me’âlimü’l-Tenzil*, 37.

hepsi birlikte ve aynı zamanın şartları içinde hicretin sekiz ve dokuzuncu yıllarında inmiştir.²⁰

Fakat Ateş'in yukarıda ifade ettiği kadar da kesin bir şekilde reddedilecek rivayetler olarak kabul edilmesi de doğru değildir. Zira her ne kadar sahabî de olsa insan yaratılış özelliği gereği zaman zaman hayatının farklı dönemlerinde farklı zihnî ve kalbî değişimleri yaşayabilir. Nitekim bu rehavet, Kur'ân-ı Kerîm'in inişinden on üç yıl sonra sahabe tarafından da yaşanmış olabilir.

Bazı tefsirlerde ise iniş zamanı ve sebebiyle ilgili rivâyetler birbiriyle uyumlu kabul edilmediği için âyetin daha çok bunlarla irtibat kurulmaksızın yorumlanması tercih edilmektedir. Âyetin iman etmiş görünen münafıklar hakkında inmiş olduğunu ileri sürenler, müminin kalbinin huşusuz olamayacağını ve Allah Teâlâ'nın böyle bir sözü ancak gerçek manada mümin olmayanlar hakkında söylemiş olabileceğini ifade etmektedirler. Fakat yaygın kanaat âyetin müminler hakkında olduğu yönündedir. Müminlerden bir grubun bazı konularda müminlere yaraşır bir duyarlılık içinde davranmadığı ya da bazı müminlerin iman şuuruyla hareket etme hususunda büyük mesafe kat etmişken zamanla bu özelliklerinde zayıflama görülmesi üzerine eski hallerine dönmeleri için uyarılmış olabileceklerine dair tefsirlerde farklı yorumlar bulunmaktadır.²¹

Bazı müfessirler ise, bu âyette aşağılanma değil, "Henüz vakti gelmedi mi?" diye hitap edilerek bir olgunlaşmanın meydana gelmesine teşvik ve sevk edilme bulunduğunu savunurlar.²² Zira âyetlerin ilk muhatapları olan sahabiler iyi birer Müslüman olma ve imanın sıcaklığını kalplerinin derinliklerinde hissetme konusunda geriledikleri için kınanmış olmayıp onlara kemale doğru ilerlerken daha üstün bir mertebeye yaklaştıkları hatırlatılmış ve kendilerini bu seviyeye hazırlamaları için teşvikte bulunmuş olabilir. Nitekim âyetin devamında iman neşesi ve heyecanını kazanmanın yanı sıra onu korumanın ve sönmesini önlemenin de çok önemli olması dolayısıyla, bir kısım Ehl-i Kitab'ın yaşadığı olumsuz tecrübeye dikkat çekilmektedir.²³

²⁰ Süleyman Ateş, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri* (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1989), 9/272-274.

²¹ Hayreddin Karaman vd., *Kur'an Yolu* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007), 5/245.

²² Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 7/427.

²³ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 5/245.

1.3. Sûrenin Muhtevası ve Kur'ân'ın Genel Muhtevası İçindeki Yeri

Yirmi beşinci âyetinde demirin faydalarına işaret edildiği için “hadîd” adını alan bu sûrenin başlıca konularını; Allah'ın bazı sıfatları, özellikle ilim ve kudretinin delilleri, iman etmenin, infak ve ihsanda bulunmanın gerekliliği, âhiretteki durumları bakımından müminlerle münafıkların karşılaştırılması, dünya hayatının anlamı, Hıristiyanlıktaki ruhbanlık uygulaması oluşturur. Sûreyi konuları bakımından dört kısımda ele alabiliriz:

Göklerde ve yeryüzünde ne varsa hepsinin Allah'ı tesbih ettiğini bildiren âyetle başlayan sûrenin ilk bölümünde (1-11), Allah'ın görünen ve görünmeyen âlemlerdeki hükümlerinin büyüklüğü, kudretinin ve ilminin genişliği dile getirildikten sonra insanlar kendilerini imana davet eden, aydınlığa çıkarmak isteyen peygambere inanmaya çağırılır. Dünya malının emanet olduğuna işaret edilerek infakın gerekliliği üzerinde durulur. Bu arada fetihten önce infak ve cihad gibi faaliyetlerde bulunanların fetihten sonra bu hayırları yapanlardan daha üstün olduğu, her halükârda Allah rızası için iyilik edenlerin daha fazlası ile ödüllendirileceği bildirilir.²⁴

İkinci kısımda (12–19), samimiyetle inanan erkek ve kadınların âhirette elde edecekleri kazanç ve mükâfata dikkat çekilir; buna karşılık dil ucuyla “İnandık.” demekle birlikte şeytanın aldatmasına kapılıp şüpheler içinde boğulan ve Müslümanların bir felâkete uğramalarını dört gözle bekleyen erkek ve kadın münafıkların âhiretteki acıklı durumları tasvir edilir. Yine bu kısımda Allah yolunda infak etmenin O'na güzel bir borç (karz-ı hasen) vermek gibi olduğu vurgulanır ve bunun imandaki ihlâs ve samimiyeti ortaya koyduğu belirtilir.²⁵

Konusuna uygun olarak etkileyici bir üslûbun hâkim olduğu üçüncü bölümde (20–24) dünya hayatının geçici ve aldatıcı olduğu, bu sebeple Allah'ın mağfiretini ve cennetini kazandıracak işlerde yarışmanın icap ettiği anlatıldıktan sonra her şeyin Allah'tan geldiği, dolayısıyla insanların kaybettiklerine üzülmemeleri, elde ettikleriyle de şımarmamaları gerektiği ifade edilir.²⁶

Sûrenin son bölümünde (25–29) ise insanların adaleti yaşatabilmeleri için

²⁴ Işık, “Hadid Suresi”, 15/13-14.

²⁵ Işık, “Hadid Suresi”, 15/13-14.

²⁶ Işık, “Hadid Suresi”, 15/13-14.

Allah'ın peygamberlerle kitaplar gönderdiği belirtilir; ayrıca hem güç sembolü olan hem de insanlara çeşitli faydalar sağlayan demirin de bir nimet olarak yaratıldığından söz edilir. Âyetin üslûbundan, Allah'ın dinine ve peygamberlerine yardım eden, hak ve adaleti ayakta tutmak isteyenlerin bu gayelerini gerçekleştirebilmek için demirle sembolize edilen maddî güce ve siyasî otoriteye sahip olmaları gerektiği anlaşılmaktadır. Sonraki âyetlerde Hz. Nuh'un, Hz. İbrahim'in ve diğer peygamberlerin gönderilişine işaret edilmekte; özellikle Hz. İsa'nın ve ona bağlananların şefkat ve merhameti temsil ettikleri, bunun yanında bir de ruhbanlık icat ettikleri halde buna hakkıyla riayet etmedikleri bildirilmektedir. Sûre; müslümanlardan, ilâhî emirlere uyup imanda sebat göstermelerini isteyen, böyle yaptıkları takdirde Allah'ın kendilerine yardım edeceğini ve yollarını aydınlatacağını müjdeleyen ilâhî lütuf ve ikrama Müslümanların Ehl-i Kitab'dan daha çok lââyık olduğuna işaret eden âyetlerle sona erer.²⁷

Sûrenin Kur'ân-ı Kerîm'in genel muhtevası içindeki yerine gelince, Hadîd sûresinin ilk dokuz âyetinin Mekke döneminde, diğer âyetlerinin ise Medine yıllarında ve Mekke'nin fethinden sonra nazil olduğu sonucu ya da hem Mekkî hem de Medenî âyetlerin varlığına dair görüşler dikkate alındığında bu sûrenin iki yönlü bir şekilde irtibatlandırılması gereken bir sûre olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu yüzden konuyu Hadîd sûresinin Mekki ve Medenî sûrelerle bağlantısı şeklinde iki ana başlık altında ele almayı uygun gördük:

1.3.1. Hadîd Sûresinin Mekkî Sûrelerle Bağlantısı

Hz. Peygamber'in Medine'ye hicretinden önceki dönemde veya Mekke'de nazil olan sûre ve âyetler için “Mekkî” kavramı kullanılmaktadır. Mekke döneminde inen âyet ve sûrelerde genellikle iman, inanç ve ahlak konuları daha ön plandadır. Bu dönemde nâzil olan sûrelerde ağırlıklı olarak Allah'ın birliğine, kudretine ve lütufkârlığına, âhîret gününe ve ba's, haşir, amellerin karşılığı gibi âhîret meselelerine dair âyetlerle insanlarda merhamet ve feragat duygularını geliştirmeyi, temel haklar bakımından insanlığın eşitliği fikrine dayalı bir ahlâk bilinci oluşturmayı hedefleyen âyetler geniş yer tutar. Bu sûrelerde genellikle tevhid ve âhîret konuları hakkında

²⁷ Işık, “Hadid Suresi”, 15/13-14.

insanın bizzat kendi oluşumundan, canlı ve cansız tabiattan ontolojik, kozmolojik ve psikolojik deliller gösterilir ve insanlar akıllarını kullanarak bunlardan iman etme konusunda yararlanmaya çağrılır. İlk vahiylerden itibaren Kur'ân'ın bütününde, gerek kozmik düzeni oluşturan varlık ve olaylar gerekse tarihte yaşanmış olanlar basit ve önemsiz şeyler olmayıp Allah'ın kudretine delâlet eden, O'nun birliğini ve yüce sıfatlarını anlayıp kavramada insanların yararlanması gereken alâmetler, işaretler olarak gösterilmektedir. Bu arada gökler ve yer, güneş, ay ve yıldızlar, geceyle gündüzün düzenli bir şekilde birbirini izlemesi, bitkiler âlemindeki yeşerme ve gelişme mûcizesi gibi bizzat insan da özel yaratılışı, yetenekleri ve hünleriyle Allah'ın eseri olarak değer bulmaktadır.²⁸

Mekke'de esas itibariyle Kur'ân-ı Kerîm, bir tek temel vakıa ile ilgileniyordu ki bu da müşriklerin inanç ve yaşayışlarının, beşerî ilişkilerinin gerçeklik, adalet ve dürüstlük ilkelerine göre düzeltilmesiydi. Bundan dolayı Mekkî sûreler çoğunlukla dışa dönük bir hitap tarzı içeriyor, muhatap alınan toplumu inanç ve ahlâk yönünden aydınlatmayı ve ıslah etmeyi amaçlıyordu. Mekke devrinde inen sûrelerin genel muhtevasını, "ilâhî iradeye dayalı yeni bir toplum kurmanın inanç ve ahlâk temelini oluşturacak ilkeler" şeklinde özetlemek mümkündür.²⁹

Mekke döneminde nazil olan sûreler, büyük ölçüde Allah'ın kudreti ve O'nun lütuf ve keremi olmak üzere iki ana konu etrafında gelişir. Böylece bir yandan Allah'ın, üstün kudretiyle yaratıp yönetmesinde eşsiz ve ortaksız olduğu belirtilerek O'nun dışındaki herhangi bir varlığa tanrılık isnat edilmesinin anlamsızlığı ortaya konmakta, öte yandan O'nun lütuf ve kereminin genişliği anlatılarak hem insanların yalnız O'na minnet duyup kulluk etmeleri, hem de tamamen O'nun ihsanından ibaret olan ellerindeki nimetlerden başkalarını da yararlandırmaları gerektiği ifade edilmektedir.³⁰

Hadîd sûresinin ilk altı âyetine bakıldığında da Mekkî sûrelerin en temel özelliklerinden biri olan Allah'ın varlığı, birliği ve kudretinin büyüklüğüne dikkat çekildiği görülmektedir. Bu âyetlerde göklerin ve yerin mülkiyetinin Allah'a ait olduğu, Allah'ın gökleri ve yeri altı günde yarattığı ve her şeyin O'nun gözetiminde olduğu zikredilerek Allah'ın kudretine vurgu yapılmaktadır. Ayrıca Mekkî sûrelerde

²⁸ Mustafa Çağrı, "Kur'an", *DİA* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/ 390.

²⁹ Çağrı, "Kur'an", 26/392.

³⁰ Çağrı, "Kur'an", 26/390-391.

daha çok yeryüzünde yer alan kevnî âyetler ve onların muhteşem yaratılışı zikredilerek yeryüzünün yaratıcısı, asıl sahibi olan Allah'ın varlığına ve kudretine vurgu yapılmaktadır. Bu çerçevede Hadîd sûresinde göklerde ve yerde bulunan her şeyin Allah'ı tesbih ettiği, Allah'ın yere gireni, ondan çıkanı; gökten ineni, oraya yükseleni bildiği, geceyi gündüzün gündüzü de gecenin içine soktuğu, yeryüzünü ölümünden sonra dirilttiği³¹ zikredilerek kevnî âyetlerle Yüce Allah'ın varlığına ve sonsuz kudretine dikkat çekilmektedir.

Yukarıda belirtilen Mekkî sûrelerin ikinci ana teması olan Allah'ın verdiklerinden başkalarını da yararlandırma, infak hususu ise Hadîd sûresinde de sıklıkla yer bulmaktadır. Hadîd sûresinde Allah'ın insanlara emanet olarak verdiklerinden başkaları için harcanması gerektiği ve yapılan bu harcamanın da büyük bir mükâfatının olacağı ve bu mükâfatın kat kat ödeneceği³²; bunun aksine hem cimrilik eden ve hem de cimriliği teşvik edenlerin olacağı ancak Allah'ın zengin ve hiçbir şeye ihtiyaç duymayacağından³³ bahsedilmektedir. Ayrıca sûrede göklerin ve yerin mirasının Allah'a ait olduğu, zaten bunların tamamının Allah'a kalacak olduğu bilindiği halde neden insanların hala infak etmedikleri eleştirilmekte, bununla birlikte farklı konum ve şartlarda infak edenlerle yani fetihten önce infak edenlerle fetihten sonra infak edenlerin elbette Allah katında bir olmayacağına³⁴ dikkat çekilmektedir.

Mekkî sûrelerde Arapların en azından bir kısmı hakkında bilgi sahibi oldukları Nûh, Âd, Semûd, İsrâiloğulları gibi eski kavimlerle onlara gönderilmiş olan peygamberlerin hayatından ibret ve ders almaya değer bilgiler verilerek Hz. Muhammed'in davet ettiği dindeki temel ilkelerin bütün peygamberlerin tebliğlerinde yer almış evrensel ilâhî hakikatler olduğu, önceki peygamberlerin de tebliğ faaliyetleri sırasında Hz. Muhammed'in çektiklerine benzer sıkıntılar yaşadıkları ve bunlara göğüs gerdikleri, onların davetlerini kabul edenlerin kurtuluşa erdikleri, inkâr edenlerin ise Allah'ın mutlak yasası (sünnetullâh) gereğince helak olup gittikleri bildirilir. Söz konusu kıssalarda muhatapların ders ve ibret almaları amaçlanır.³⁵ Nübüvvet ve peygamberlerin getirdiği evrensel değerlerin sıklıkla vurgulandığı diğer Mekkî sûreler

³¹ Hadîd, 57/ 2-6, 17.

³² Hadîd, 57/7, 19.

³³ Hadîd, 57/24.

³⁴ Hadîd, 57/10.

³⁵ Çağrı, "Kur'an", 26/392.

gibi Hadîd sûresinin de pek çok yerinde³⁶ peygamberlerin apaçık delillerle insanları karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için gönderildiğine, getirdiklerine iman etmenin gerekliliğine vurgu yapılmakta; peygamberlerin kitap ve mizan ile gönderildiği, gayelerinin de adaleti yerine getirmek olduğundan bahsedilmektedir.

Mekkî sûrelerde müşriklerin öldükten sonra dirilmenin imkânsızlığına dair iddiaları, aklî deliller getirilerek kesin bir şekilde reddedilir.³⁷ Hadîd sûresinde de öldürenin de diriltenin de Allah olduğu³⁸, bütün işlerin O'na döndürüleceği³⁹, yeryüzüne de ölümünden sonra hayat verenin Allah olduğu⁴⁰ zikredilerek ahiret inancı vurgulanmıştır.

Mekkî sûre ve âyetlerde genellikle Allah'ın birliği ve lütüfkârlığı inancı ibadetlerin ana gerekçesi olarak gösterilir. İbadetler konusunda özden şekle, ilkeden ayrıntıya doğru bir gelişim gözlenmektedir. Namaz, oruç gibi şeklî ibadetlerden önce çeşitli âyetlerle insanlarda ibadet şuurunun geliştirilmesi hedeflenmiş ve öncelikle takva, havf, haşyet, ihlâs, tevekkül, teslimiyet, tövbe, tesbih, zikir, dua ve istiğfar gibi kavramlarla ifade edilen, ahlâkî ve manevî olgunluk sağlayan kulluk vecibeleri teşvik edilmiştir.⁴¹ Bu yönüyle Hadîd sûresinde de tesbih, takva, zikir, huşu gibi kavramlar üzerinde bizzat durulmuştur.⁴²

Hadîd sûresinin ilk dokuz âyeti ve sûrenin özellikle tevhid, nübüvvet ve âhiret ile ilgili kısımlarına bakıldığında yukarıda sayılan özelliklerin neredeyse tamamını taşıdığını görmek mümkündür. Ancak şunu da ifade etmemiz gerekir ki Mekkî ya da Medenî şeklinde bir ayrıma rağmen hangi sınıflandırmaya girerse girsin bütün sûrelerin Kur'ân'ın genel muhtevasını, hedeflerini ve dikkat çekici üslubunu bünyesinde barındırdığını, bununla beraber elbette iniş zamanı ve tedricilik ilkesi gereği itibariyle Mekke ve Medine'de inen sûre ve âyetlerde bazı farklı özelliklerin yer aldığını unutmamak da gerekir.

³⁶ Hadîd, 57 /7, 8, 9, 19, 25, 26, 28.

³⁷ Çağrıcı, "Kur'an", 26/391.

³⁸ Hadîd, 57/2.

³⁹ Hadîd, 57/5.

⁴⁰ Hadîd, 57/17.

⁴¹ Çağrıcı, "Kur'an", 26/391.

⁴² Hadîd, 57/1, 16, 28.

1.3.2. Hadîd Sûresinin Medenî Sûrelerle Bağlantısı

Medine'de teşekkül edecek müminler topluluğu ve yeni kurulan İslam toplumu için hem dinin uygulamaya ilişkin yönünün düzenlenip sistemleştirilmesi, hem de siyasî ve hukukî yapının oluşturulması süreci başladığından Medenî sûrelerde Mekkî sûrelerin ihtiva ettiği başlıca konuların yanında ibadetler ve muamelât konuları ağırlık kazanmıştır. Medine şartlarında gelen âyetlerde, burada cereyan eden olaylarla ilgili başka konuların ve içe dönük yeni bir hitap tarzının ağırlık kazandığı görülür. Böylece bir yandan İslâm dışı topluluklarla (müşrikler, münafıklar, Ehl-i Kitab), öte yandan yeni İslâm toplumunun içyapısıyla ilgilenmek, iç düzenini kurmak ve geliştirmek gerekiyordu. Medine'de İslâmiyet'e düşman olmakla birlikte Müslümanların her geçen gün güçlenmesi karşısında Peygamber ile açıktan mücadele etmeyi göze alamayan bir Arap ve Yahudi topluluğu ortaya çıkmış, "münafık" denilen bu toplulukla ilgili meseleler Medenî sûrelerin muhtevasında ağırlık kazanmıştır. Medenî sûrelerin çoğunda münafıkları tanıtan ve eleştiren bölümler yer alır. Hadîd sûresinde de münafıkların özellikleri, ahiretteki acı ahvalleri ve çaresiz bir şekilde müminlerden yardım taleplerini anlatan diyaloglar yer almaktadır.⁴³

Kur'ân-ı Kerîm'de seksen sekiz yerde tekrar edilen ve tamamı Medine'de inen âyetlerde bulunan "ey iman edenler" şeklindeki hitap⁴⁴ da bazı âyetleri Medine'de inen bir sûre olan Hadîd sûresinde de yer almaktadır.⁴⁵

Hız. Peygamber'in Medine'de Yahudi ve Hıristiyan kesimlerle ilişkilerinin neticesinde, Medenî sûrelerin bazılarında Yahudilere ve genel olarak Ehl-i Kitab'a, onların tarihlerine oldukça geniş yer verilmiştir. Ancak şunu unutmamak gerekir ki Medenî sûrelerde, elbette Medine'de gelişen siyasî hayat, diplomatik meseleler, silâhlı çatışmalar vb. olaylar tarih kitaplarında yer aldığı gibi tarihî silsile ve akış içinde anlatılmaz; bunlar genellikle telmihler veya ders ve nasihat içerikli ayrıntılar şeklinde işlenir. Böylece Kur'ân'ın bütününde görüldüğü gibi Medenî sûrelerde de tarihî konular ve olaylar içinde bunlar vesile kılınarak evrensel ilkeler ve değerler verilir; insanın inanç ve ahlâk dünyasının düzeltilmesi, bilhassa paylaşma duygusunun

⁴³ Hadîd, 57/12-15.

⁴⁴ Çağrıcı, "Kur'an", 26/392.

⁴⁵ Hadîd, 57/28.

güçlendirilmesi amaçlanır.⁴⁶ Hadîd sûresinde de özelde Hıristiyanların özelliklerinden ve onların zamanla uydurageldikleri ve daha sonrasında da gereği gibi uymadıkları ruhbanlık anlayışından bahsedildiğini açıkça görmek mümkündür. Hadîd sûresinde ayrıca genelde de Ehl-i Kitab'a yönelik olarak bütün lütfun Allah'ın elinde olduğu ve onların Allah'ın lütfu üzerinde hiçbir güçlerinin bulunmadığına dair bir uyarı da bulunmaktadır.⁴⁷

1.3.3. Hadîd Sûresinin Genel Prensipleri

1. Tesbih, Allah'ın zatını ve sıfatlarını eksik, kötü ve ona yakışmayan şeylerden uzaklaştırmak demektir. Tesbih; boyun eğme, yaratılış gayesine uygun hareket etme, Allah'ın varlığına ve yüceliğine delalet etmedir. Göklerde ve yerde ne varsa hepsi kendi dilleriyle gerek hâl gerekse kâlleriyle Allah'ı tesbih ederler.

2. Yaratılan her şey Allah'a muhtaçtır. Allah yaratan ve yönetendir, mutlak galiptir. O, her mülkün malikidir. Onun her işi ve hükmü hikmetli, isabetli, doğru ve bir amaca yöneliktir. O eşyanın hakikatini en iyi bilen, mükemmel ve sağlam bir şekilde var eden, her şeyi yerli yerince koyan ve her şeye gücü yetendir.

3. İnsanlar nerede olursa olsun Allah onlarla beraberdir. Hiçbir şey ondan gizli kalmaz. O bütün işleri, gizli fikirleri, niyetleri, her türlü duyguyu en iyi şekilde bilendir.

4. İman, beraberinde sahip olunan her şeyden fedakârlığı gerektirir. İman edenlerin de kendilerine emanet edilen mal, mülk ve canlarını mülkün asıl sahibi olan Allah için harcamaları gerekir. İnfak, Allah'ın emrini yerine getirmek ve sevgisini kazanmak için Allah yolunda yapılan bir ahiret yatırımdır.

5. Kur'ân-ı Kerîm insanları cehaletin karanlıklarından kurtarıp hidayet ve nura götürmek için Allah tarafından indirilmiştir.

6. Zorluk ve sıkıntı halinde malını Allah yolunda infak edenlerin ve savaşanların durumu ile bolluk ve rahatlığın hâkim olduğu dönemlerde bu ibadetleri yapanların durumu elbette bir olmaz. Bununla birlikte yapılan her iyi ve güzel davranışın kıymeti, kişinin içinde bulunduğu şartlar dikkate alınarak ve derecesine

⁴⁶ Çağrıci, "Kur'an", 26/392-393.

⁴⁷ Hadîd, 57/29.

göre mükâfat bulacaktır. Allah için harcanan, Allah'a verilmiş borç sayılır. Allah kendisi için harcanan malı eksiltmez, bereketlendirir, karşılığını kat kat artırarak verir.

7. Dünyadayken cehaletin karanlığını terk edip hidayetin nuruna sarılanlara ahirette niyetlerine ve yaptıkları amellere göre nur verilecektir. Amellerinden dolayı karanlıklar içinde kalan münafıkların müminlerden nur istekleri sonuçsuz kalacak ve azaptan kurtulamayacaklardır. Dünyada mümin gibi görünen, Allah'ı ve inananları kandırdıklarını zanneden aslında inkâr edenlerle beraber olan münafıklar ahirette de kâfirlerle beraber olacak ve ateşe varacaklardır.

8. Allah soru tarzında bir azarlama ile müminleri kalp katılığına karşı uyarmıştır. Allah'ı anmaktan ve Kur'ân-ı Kerîm üzerinde düşünmekten uzak kalan gönüller ölü hale gelmektedir. Küfür ölüm, iman diri kalmaktır. Ölen ve kuruyan toprakları yağmurla diriltten Allah, ölü kalpleri de vahiyle diriltmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'i can kulağıyla dinleyen, üzerinde düşünen ve hayatına uygulayanlar katı yüreklilikten kurtulur ve ilahi rahmetle canlanırlar.

9. Allah'a ve Rasûlü'ne iman edenler, sadaka ve Allah'a güzel bir borç verenler, özü sözü bir olanlar, hakka şahitlik edenler ve şehitler için ahirette nur ve pek çok mükâfat verilecektir. İnkâr edenler ve Allah'ın ayetlerini yalanlayanlar ise ahiretteki hayatlarını cehenneme çevirmektedirler.

10. Oyun, eğlence, süslenme, övünme, mal ve evlat çoğaltma hevesiyle geçen, ahiret kaygısı geri planda tutulan dünya hayatı, ilkbaharda yeşerip sonra sararan bir saman çöpüne benzemektedir. Dünya hayatı geçicidir, asıl ve gerçek olan hayat ahiret hayatıdır.

11. İnsanın başına gelen her şey açık bir kitapta vardır. Her şeyin Allah tarafından takdir edilmiş olduğuna iman eden, kalpleri Allah'ın zikrine ve inen hakka saygı duyanlar; nimetlerin Allah'ın lütfü, felaketlerin de Allah'ın takdiri olduğunu görür. Mümin; başına gelenlere sabrederek, verilen nimetlere de şükrederek her halükârda hepsinin haktan indiğini ve nice gizli hikmetleri bulunduğunu bilerek gönlünü Allah'a bağlar, üzüntünün ve umutsuzluğun girdabına düşmekten kurtulur.

12. Allah cimrilik eden, cimriliği insanlara emreden, başkalarına da cimriliği teşvik edenleri sevmez. Allah'ın verdiği malı insanlardan esirgeyen ve Allah yolunda

harcamaktan kaçınan kimse aslında kendine zarar verir. İnsanların vermemeleri ve yüz çevirmeleriyle Allah'ın hiçbir şeyi eksilmez.

13. Allah insanlar arasında adaleti sağlamak için peygamberlerini apaçık delil ve ayetler, kitap ve mizanla beraber insanlığa göndermiştir. Büyük bir kuvvet olan ve insanlar için de pek çok faydası bulunan demiri de insanlara indiren Allah'tır. Vahiy ve ilmin simgesi olan "kitap", adalet ve düzenin sembolü olan "mizan" ve güç ve kuvvetin simgesi olan "demir" birlikte, amacına uygun, insanlığın faydasına olacak şekilde ve hak yolunu ve peygamber düzenini korumak için kullanılmalıdır. İlahi düzeni, adaleti saldırganlardan korumak için güçlü olmak ve manevi gücü maddi güçle desteklemek gerekir.

14. Allah'ın insanlara farz kılmadığı ruhbanlığı kendi istekleriyle ortaya çıkaranlar buna daha sonra gereği gibi uyamamışlardır. İnsanın tabiatına uygun ve altından kalkabileceği sorumluluğu ancak Allah belirleyebilir. Dinin alanını Allah çizer, sorumlulukları Allah belirler, insana düşen de bunları yerine getirmekten başka bir şey değildir. Allah'ın emretmediği, sorumlu tutmadığı bir uygulamayı, dindenmiş gibi gösterenler Hıristiyanların hatasına düşmüş olacaklardır.

15. Allah'ın rahmeti ve lütfu bir grubun, milletin tekelinde değildir. Allah dilediğine ve hak edene lütfeder. Peygamberlik de Allah'ın bir lütfudur, bir millete özgü değildir. Allah istediğini seçer, onun lütfuna kimse engel olamaz. Allah'ın dilediği kimse zaten lütfu hak etmiş demektir.⁴⁸

⁴⁸ bk. Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, 9/286-290.

İKİNCİ BÖLÜM

1. RİVÂYET VE DİRÂYET TEFSİRLERİNİN SUREYE YAKLAŞIMI

1.1. Rivâyet ve Dirâyet Tefsirlerinin Genel Özellikleri

Kur'ân-ı Kerîm insanlara yol gösteren, onları dünya ve ahiret mutluluğuna ulaştıran ilahi bir kitaptır. Aynı zamanda Kur'ân evrensel ve en son nazil olan ilahi bir kitap olduğu için nüzûlünden kıyamete kadar gelecek olan bütün insanlığın ihtiyaçlarına cevap verecek niteliktedir. Kur'ân'ın insanlığa sunduğu bu her çağa ve topluma hitap eden düşünce sistemi ve dünya görüşü ise elbette Kur'ân'ı en iyi şekilde ve usûlüne uygun olarak okumak, anlamak ve açıklamakla gerçekleşir.

Kur'ân-ı Kerîm Allah tarafından indirilen, ilahi ve değişmez bir kitap olarak insanların gözleri önünde dururken insanların ona yönelimleri, onu anlamaları ve hayata geçirmeleri insana ait bilgi vasıtalarının sınırlılığına, insanların fitrî özelliklerine içinde yaşadıkları dönem ve çevrenin şartlarına, ihtiyaç duydukları şeylere göre subjektif ve farklı özellikler arz etmektedir. Bundan dolayı, insanların Kur'ân-ı Kerîm'e yönelişleri ve onu anlayış şekilleri, bilimlerin de gelişmesine paralel olarak dönemler içerisinde değişiklik arz etmektedir. Konusu Kur'ân-ı Kerîm'in anlaşılması ve yorumlanması olan tefsir ilmi, zaman içerisinde insan tefekkürü geliştikçe ve olaylar çoğaldıkça yeni unsurları da bünyesine katarak genişlemiş, her görüş erbabı ve meslek sahibi Kur'ân-ı Kerîm'i kendi yönünden ele alarak inceleme ve yorumlama yönüne gitmiştir.⁴⁹

Kur'ân-ı Kerîm'e göre Kur'ân'ı açıklama ve yorumlama yetkisi Allah'tan sonra Hz. Peygamber'e aittir. Zira Kur'ân-ı Kerîm'de bir meselenin halli konusunda Allah-Hz. Peygamber-ilim sahibi sıralaması zikredilmiş, Kur'ân'ı açıklama görevinin Allah tarafından Hz. Peygamber'e verildiği Kur'ân-ı Kerîm'de belirtilmiştir.⁵⁰ Dolayısıyla Kur'ân'ın Kur'ân ile tefsirinden sonra onun ilk mübeyyini, Hz. Peygamber'dir. Hz. Peygamber'in âyeti okuyarak kendiliğinden tefsir etmesi, ayet

⁴⁹ Talip Özdeş, *Mâturîdî'nin Tefsir Anlayışı* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2003), 13-14.

⁵⁰ İbrahim, 14/4; Nahl, 16/44.

hakkında sual açtıktan sonra âyetin manasını açıklaması, sorulan sorulara cevap vererek tefsir yapması, hadislerin sonunda âyet okumak suretiyle açıklaması; onun tefsirine vesile teşkil eden durumlardır. Hz. Peygamber'in tefsiri, Kur'ân'ın mücmel olan âyetlerini tafsil, umumi hükümlerini tahsis, müşkilini tavzih, müphem olanı açıklama, tavsif, tasvir ve temsillerle açıklaması gibi belli başlı kısımlarda toplanabilir.

İlk olarak Hz. Peygamber ile başlayan tefsir faaliyetini, Hz. Peygamber'in vefatından sonra onun eğitiminden geçerek Kur'ân tefsiri alanında ehliyet kazanan sahabiler yapmaya çalışmıştır. Sahabiler Kur'ân ayetlerinin izahını ya Hz. Peygamber'den işitmek suretiyle veyahutta kendi ictihadlarıyla yapmışlardır. Fetihlerle beraber farklı şehirlere dağılan sahabiler oralarda ilmî hareketlere başlamışlardır. Başta Abdullah b. Abbas olmak üzere Übey b. Kâ'b ve Abdullah b. Abbas ashab içinde bilinen müfessirlerdi. Özellikle tabiûn döneminde oluşan Mekke, Medine ve Irak (Kûfe) mektepleri bu üç müfessirin çevresinde oluşan talebeleri tarafından şekillendirilmiştir. Etbâu't-Tâbiîn döneminde ise tefsir faaliyetleri müstakil bir ilim hüviyeti kazanmıştır. Bu süreçler içerisinde tefsir faaliyetleri ilerlemiş ve bu faaliyetler sonucunda oluşan tefsirler zamanla rivâyet ve dirâyet tefsiri olmak üzere genel anlamda ikili bir tasnife tabi tutulmuştur. Ancak kullanılan ilmî kavram ve terimler hem içerik ve kullanımları açısından hem de sonuçları itibariyle açık ve net olmadığı için bazı karmaşa ve yanlış anlamalara sebep olmuştur.

Genel olarak rivâyet tefsiri denildiğinde Kur'ân'ın Kur'ân, Hz. Peygamber'den gelen sahih nakil, sahabe ve tabiûn sözü ile tefsir edildiği eserler; dirâyet tefsiri denildiğinde ise dil/lügate dayalı tefsir, fikhî, kelimî, tasavvufî vs. tefsirler anlaşılmıştır.

İlk dönem eserlere bakıldığında aslında rivâyet-dirâyet gibi bir ayrım yapılmamakla beraber daha sonraki dönemlerde ortaya çıkan bu ayrımın temelini oluşturan içeriğin yer aldığı görülmektedir. Günümüze ulaşan ilk çalışma olarak kabul edilen Muhâsibî'nin "*Fehmu'l-Kur'ân ve Me'ânihî*" adlı eserinde rivâyet tefsiri-dirâyet tefsiri ya da me'sûr tefsir-rey ile tefsir gibi bir ayrım göze çarpmamaktadır.⁵¹

Zerkeşî ise "*el-Burhân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*" adlı eserinde tefsirin dört önemli kaynağından bahsetmektedir ve bunların sırasıyla Hz. Peygamber'den gelen nakil,

⁵¹ Ebû Abdullâh Haris b. Esed el-Muhâsibî, *Fehmu'l-Kur'ân ve Me'ânihî*, (b.y.: y.y., 1978), 305-306.

sahabe sözü, Arap dili ve mukteza yani rey ile tefsir olduğunu söylemektedir.⁵² Zerkeşî, Kur'ân'ı tefsir kaynakları arasında saymamaktadır. Zerkeşî'nin saydığı bu kaynakların ilk ikisi rivâyet, diğer ikisi ise dirâyet tefsiri başlığına girmektedir. Öte yandan Zerkeşî Kur'ân'ı tefsir etme yöntemlerini ise Kur'ân'ın Kur'ân, sünnet, sahabe sözü ve rey ile tefsiri şeklinde açıklamaktadır.⁵³

İlk kez “rivâyet ve dirâyet tefsiri” ifadesini kullanan Kafiyece'dir. Kafiyece rivâyet tefsirini “ancak nakil, sema ve ayetlerin iniş sebepleri ile idrak edilen tefsir”, dirâyet tefsirini de “anlaşılması Arap dilinin kurallarına bağlı tefsir” diye tanımlamıştır. Ancak bu tanımların içeriğiyle ilgili tam bir bilgi vermemiştir.⁵⁴

Müfessirlerin birçoğu ise usûl kitabı yazmamış olmamakla birlikte tefsirlerinin mukaddimelerinde kendi tefsir usûlleri hakkında bilgi vermişlerdir. Bir kısmı ise tefsirlerinde rivâyet-dirâyet tefsirleri ile ilgili bazı açıklamalarda bulunmuşlardır. Mesela Taberî tefsirinin mukaddimesinde rivâyet-dirâyet ayırımından söz etmeksizin Hz. Peygamber'in, sahabenin, tabiûnun tefsirinden, dil ve şiir yoluyla yapılan tefsirden bahsetmektedir.⁵⁵

Semerkindî de tefsirinin mukaddimesinde Taberî gibi rey ile tefsir hakkındaki rivâyetleri zikredip dile ait esasları ve sebab-i nüzûlü bilmeyen kimselerin Kur'ân'ı kendi görüşleriyle tefsir etmelerini doğru bulmadığını ifade etmektedir.⁵⁶

Kurtubî ise eserinin mukaddimesinde rivâyet-dirâyet ayırımı yapmamakta, ancak rey ile tefsir konusundaki hadisi zikrederek bunun ne anlama geldiğini açıklamaktadır.⁵⁷

Bazı müfessirler ise tefsirlerinde bu konuya hiç değinmemişlerdir. Beydâvî ve Nesevî tefsirlerine bakıldığında rivâyet-dirâyet tefsiri gibi bir ayırım olmadığı görülecektir.⁵⁸

⁵² Bedruddîn Muhammed b. Abdullâh ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1415/1914), 2/156-161.

⁵³ Zerkeşî, *el-Burhân*, 175.

⁵⁴ Muhammed b. Süleyman Kâfiyece, *et-Teysîr fî Kavâid-i 'İmi't-Tefsîr* (Dımeşk: Dâru'l-Kalem, 1990), 7-13.

⁵⁵ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 1/30-31.

⁵⁶ Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed es-Semerkindî, *Bahru'l-'Ulûm* (Beyrut: Dâru'l-Kütübil-İlmiyye, 1413/1993), 1/71.

⁵⁷ Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 1/32.

⁵⁸ Kâdî Nâsiruddîn Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl* (Beyrut: Müessesetü'l-İlmiyye, 1410/1993), 1/ 2-10; Ebu'l-Berakât Abdullâh b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesevî, *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl* (Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1408/1989), 1/2.

Tefsirinde rivâyet-dirâyet tefsiri ayrımından en açık şekilde bahseden, Şevkânî'dir. Nitekim tefsirini bu ayrıma işaret edecek şekilde “*Fethu'l-Kadîr el-Câmiu' beyne Fenneyi'r-Rivâye ve'd-Dirâye min 'İlmi't-Tefsîr*” şeklinde isimlendirmiştir. Eserini bu şekilde isimlendirmesi, onun bu iki yöntemi de kullandığını ve her ikisine de önem verdiğini gösterir. Şevkânî, rivâyet-dirâyet tefsiri ayrımını açıkladıktan sonra Kur'ân'ın Kur'ân ile tefsirini rivâyet tefsiri kapsamına dâhil etmemiştir.⁵⁹ Zerkeşi ve Suyûtî'nin de eserleri incelendiğinde genelde rivâyet tefsirinin ilk aşaması olarak kabul edilen Kur'ân'ın Kur'ân ile tefsir edilmesini, tefsir kaynakları arasında değil de ayrı bir yerde zikrettikleri görülmektedir.⁶⁰ Rivâyet tefsirinin genelde “Kur'ân'ın Kur'ândaki başka âyetlerle, Hz. Peygamber'in, sahabenin, tabiûnun sözleriyle açıklanmış şekli” olarak kabul edilmesi aslında çağdaş bir tanımlamadır.⁶¹ İncelediğimiz kadarıyla böyle bir tanımlamanın eski kaynaklarımızda yeri yoktur. Mesela Subhî Sâlih rivâyet tefsirini “sahabe, tabiûn ve etbau't-tabîine dayanan ve onları kaynak edinen tefsirler” olarak tanımlar.⁶² Abdullah Müslim ise rivâyet tefsirini “Hz. Peygamber'den, sahabeden ya da tabiûnden nas ve lafız olarak Allah'ın âyetlerini tefsir etmek için gelen rivâyetler” olarak ifade eder.⁶³

M. Aydın'a göre⁶⁴ tam bir tanım yapmak gerekirse rivâyet tefsiri tanımı Tayyar Müsaid'in şu tanımındaki gibi olmalıdır:

“Rivâyet tefsiri; Hz. Peygamber'den, sahabeden, tabiûndan ve tefsir ilmi sahasında icthadlarına binaen Kur'ân tefsirine dair müstakil görüşleri bulunan etbau't-tabîinden nakledilen rivâyetlere denir.”⁶⁵

Aydın'a göre bu tanımlama efradını cami' ve ağıârını mâni' bir tanımlamadır. Zira rivâyet ifadesiyle örtüşmekte ve nakledilen rivâyetler arasında varsa bütün tefsir çeşitlerini içinde barındırmaktadır. Bununla birlikte ilk dönemlerden beri tefsir metotları arasında ilk sıraya yerleşen “Kur'ân'ın Kur'ân ile tefsir” çeşidinin, rivâyet dışında da olabileceğini ortaya koymaktadır.⁶⁶

⁵⁹ Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdullâh eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr el-Câmiu' beyne Fenneyi'r-Rivâye ve'd-Dirâye min 'İlmi't-Tefsîr*, (Beirut: Mektebetü'l-Asriyye, 1415/1995),12-13.

⁶⁰ Zerkeşi, *el-Burhân*, 2/175; Suyûtî, *el-İtkân*, 2/1197.

⁶¹ Zerkeşi, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, 1/152.

⁶² Subhî es-Sâlih, *Mebâhis fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, çev. M. Said Şimşek (Konya: Hibaş Yayınları, ts.), 232.

⁶³ bk., Muhammed Aydın, “Rivâyet Tefsiri Kavramı ve Kur'ân'ın Kur'ân ile Tefsiri: Eleştirel Bir Yaklaşım”, *SAÜİFD*, 20/2 (2009), 1-32.

⁶⁴ Aydın, “Rivâyet Tefsiri Kavramı”, 3.

⁶⁵ Müsaid b. Süleyman et-Tayyar, *Mefhûmu't-Tefsîr ve't-Te'vîli ve'l-İstinbât ve't-Tedebbür*, 3.

⁶⁶ Aydın, “Rivâyet Tefsiri Kavramı”, 3.

Kur'ân'ın Kur'ân ile tefsir edilmesinin rivâyet tefsiri olarak kabul edilmesi de çok uygun değildir. Bu çeşit bir tefsir bir dirâyet tefsiridir ve aynı zamanda yapılan iş, bir ictihaddır. Zira birbirleriyle ilgili olduğu açıkça anlaşılan âyetleri-örneğin bir kıssanın farklı yerlerde farklı şekillerde geçmesi- saymazsak Kur'ân'ı Kur'ân ile tefsir eden müfessir, tefsir eden âyetle tefsir edilen âyet arasındaki bağlantıyı kendisi kurmaktadır. Tefsir külliyatlarına bakıldığında açıklayıcı konumdaki âyetleri, âlimlerin kendi dirâyetleriyle belirlediğini görmemiz mümkündür. Örneğin dirâyet tefsiri olarak öne çıkarılan Râzî'nin tefsirinde Kur'ân'ın Kur'ân ile tefsir edilmesi, rivâyet tefsirlerinin en meşhuru olarak kabul edilen Taberî'nin eserinden daha fazladır. Mesela Taberî tefsirinin dirâyet tefsiri için öngörülen koşullar çerçevesinde analiz nitelikli metinlerinin toplamının rivâyet tefsiri ile sınırlı kalan metinlerinin toplamından daha fazla olduğu tespit edilmiştir.⁶⁷ Ayrıca kelimî mezheplerin, ele aldıkları konularla ilgili gördükleri âyetleri kendilerine delil almaları ve farklı sonuçlara ulaşmaları, âyetler arasında bağlantı kurulmasında, yani âyetlerin âyetlerle tefsir edilmesinde müfessirlerinin dirâyetinin büyük rol oynadığının bir göstergesidir. Nitekim her bir mezhep, aynı konularla ilgili farklı âyetleri ön plana çıkararak kendi görüşlerine delil olarak öne sürmüş ve sonuçta kendi ön kabullerine göre aynı âyetlerden farklı sonuçlara ulaşmıştır. Bu durumda yapılan iş, sonuç itibarıyla Kur'ân'ın Kur'ân'ı tefsir etmesi değil, müfessir tarafından Kur'ân'ın bir âyetinin diğer bir âyetle irtibatı kurularak tefsir edilmesi, bir nevi ictihaddır⁶⁸. İctihadda isabet olabileceği gibi isabetsizlik de olabilir. Doğru olan ve yapılması gereken, ilmî kıstaslar çerçevesinde ictihadların değerlendirilip gerekli şartlara haiz ise kabul edilmesidir.

Ayrıca bir başka sınıflandırma olarak Kur'ân'ın Kur'ân ile tefsirinin, sahibine göre kategorize edilmesi de doğru bir yaklaşım olacaktır. Kur'ân'ı Kur'ân ile tefsir eden Hz. Peygamber ise Hz. Peygamber'in tefsiri, sahabeden birisi ise o sahabînin tefsiri, tabii ise tefsiri yapan tabîinin tefsir olarak değerlendirilmelidir.

Rivâyet tefsiri ile ilgili olarak yukarıda yapılan tanımlardan hareket ettiğimizde öncelikle Hz. Peygamber'in tefsiri karşımıza çıkmaktadır. Rivâyet tefsiri bağlamında

⁶⁷ Sıtkı Güllü, "Rivâyet ve Dirâyet Yöntemleri Açısından Taberî Tefsiri Hakkında Bir Değerlendirme", *EKEV* 8/19 (2004), 268.

⁶⁸ Mustafa Karagöz, "Tefsirde Rivâyet-Dirâyet Ayrımının Ortaya Çıkışı ve Mahiyeti", *Bilimname* 2/5 (2004), 56; Mehmet Akif Koç, *İsnad Verileri Çerçevesinde Erken Dönem Tefsir Faaliyetleri* (Ankara: Kitabiyât Yayınları, 2003), 104-105.

Hız. Peygamber'in tefsirinin özel bir yeri vardır. Hız. Peygamber'in tefsiri ile ilgili bilgileri konumuzun başında özetlediğimiz için burada tekrar değinmeyeceğiz. İkinci sırada gelen sahabenin de olaylara şahit olmaktan kaynaklanan özel konumları ve taşıdıkları değer ve nitelikler sebebiyle avantajlı oldukları elbette inkâr edilemez bir gerçektir. Ancak buradan hareketle sahabenin zikrettiği bütün görüşleri bir tutmak tabii ki doğru değildir. Zira sahabeden nakledilen görüşlerin arasına Hız. Peygamber'den naklettikleri yanında kendi ictihad ve dirâyetleriyle söyledikleri görüşler de girmektedir. Dolayısıyla genel olarak sebab-i nüzûl gibi reye konu olmayan hususlarda sahabeden nakledilen rivâyetleri, rivâyet tefsiri kapsamında; ancak dil gibi reye dayanan konularla ilgili ise sahabenin tefsirini, ictihad kapsamında değerlendirmek gerekir. Üçüncü sırada gelen tabiûn ve daha sonrakilerden gelen rivâyetlerde ise ictihadın yeri daha sarîh bir şekilde göze çarpmaktadır.

Hülâsa gerek sahabe gerekse tabiûn sözünü salt rivâyet tefsiri olarak değerlendirmek bazı sorunları beraberinde getirebilir. Nitekim bu durum sahabenin ve tabiûnun yapmış olduğu bütün tefsir faaliyetlerini nakle dayalı olduğu sonucunu doğurur ki, bunun ne derece isabetli bir karar olduğu tartışılabilir. Diğer bir deyişle sahabe ve tabiûn Kur'ân'ı tefsir ederken aklı hiç mi kullanmamıştır? Dolayısıyla rivâyet tefsirinin bütün kategorilerini bir tutmanın ve birbirine eşdeğer ve mutlak kabul etmenin doğru olmadığını düşünmekteyiz.⁶⁹

Nitekim vahye muhatap olup ona iman eden, onu anlamaya ve yaşamaya gayret eden insan ve toplumun Kur'ân'a yaklaşımının, anlama ve yorumlama çabasının, kendilerini kuşatıp belirli derecede etkisi altına alan, bakış açılarını belirleyen sosyo-kültürel ve tarihi şartlardan, yaygın zihniyet ve teamüllerden bağımsız olması düşünülemez. Bu anlama, açıklama ve yorumlama gayretini tefsir, te'vîl gibi hangi kavramla ifade edersek edelim Kur'ân'ın insan tarafından anlaşılıp yorumlanması beşerî bilgi ile vahyi bilginin kesiştiği noktayı oluşturmaktadır. Dolayısıyla İslam dininin temel kaynağını oluşturan Kur'ân vahyi ne kadar mutlak kabul edilirse edilsin, beşerin Kur'ân'a yaklaşım ve yorumu, yoruma etki eden faktörler nedeniyle mutlaklık arz etmeyecektir. Bu bağlamda Hız. Peygamber'in ayetlere getirdiği açıklamalarla, sahabe bile olsa diğer insanların kendi bireysel birikim

⁶⁹ Karagöz, "Tefsirde Rivayet-Dirayet Ayrımının Ortaya Çıkışı ve Mahiyeti", 57-59.

ve tecrübeleriyle yaptıkları yorum ve açıklamaların aynı değerde olmadığını altını çizmeliyiz.⁷⁰

Değınmemız gereken bir başka önemli husus ise rivâyet tefsiri ve dirâyet tefsiri taksimatı ile ilgilidir. Rivâyet ve dirâyet tefsiri taksimatından kaynaklanan en önemli sorun açık bir delil veya ölçüye dayanmadan tefsir kitaplarının bu iki kategoriye ayrılmalarıdır. Bu babdan olmak üzere M. Hüseyin Zehebî'nin Taberî, Begavî ve İbn Atıyye'nin tefsirlerini rivâyet tefsirleri olarak; Râzî, Beydâvî, Neseî ve Hâzin'in tefsirlerini de dirâyet tefsiri olarak tanımladığını görüyoruz.⁷¹ Hatta yapılan bu taksimatın daha sonra yazılmış konuyla ilgili hemen hemen bütün tefsir kitaplarında yer aldığını ve sabit ve kesin bir fikir olarak kabul edildiğini söyleyebiliriz. Hâlbuki Taberî'nin zikrettiği rivâyetlerden sonra kendine ait bazı ilaveler ve tercihler yaptığını, kendi dirâyetiyle bir sıralamaya gittiğini çok açık bir şekilde görmekteyiz. Taberî tefsirinde dirâyet özellikleri ve bunların metin yoğunluğu, rivâyet tefsirinin özelliklerinden ve metin yoğunluğundan daha büyük yer kapsar.⁷² Taberî'nin bu yönü nasıl oluyor da ihmal ediliyor ve tefsiri salt rivayet tefsiri kapsamına girdiriliyor? Bir tefsir içinde rivâyet bulunduğunu söylemekle, onun rivayet tefsiri olduğunu söylemek arasında çok büyük fark vardır.

Yukarıda zikrettiğimiz üzere bu tür sorunlar ve ortaya çıkan yanlış anlaşılmalara ilmî sahalarda kullanılan terim ve kavramların bazen yerli yerinde ve dikkatli kullanılmamasından kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte temel problem, rivâyet tefsiri olarak adlandırılan tefsirin ictihaddan; dirâyet tefsirinin de rivâyetten yoksun gösterilmesinde ve rivâyet tefsirinin sanki dirâyet tefsirinin karşıtıymış gibi ifade edilmesinde yatmaktadır. Aslında bir de netice itibarıyla önce gelenlerin yapmış oldukları tefsirler, bir sonrakiler için “rivâyet tefsiri” konumundadır. Ancak burada dikkat çekmek istediğimiz nokta, rivâyet tefsiri türüne girdi diye bu tefsirlerin tamamının rivâyetten oluştuğu ve mutlak anlamda kabul edilmesi gerektiği anlamının çıkarılmamasıdır. Zira seleften gelen rivâyet tefsirinin; Hz. Peygamber'in tefsiri, esbab-ı nüzûl ve gaybe dair bilgiler gibi ictihaddan uzak sadece nakilden ibaret olan kısım ve ictihada dayalı kısım diye değerlendirilmesi gerekir. Aslında burada dikkat

⁷⁰ Talip Özdeş, “Kültür ve Ortak Zihniyetin Yorumuna Etkisi Açısından Rivayet ve Dirayet Tefsirleri Üzerine Genel Bir Değerlendirme”, *Tarihten Günümüze Yaklaşımlar* (2010), 214.

⁷¹ Zehebî, *et-Teşîr ve'l-Müfessirîn*, 1/204.

⁷² Gülle, “Rivayet ve Dirayet Yöntemleri Açısından Taberî Tefsiri Hakkında Bir Değerlendirme”, 268.

edilmesi gereken şey, selefın ictihade binaen yapmış olduğu yorumların dirâyet tefsiri sayılması, ancak bir başka açıdan da kendilerinden sonrakilerin bunları aynen nakletmelerinden dolayı bu nakledilenlerin aynı zamanda bir rivâyet tefsiri de olabileceğinin bilinmesidir.⁷³

Sonuç olarak diyebiliriz ki müfessirler ve ilim erbabı tarafından rivâyet ve dirâyet tefsiri şeklinde ikili bir tasnif yapılmış ve bu konuda muhtelif görüşler ortaya konulmuştur. Bununla birlikte günümüzde rivâyet ve dirâyet tefsirleri başlıkları altında genel bir kanaatin oluştuğunu ve bizim de bu çalışmamızda bu kanaati dikkate alacağımızı söylememiz gerekir. Ancak bir tefsire rivâyet tefsiri denildiğinde, onun tamamıyla rivâyetten oluşmadığını, dirâyet boyutunun da olduğunu, dirâyet tefsiri denildiğinde de o tefsirin rivâyet boyutunun olduğunu asla unutulmaması gerekir. Kanaatimizce aslında “rivâyet ağırlıklı tefsir” ve “dirâyet ağırlıklı tefsir” ya da “Kur’ân merkezli tefsir”, “rivâyet merkezli tefsir” ve “dirâyet merkezli tefsir” şeklinde yapılan bir tasnifin daha doğru ve isabetli bir tasnif olacağını, “rivâyet ve dirâyet tefsirleri” tasnifinin de bu bakış açısıyla değerlendirilmesi gerektiğini düşünüyoruz.

1.2. Hadîd Sûresindeki Âyetlere Getirilen Açıklama ve Yorumlar

Bu bölümümüzde, Hadîd sûresinde belirlediğimiz konu başlıklarına dair âyetlere, rivâyet ve dirâyet tefsirlerince yapılan yorumları zikretmeye ve değerlendirmeye çalışacağız. Çalışmamızda Hadîd sûresindeki konuları yedi ana başlık altında toplamayı uygun gördük. Şimdi sırasıyla bu konularla ilgili rivâyet ve dirâyet tefsirlerinde zikredilen görüşleri ele alıp değerlendirmeye tâbi tutacağız.

1.2.1. Kevnî Âyetlere Getirilen Açıklama ve Yorumlar

İnsanları dalaletin karanlığından hidayetın aydınlığına çıkarmak üzere nazil olan Kur’ân-ı Kerîm, her yönüyle mucizedir. Asırlar önce yaşayan peygamberlerden ve meydana gelen olaylardan bahsetmesiyle, kıyamete kadar gelecek insanların ihtiyaçlarına cevap vermesiyle ve daha pek çok özelliğiyle Kur’ân-ı Kerîm, bu mucizevî yönlerini bize göstermektedir.

⁷³ Aydın, “Rivayet Tefsiri Kavramı”, 13.

Kevnî âyetler de Kur'ân-ı Kerîm'in mucizevî yönlerinden biridir. Kur'ân-ı Kerîm'de özellikle Mekki sûrelerde çok miktarda ilmî ve kevnî hakikate işaret edilmiş; yer, gök, yıldızlar, dağlar, denizler, hava, su, insan, kuşlar, böcekler, evcil ve yabani hayvanlarla ilgili çeşitli bilgiler verilmiştir. İlk dönemlerde bu gibi âyetlerdeki bilgilerin mahiyeti hakkında fikir yürütme yerine hikmeti üzerinde durulmuştur. Bu durum VIII. yüzyılın başından itibaren değişmeye başlamış ve bu âyetler üzerinde fikir yorma sürecine girilmiştir. Zamanla astronomi, coğrafya, hendese, fizik, kimya, matematik, botanik, biyoloji, tıp, eczacılık gibi bilim dallarında önemli ilerlemeler kaydedilmiş ve bunlarla ilgili Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan bilgiler inceleme konusu yapılmıştır.

Hz. Peygamber genellikle ibadetlere, itikâda ve bazı amelî konulara dair âyetleri sünnetiyle açıklamış; ancak özellikle ilmî ve kevnî âyetlerle ilgili nihaî açıklama yapmayarak bunların yorumlanmasına imkân tanımıştır. Bu tip âyetler zorunlu diğer bilgi vasıtalarıyla elde edilen bilgilerle yorumlanabilir. Çünkü kâinatın araştırılmasını, ondaki ilahî kanunların ibretle müşahede edilmesini isteyen Kur'ân-ı Kerîm, akıl ve duyular yoluyla elde edilen kesin bilgileri dışlamamakta aksine teşvik etmektedir. Bu böyledir ama diğer konularda olduğu gibi ilmî ve kevnî âyetlere yaklaşım hususunda da ihtilaf çıkmış, lehte ve aleyhte değişik fikirler ileri sürülmüştür.⁷⁴

Kur'ân-ı Kerîm'de tekil ve çoğul olarak üç yüz seksen iki defa geçen “âyet” kelimesi terim olarak aşağıda değineceğimiz çeşitli anlamları içermektedir.⁷⁵ Âyet kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de temel olarak dört anlamda kullanılmaktadır:

1. Âyet kelimesi sözlükte, “bir şeyin ve bir amacın mevcudiyetini gösteren alamet, delil, ibret, işaret” gibi anlamlarda kullanılmıştır.⁷⁶ Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'ın varlığını ispat etmeyi amaçlayan delillerden çoğunlukla “âyet” diye söz edilir. Buna göre göklerin ve yeryüzünün belli bir düzende yaratılışı, yeryüzünün canlıların yaşamasına elverişli hale getirilişi, ona belli bir ağırlık kazandıran dağların

⁷⁴ Zeki Yıldırım, “Enbiya, 30 Ekseninde Evrenin Oluşumu”, *AÜİFD* 39 (2013), 48.

⁷⁵ Muhammed Fuad Abdulbâkî, *el-Mu'cemu'l-Müfrehes li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Kahire; Dâru'l-Hadis, 1414/1994), 127-133.

⁷⁶ Ebu'l-Fazl Cemâlüddîn İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1410/1990), 14/61-62; Râğib el-İsfehânî, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâruş-Şamiyye, 1412/1992), 101.

mevcudiyeti, ziraata ve iskâna uygun ovaların, seyahate elverişli yolların oluşumu, hayat kaynağı suyun gökten indirilişi, aynı su ile beslenen aynı iklimin topraklarında tadı ve besin değeri farklı yiyecek ve meyvelerin bitirilişi, göklerin görülebilir direkler olmaksızın yükselişi, atmosferin tehlikelerden korunmuş bir tavan haline getirilişi, Güneş'in ısı ve ışık, Ay'ın da aydınlık kaynağı oluşu, insan ve yük halinde faydalanılan gemilerin denizde batmadan seyredilişi, besin kaynağı ve binek olarak kullanılan çeşitli hayvanların insanların emrine verilişi, erkekli dişili olarak yaratılan insanların dünyayı imar etmesi ve uyum içinde çoğalmasını sağlamak üzere karşı cinsler arasında güçlü bir sevgi bağının kuruluşu, uykuya yatan insanın bir tür ölü haline geldikten sonra tekrar hayata dönüşü⁷⁷ gibi pek çok durum her şeyi bilen, her şeye gücü yeten, dilediğini yapan Allah'ın varlığına dair apaçık âyetlerdir. Ne var ki bu âyetleri ancak düşünebilen, gerçeklere inanmak isteyen, söz ve öğüt dinleyen kimseler anlayabilmektedir.⁷⁸ İşte yukarıda zikredilen “delil” anlamındaki âyetler, kevnî âyetler kavramının içeriğini oluşturmaktadır.⁷⁹

2. Peygamberlerin Allah tarafından görevlendirilmiş elçiler olduklarını ispat eden harikulade olaylar da Kur'ân-ı Kerîm'de “âyet” diye ifade edilmiştir. Hz. Nuh'un tufanı, Hz. Salih'in devesi, Hz. Musa'nın asası ve diğer mucizeleri, Hz. İsa'nın babasız olarak dünyaya gelişi, çamurdan yapılmış bir kuşa can verilişi, ölüleri diriltişi, evlerde saklanan yiyecekleri haber verilişi gibi harikulade olaylar, Kur'ân'-ı Kerîm'de söz konusu edilen ayetlerden bazılarıdır.⁸⁰

3. Önceden iman etmeyenlerin veya iman sayesinde hayır kazanmayanların, Allah'ın bazı âyetleri ortaya çıktığı anda inandıklarını ifade edişlerinin fayda vermeyeceği belirtilirken kullanılan “âyet” kelimesi, kıyamet alametleri manasındadır.⁸¹

4. Kur'ân-ı Kerîmdeki sûrelerin belli bölümlerinden her biri, benzerlerini meydana getirme imkânı bulunmama açısından, Hz. Muhammed'in hak peygamber

⁷⁷ Bakara, 2/164; Rûm, 30/20-25; Enbiyâ', 21/31-32; Nahl, 16/66-69; Câsiye, 45/3-5; Ra'd, 13/2-4; Yûnus, 10/5, 67; En'âm, 6/95-99.

⁷⁸ Yusuf Şevki Yavuz-Abdurrahman Çetin, “Ayet”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/ 242.

⁷⁹ Bakara, 2/164; Rûm, 30/20-25; Enbiyâ', 21/ 31-32; Nahl, 16/ 66-69; Câsiye, 45/ 3-5; Râ'd, 13/2-4; Yûnus, 10/5, 67; En'âm, 6/95-99.

⁸⁰ Arâf, 7/73, 106; Âl-i 'İmrân, 3/49; Mâide, 5/114; Tâhâ, 20/22; Meryem, 19/17-21; İsrâ, 17/59.

⁸¹ En'âm, 6/158.

olduğuna belge teşkil ettiği veya bir ifadeyi diğerinden ayırdığı yahut da harfler topluluğundan oluğuğu için “âyet” diye adlandırılmıştır.⁸²

Son devir İslam âlimleri ise mutlak anlamda “âyet” kavramını, fiilî ve kavli olmak üzere başlıca iki kısma ayırırlar. Kâinattaki sayısız çeşitlilik ve farklılıkları sürekli bir düzen ve kanuna bağlayan yaratıcının varlığını, birliğini ve yüce sıfatlarını gösteren ve yaratıkların taşıdığı özelliklerden çıkarılan delillerin tamamı, fiilî âyetleri oluşturur. Bunlara “kevnî”, “teknî” veya “ilmî” âyetler de denilir. Kavli âyetler ise, peygamberlere indirilen kitapları ifade eder. Bunlar fiilî âyetlere işaret eder ve insanlar tarafından kolaylıkla anlaşılmaları için gerekli açıklamaları ihtiva eder. Aynı zamanda bu tür âyetlere “tenzili” veya “vahyi” âyetler de denilir.⁸³

Kavli âyetlerden oluşan Kur’ân-ı Kerîm’de, kevnî âyetlerin sayısı elbette hiç de azımsanmayacak bir yer tutar. Kur’ân-ı Kerîm’de üç yüz on defa gökten⁸⁴, dört yüz elli bir defa yeryüzünden⁸⁵, iki yüz altmış iki defa yaratmadan⁸⁶, çok az bir kısmı Kur’ân-ı Kerîm âyeti anlamına gelmek üzere üç yüz seksen iki defa âyetten⁸⁷ söz edilmekte, bütün bunların Allah’ın varlığına işaret eden ve O’nu tanıtan deliller, alametler olduğuna dikkat çekilmektedir. Ayrıca Kur’ân-ı Kerîm’de “Görmüyor musunuz?” “Bakın!” “Akletmiyor musunuz?”, “Bu âyetlerde akleden bir kavim için nice ibretler vardır.”⁸⁸ gibi ifadelerle evren ve içindekiler üzerinde düşünüp O’nun varlığı ve birliğine ulaşmamız istenmektedir. Kur’ân-ı Kerîm ilim ve hikmet dolu bu âyetleriyle insanlara doğrudan veya dolaylı olarak bilgi vermekte, rehberlik etmekte, ayrıca her okuyanın kendi seviyesine göre bir şeyler almasını sağlayarak insanın ve diğer tüm varlıkların yaratıcısı olan Allah’ı tanıtmakta, tüm kâinatı yoktan var eden Allah’ın kudretini bize göstermekte ve Allah’ın varlığını ve birliğini tasdik ettirmektedir. Kâinatı dikkatle inceleyen ve üzerinde tefekkür eden insan, bu yüce ve mükemmel bir şekilde yaratılmış olan kâinatın bir tesadüf eseri olmadığını idrak edecektir. Bu âyetleri tefekkür ederek yola çıkan insan, Allah’ın varlığı, birliği, eşsizliği ve kudretini daha iyi anlayacaktır.

⁸² Yavuz-Çetin, “Ayet”, 4/242-243.

⁸³ Yavuz-Çetin, “Ayet”, 4/243. bk. Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 5/3184; Muhammed Reşid Rıza, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Hakîm* (b.y.: Dâru’l-Fikr, ts.), 1/287.

⁸⁴ Abdülbâkî, *el-Mu’cemu’l-Müfehres*, 362-366.

⁸⁵ Abdülbâkî, *el-Mu’cemu’l-Müfehres*, 26-32.

⁸⁶ Abdülbâkî, *el-Mu’cemu’l-Müfehres*, 241-244.

⁸⁷ Abdülbâkî, *el-Mu’cemu’l-Müfehres*, 127-133.

⁸⁸ Âl-i ‘İmrân, 3/190; Hadîd, 57/17; Zâriyât, 51/20-21; Nahl, 16/12.

Kevnî âyetler; insanların dinî duygularını harekete geçirecek imanını kuvvetlendirecek bir etkiye sahiptir. Kur'ân-ı Kerîm, kevnî âyetleri bir bilim veya ayrıntılar kitabı halinde değil, kendi asıl gayesine hizmet edecek ve her çağın insanına hitap edecek şekilde ortaya koymuştur. Bu âyetler eğitim, ilim ve kültürleri farklı her zekâ seviyesinden insanın her zaman görebileceği ve idrak edebileceği şekilde sunulmuştur. Kevnî âyetlerin asıl amacı, bilgi vermekten ziyade insanların asıl yaratılış gayelerini unutmayıp bütün kâinatın yaratıcısı Allah'ın varlığını, birliğini, kudretini, ilminin genişliğini, ölümün mahiyetini ve diriliş gerçeğini tefekkür etmeye yönlendirmektir.⁸⁹

Kevnî âyetlerde sıklıkla görülen teşbih, temsil ve tasvir yöntemi de Kur'ân'ın bu âyetlerin daha iyi anlaşılması için başvurduğu yöntemlerdendir.⁹⁰ Bu yönüyle Kur'ân, cisimlere hareket vermiş ve onları insanların gözü önünde cereyan eden bir olay gibi anlatmıştır. Bununla da adeta tabiattaki varlıklara somut bir kişilik kazandırmıştır.⁹¹ Kevnî âyetlerin birkaçına bakınca bile bu yöntemin ne kadar açık bir şekilde kullanıldığı görülür. Mesela Kur'ân-ı Kerîmdeki “Sonra (Allah) bir duman halinde semaya yöneldi. Ona ve arza ‘İkiniz de isteyerek veya istemeyerek gelin’ dedi. Onlar da ‘İsteyerek geldik.’ dediler.”⁹² âyeti bu hususa örnek gösterilebilir. Bu âyet, Allah'ın sema ve arzda kudretinin tesirini ve onların da bu kudrete itaatlerini tasvir etmektedir. İtaatkâr bir memurun amirine itaat etmesi gibi, gök ve yerin Allah'ın iradesine nasıl boyun eğdiklerini göstermiştir. Gökyüzü ve yeryüzü emre âmâde birer nefer gibidirler.⁹³ Yine pek çok kevnî ayette de Ay ve Güneş bir lambaya, yeryüzü bir sergiye, dağlar da kazıklara benzetilerek anlatılmıştır.⁹⁴

Kevnî âyetlerde değinilmesi gereken önemli bir husus da bu âyetlerde yemin ifadelerine sıklıkla yer verilmesidir. Kur'ân-ı Kerîm'de Güneş⁹⁵, yıldızlar ve yıldızların yerleri⁹⁶, rüzgârlar ve bulutlar⁹⁷, nebât⁹⁸ gibi pek çok kevnî ayete yemin

⁸⁹ İsmet Kürşad Atahan, *Kevnî Ayetlerin Kur'ân Üslubu Bağlamında İncelenmesi* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, YL Tezi, 2005), 31-35.

⁹⁰ Ra'd, 13/17; Nûh, 71/16-19; Nebe', 78/6-8; Enbiyâ, 21/31.

⁹¹ Seyyid Kutub, *Kur'ân'da Edebî Tasvir*, çev. Mehmet Yolcu (İstanbul: Çizgi Yayınları, 1991), 277.

⁹² Fussilet, 41/11.

⁹³ Şadi Eren, *Kur'ân'da Teşbih ve Temsiller* (İstanbul: Yeni Akademi Yayınları, 2002), 100.

⁹⁴ Nûh, 71/ 16- 19; Nebe' 78/6-8; Enbiyâ, 21/31.

⁹⁵ Şems, 91/1.

⁹⁶ Necm, 53/1-3.

⁹⁷ Zâriyât, 51/1-3.

⁹⁸ Tîn, 95/1.

edilerek aslında Allah'ın varlığı, birliği, ilmi, kudreti; ölüm, diriliş ve hesap gerçeği üzerinde tefekkür etmeye, taabbüde ve şükre yönelmeye teşvik edilmek istenmiştir.

Taberî, tefsirinde kevnî âyetleri gökyüzü, uzay ve fen bilimlerinin sahasına giren hususlarda yaşadığı devrin şartlarında tespiti oldukça zor yorumlar yapmıştır. Çağını aşan yorumları yapabilmesinin sebebi ise, kendi dönemindeki felsefecilerin ve tabiat bilimcilerin fen bilimleri hakkındaki nazariyelerini dikkate almayarak kesinliğinden hiçbir şekilde şüphe edilmeyecek olan bizzat Kur'ân-ı Kerîm'in lafızlarının ifade ettiği manaları yakalamaya çalışmasıdır. Bunu yaparken de kendi dönemindeki ilmî veriler yerine vahiy kültürüne dayanan rivayetleri kullanması önemli bir husustur. Bu durum ona kendi devrinin önünde o günün şartları çerçevesinde fennî keşif kabul edilebilecek tespitler yapma imkânı tanımıştır. Taberî, sahabe ve tabiîne dayanan rivayetlerle son asırlardaki ilmî ve teknolojik gelişmelerle ancak anlaşılabilmiş olan kâinatın yaratılışıyla alakalı hususları kendi çağını aşarak günümüz anlayışına yakın bir şekilde anlamıştır.⁹⁹

Râzî ise kevnî âyetleri yorumlarken devrin bilimlerinden istifade etme yoluna gitmiştir. Râzî tefsirinin o zamana kadar telif edilen tefsirlerden en önemli farkı kevnî âyetleri tefsire kalkışması ve zamanında ulaşılmış seviyesi ile astronomi ilminden istifade ile âyetleri tefsire kalkışmasıdır. Bu yüzden bazı âlimler de onun, tefsirini astronomik bilgilerle doldurmuş olduğunu söyleyerek tenkit etmişlerdir.¹⁰⁰

Kur'ân-ı Kerîm'i düşünce ve yorumlarının temel dayanak noktası ve çıkış yeri olarak bütünlük içerisinde ele alan Mâtûrîdî ise her vesile ile akıl yürütmenin, tefekkürün önemini vurgulamaktadır. İnsan ancak tefekkür ve tedebbür yolu ile kâinatta mevcut canlı cansız her şeyin, güzelliklerin ve mükemmelliklerin gerçekte Allah'ın birliğine, sonsuz güç, kudret ve ilmüne işaret eden âyetler olduğunu anlayabilir. Mâtûrîdî, kevnî âyetleri tefsir ederken de tevhidi vurgulayan rasyonel yorumlar getirmektedir. Mâtûrîdî'ye göre, Allah, tefekkürü akılların duyu organları yoluyla algıladıkları şeyleri idrak etmeye bir vesile kılmıştır. Tefekkür ve tedebbür eden, aklını kullanan kişi, bütün bu yaratılan şeylerin Allah'ın vahdaniyetine işaret eden birer âyet

⁹⁹ Hüseyin Akyüzoğlu, "Taberî Tefsirinde Kevnî Ayetlerin Tefsiri", *Kur'ân ve İlmî Hakikatler-2 Sempozyumu* (İstanbul: y.y., 2013), 247-256.

¹⁰⁰ Bedrettin Çetiner, "er-Râzî", *ŞİA* (İstanbul: Şamil Yayınevi, 2010), 6/376.

olduğunu anlayacak, Hz. Peygamber'in ve Kitap'ın sesine kulak verecek, iman ve teslimiyet noktasına yükselecek ve sonra da Allah'ın bütün bu verdiği nimetlere karşı şükredecektir.¹⁰¹

Hadîd sûresinin daha ilk âyetlerinde göklerde ve yerde olan her şeyin Allah'ı tesbih ettiği, göklerin ve yerin mülkiyetinin Allah'a ait olduğu, Allah'ın gökleri ve yeri altı günde yaratıp sonra arşa istiva ettiği, yere giren ordan yükselen, gökten inen ve oraya yükselen her şeyin Allah'ın ilminde olduğu ifade edildikten sonra kevnî âyetlerin asıl gayesi olan Yüce Allah'ın sonsuz kudretine dikkat çekilmiştir. Sonrasında altıncı âyette gece ve gündüz gibi herkesin her an görebileceği kevnî âyetler ortaya konmuştur. On yedinci âyette ise yeryüzünün ölümünden sonra diriltildiği ve bu âyetlerin insanların akletmesi için açıklandığı zikredilmektedir. Sûrenin yirmi beşinci âyetinde de kendisinde müthiş bir güç ve insanlar için birçok faydaları bulunan demirin indirilişinden söz edilmektedir.

Taberî ve İbn Kesir, kevnî bir âyet olan gece ve gündüzün birbirine katılması âyetiyle ilgili bazı rivayetleri zikrettikten sonra ayetin zaman zaman gece ve gündüzün kısayıp uzamasını, gece gündüzün eşitliğini, mevsimlerin değişmesini kastettiğini ifade etmişlerdir.¹⁰²

Mâturîdî ise âyeti, Allah'ın birliğine bir delil olarak açıklamıştır. Mâturîdî Kur'ân merkezli bir yaklaşım ortaya koyarak âyeti “Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka tanrılar bulunsaydı, kesinlikle yerin göğün düzeni bozulurdu.”¹⁰³ ve “Onunla beraber başka bir tanrı da yoktur, aksi takdirde her tanrı kendi yarattıklarını alıp bir tarafa çekilir ve mutlaka o tanrılardan biri diğerine baskın gelmeye çalışırdı.”¹⁰⁴ âyetleriyle irtibatlandırarak gece ve gündüz arasındaki bu muhteşem düzenin, yeryüzünde her şeyi bilen tek bir yaratıcının eseri olduğuna delalet ettiğini ifade etmiştir.¹⁰⁵

¹⁰¹ Özdeş, *Mâturîdî'nin Tefsir Anlayışı*, 98-99.

¹⁰² Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 13/217; İbn Kesir, *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, 14/7736.

¹⁰³ *Enbiyâ'*, 21/22.

¹⁰⁴ *Mü'minûn*, 23/91

¹⁰⁵ Mâturîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne* (Beirut: Müessesetü'r-Risale Nâşirûn, 1425/2004), 5/40.

Râzî ise gecenin gündüze, gündüzün de geceye katılması ile ilgili âyetlerin Kur'ân-ı Kerîm'de tekrar tekrar geçtiğini, bu âyetlerin Allah'ın kudretine dair deliller ile nimetini ortaya koymayı kapsayan ve birleştiren ifadeler olup kişiyi önce tefekküre sonra da şükür ile meşgul olmaya teşvik ettiğini ifade etmiştir.¹⁰⁶

Süleyman Ateş ise ilgili âyetlerin tefsirinde sûrenin ilk olarak Allah'ın sıfatlarından, sonrasında üçüncü âyetten itibaren ise Allah'ın fiillerinden yani yaptığı işlerden bahsedildiğini ifade ettikten sonra altıncı âyeti, âyetin sonundaki Allah'ın ismi ile irtibatlandırarak gece ve gündüz yapılan bütün işlerin Allah'ın ilmi dâhilinde olduğunu ifade etmiştir.¹⁰⁷

Hadîd sûresi on yedinci âyette ise “Bilin ki Allah ölmüş toprağa yeniden hayat verir. Şüphesiz biz, düşünesiniz diye delilleri bir bir açıklamışızdır.” Öldükten sonra yeryüzünün diriltmesi insanlara düşünmeleri için bir âyet olarak sunulmuştur.

Mâturîdî âyetin tefsirinde yeryüzünü ölümünden sonra diriltmeye kadir olan Allah'ın yeniden dirilişe de kadir olduğunu, öyleyse insanoğlunun da bundan ibret alarak bâkî hayattaki daimî berekete erişmek için gayret etmesi gerektiğine vurgu yapmıştır.¹⁰⁸

Taberî, İbn Kesîr ve Süleyman Ateş ise âyeti sibakı ile değerlendirmeye tabi tutmuşlardır. Bu âyetin Allah Teâlâ'nın katılaştıran kalpleri sonradan yumuşatacağına, sapıklığa düşmüş, hayrette kalmış olanları tekrar hidayete erdireceğine, şiddete mübtelâ olanları bilâhare sıkıntıdan uzak tutacağına işaret olduğunu ifade etmişlerdir. Nasıl yağmur çoraklaşmış toprağı ölümünden sonra diriltirse Kur'ân da delillerin getirdiği apaçık burhanlarla, katılaştıran kalpleri aynı şekilde hidayete erdirir.¹⁰⁹

Râzî ise âyet hakkında iki izaha bulunur. Birincisi buradaki mana temsildir. Râzî bir önceki âyetlerle irtibatlandırır. Buna göre kalplerin katılaşması sebebiyle ölmüş olan kalplerin Allah'ın zikrine müdavim olması, tıpkı Allah'ın ölmüş yeri yağmur ile dirilmesi gibi, huşuun sağladığı hayat ve diriliğin, o kalplere yeniden dönmesine bir sebeptir. İkincisi burada ölümlerin dirilmesi kastedilmiştir. Böylece

¹⁰⁶ Fahrüddîn Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb* (Beyrut: Dâru İhysi't-Turâsi'-Arabî, ts.), 21/290.

¹⁰⁷ Ateş, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, 9/254.

¹⁰⁸ Mâturîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne*, 5/46.

¹⁰⁹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 13/229; İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, 14/7750; Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, 270.

Cenab-ı Hak bunu, huşû ve haşyete teşvik etmek, kalpleri katılaştırmaktan alıkoymak için zikretmiş olur.

Muhammed Esed özellikle Râzî, İbn Kesir ve Zemahşerî'yi de referans göstererek müfessirlerin çoğuna göre bu ifadenin temelsiz bir övünmenin ve büyüklük taslamasının öldürdüğü kalplerde ilahi sorumluluk bilincinin yeniden uyanmasına temsili bir işaret olduğu görüşünü tercih eder.¹¹⁰

Hadîd sûresinde yer alan bir başka kevnî âyet de sûrenin yirmi beşinci âyetinde geçen ve sûreye adını veren ziraattan dokumacılığa, inşaattan idareciliğe kadar pek çok alanda kullanılan ve kendisinden fayda sağlanan demirdir. Müfessirlerin çoğu, insanoğlunun hayatının her alanında kullanageldiği araç gereç ve aletlerin temel maddesinin, demir olduğu üzerine vurgu yaparlar.¹¹¹

Taberî tefsirinde demirde büyük bir kuvvetin bulunduğunu, bu kuvvetten de düşman ile karşılaşıldığında kullanılan kılıç, silah vb. yapılarak faydalandığı, bunun dışında da başka pek çok alanda insanların geçimlerini sağlamak için yaptıkları aletlerde demiri kullandıklarından bahsettikten sonra İbn Abbas'tan "Üç şey Âdem ile beraber indi: Örs, çekiç, kerpeten." şeklindeki rivâyeti zikreder. Aynı rivâyete İbn Kesîr de tefsirinde yer vermektedir.

Râzî ise aynı âyetle ilgili olarak İbn Abbas'tan gelen rivayeti "Âdem (a.s), cennetten yanında örs demiri, kerpeten, çekiç, körük ve iğne olarak beş şey olduğu halde indirildi." şekliyle tefsirine almıştır. Râzî, aynı zamanda bu konuyla ilgili olarak Kenzu'l-'Ummal'da yer alan "Allah Teâlâ, gökten yere dört bereket indirmiştir: Demir, ateş, su, tuz" şeklindeki hadis ile rivâyeti destekleme yoluna gitmiştir. Râzî demirin usûl yani ziraat, dokumacılık, inşaat ve idarecilik gibi dört temel hususta faydaları olduğundan ve pek çok alanın demir ile tam olup eğer ki demir olmamış olsaydı dünya menfaatlerinin hepsinin hâlel göreceğinden bahsetmektedir. Râzî demirin bu kadar çok ihtiyaç duyulan alanının olması sebebiyle, Yüce Allah tarafından kâinatta bulunması kolay ve bolca yaratıldığından bahsetmektedir. Demirin inzal oluşuyla ilgili olarak ise Râzî âlimlerin iki görüşünü serdetmektedir. Birinci görüşe göre demir gökten indirilmiştir. Bu görüşe delil olarak yukarıda da ifade ettiğimiz İbn Abbas'tan gelen rivâyet ve hadis zikredilmektedir. İkinci görüşe göre ise âyetteki

¹¹⁰ Muhammed Esed, *Kur'ân Mesajı*, (İstanbul: İşaret Yayınları, 1999), 3/1114.

¹¹¹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 13/237; Begavî, *Meâlimu't-Tenzîl*, 3/41; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 4/372; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 29/242.

inzal, Kur'ân-ı Kerim'de "Sizin için hayvanlardan da sekiz çift indirdi..."¹¹² âyetinde de geçtiği üzere "var etme ve hazır hale getirme" anlamındadır.

Begavî ise tefsirinde âyette kullanılan "inzal"ın inşa, ihdas ve ihraç anlamında olduğunu söylemektedir. Allah Teâlâ'nın gökten yere indirdiği dört bereketten biri olarak demirin de zikredildiği hadise ise Begavî de tefsirinde yer vermektedir.¹¹³ Mâturîdî ise demirin hakikatte gökten indirilmediğini, âyetteki inzalin yaratma manasında olduğunu Kur'ân-ı Kerim'de geçen diğer âyetlerden¹¹⁴ örnekler de vererek delillendirmektedir.¹¹⁵

Muhammed Esed'e göre ise Yüce Allah, insana doğru ile yanlış arasında ayırım yapma yeteneği vermesinin yanı sıra insanı yeryüzündeki doğal kaynakları kendi yararına kullanma yeteneği ile donatmıştır. Bu yeteneğin en göze çarpan sembolü, insanın bütün canlı varlıklar arasında yalnız kendisine özgü olan araç yapma becerisidir. Her türlü araç yapımının, bütün beşerî teknolojilerin başta gelen maddesi demirdir. Demir, yeryüzünde bolca bulunan hem yapıcı hem de yıkıcı amaçlar için kullanılabilen tek metaldir. Demirde mevcut olan müthiş güç (be's şedîd), sadece savaş araçlarının yapımında değil, aynı zamanda daha karmaşık bir şekilde insanın makineyi insan varoluşunun temeli sayan ve içinde taşıdığı karşı konulmaz dinamizmiyle insanın tabiat ile bütün derunî bağlantılarını koparan yüksek teknolojiyi geliştirme eğiliminde de kendini gösterir. Muhammed Esed'e göre modern hayatın en bariz yüzünü oluşturan hızlanan makineleşme süreci, insan toplumunun temel yapısını tehdit etmekte ve böylece "ilahi rehberlik" kavramında anlamını bulan bütün manevî/ahlakî ve ruhî duyarlıkların giderek kaybolmasına sebep olmaktadır. Kur'ân insanı bu tehlikeye karşı uyarmak için, yanlış kullanıldığı takdirde "demir"in taşıdığı potansiyel kötülüğü (be's), başka bir deyişle, insanın teknolojik yaratıcılığının sarsıcı/yıkıcı hale gelerek ruhsal bilincini gölgelemesine ve sonuçta bütün bireysel ve sosyal mutluluk imkanlarını yok etmesine yol açması tehlikesini-sembolik ve mecazî olarak- vurgulamaktadır.¹¹⁶

Süleyman Ateş'e göre ise Allah'ın demiri indirmesi, yeryüzünde yaratmasıdır. Demir silah ve birçok alet yapmaya uygun, çok yararlı bir madendir. Allah'ın indirdiği

¹¹² Zümer, 39/6.

¹¹³ Begavî, *Me'âlimu't-Tenzil*, 8/41.

¹¹⁴ Arâf, 7/26; Zümer, 39/6.

¹¹⁵ Mâturîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne*, 5/54.

¹¹⁶ Esed, *Kur'an Mesajı*, 3/1117-1118.

adalet düzeninin kurulması için cihad gerekir. Allah demirde yarattığı güç ile müminlere kendi yolunu savunma imkânı da vermiştir. Ateş'e göre, demirde büyük bir vuruş gücü ve çok yarar olduğunu buyuran bu âyette müminlerin peygambere yardımcı olmaları yanında demiri işleyip ondaki güçten yararlanmaya teşvik de vardır. Fakat Ateş'e göre, Müslümanlar bu âyetin işaret ettiği yolda fazla ileri gidememiş, kılıçla yetinip ondaki be's-i şedîd denilen vurucu gücü, çok yararı ortaya çıkaracak icatlarda bulunamamışlardır.¹¹⁷

Hadîd sûresindeki kevnî âyetleri gerek rivâyet gerekse dirâyet olarak adlandırılan tefsirlerin birbirlerinden çok farklı şekilde değerlendirmedikleri, benzer rivâyetlerin ve dilsel yaklaşımların her iki tefsir türünde de kullanıldığı görülmektedir.

1.2.2. Müteşâbih ile İlintili Kavramlar ve Müteşâbih Âyetlere Getirilen Açıklama ve Yorumlar

1.2.2.1. Müteşâbih ile İlintili Kavramlar

Kur'ân-ı Kerîm, başlangıçtan günümüze kadar lafzı ve okunuşu ile aslî hüviyetini korumuş tek ilâhî kitaptır. Bununla birlikte birtakım âyetlerin anlaşılıp yorumlanması noktasında bazı farklı görüş ve düşünceler, Kur'ân-ı Kerîm'in nüzûlünden bu yana süregelmiştir. Üzerinde çok konuşulan, oldukça farklı görüşlerin ileri sürüldüğü ancak neye delalet ettiğinin tam olarak bir açıklığa kavuşturulamadığı alanlardan birisi de muhkem ve müteşâbih konusudur.

Kur'ân-ı Kerîm'de müteşâbih âyetlerin tespiti, müteşâbih âyetlerin muhkem âyetlerden nasıl ayırt edileceği ve bunların te'vil edilip edilmeyeceği ilk dönemlerden günümüze kadar hep tartışılmalıdır. Zira Kur'ân-ı Kerîm müteşâbih âyetlerin varlığından bahsetmekte, ancak hangi âyetlerin bu kapsama girdiğini bize bildirmemektedir.

Klasik literatürdeki bütün görüşlerden hareketle denebilir ki Müslüman âlimler onca ilmî çaba ve entelektüel çabaya rağmen müteşâbihatın aslında neye delalet ettiği meselesini tam olarak açıklığa kavuşturamamışlardır. Zira konuya aşina olmayanların bile kolayca fark edebilecekleri gibi müteşâbihatın ne olduğuna dair görüşlerden bir

¹¹⁷ Ateş, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, 9/278-279.

kısının birbirleriyle ilgili hemen hemen hiçbir ilgisi bulunmamakta, dahası mevcut görüşler sadece dağınık ve gelişigüzel bir manzara arz etmektedir.¹¹⁸

İlk devirlerde müteşâbih olarak bilinen Kur'ân âyetleri olduğu gibi kabul edilir, bu âyetler üzerinde fazla durulmazken daha sonraları felsefî ve kelâmî yönelişlerin etkisiyle müteşâbihler önem kazanmış, ortaya çıkan bazı fırkalar Kur'ân'ın müteşâbihleri üzerinde durarak âyetleri kendi görüş ve prensipleri doğrultusunda te'vîl etme yönüne gitmişlerdir. Müteşâbihlerin ne olduğu, te'vîllerinin bilinip bilinemeyeceği, müteşâbihlerle ilgili getirilen yorumlar, Müslümanlar arasında pek çok ihtilaflara konu olmuştur.¹¹⁹

Biz bu bölümde öncelikli olarak Kur'ân'da muhkem ve müteşâbih kelimelerinin hangi anlamlarda kullanıldığını, bu konu ile ilgili âyetin (Âl-i İmran sûresi yedinci âyetin) sebep-i nüzûlünü, bu kavramlara dair yapılan tanımlamaları ele alacağız. Daha sonra ise Hadîd sûresindeki müteşâbih âyetlere yönelik getirilen yorumları aktarıp değerlendirmeye çalışacağız.

Muhkem ve müteşâbih kavramları çok genel tutulmuş ve bu konudaki zihin bulanıklığından dolayı hemen hemen her şey muhkem ve müteşâbih kavramlarının içerisine girdirilmiştir. Esasen bu kavramlara ilişkin yorumların fazlalığı ve bunların birçoğunun birbiriyle ilintisiz olması da anlama ve yorumlamanın büyük ölçüde lafız- mana ekseninde sürdürülen bir faaliyet olmasından kaynaklanmaktadır. Anlam ve yorumda subjektivite oranını mümkün en düşük seviyeye çekmek ancak lafzı kendi tarihsel bağlamında okumakla mümkündür. Gerçi her zaman tarihsel bağlam bilgisi her nassın gerçekte ne demek istediğini vuzuha kavuşturma imkânı sağlamayabilir, ama en azından nassın ne demek istemediği hususunda bir garanti verir.¹²⁰ Bundan dolayı öncelikle Âl- İmrân sûresi yedinci âyetin sebep-i nüzûlüne değineceğiz. Daha sonra ayetteki üç anahtar kavram olan muhkem, müteşâbih ve te'vîl kelimeleri hakkında yapılan tanımları aktarıp kritik edeceğiz. Muhkem ve müteşâbih konusunun üzerine bina edildiği Âl-i İmran sûresi yedinci âyette şöyle buyruluyor:

¹¹⁸ Öztürk, Mustafa, "Müteşâbih Kavramı Bağlamında Tefsir Usûlünün (Ulûmu'l- Kur'ân) Mahiyeti ve Pratik Değeri Üzerine Bir İnceleme", *Bilimname* 15/6 (2008), s. 42-43.

¹¹⁹ Özdeş, *Mâturîdî'nin Tefsir Anlayışı*, 28-29.

¹²⁰ Öztürk, "Müteşâbih Kavramı Bağlamında Tefsir Usûlünün ('Ulûmu'l-Kur'ân) Mahiyeti ve Pratik Değeri Üzerine Bir İnceleme", 46.

“Sana Kitab’ı indiren O’dur. Onun bazı ayetleri muhkemdir, onlar kitabın anasıdır (esasidir). Diğerleri ise müteşâbihdir. Kalplerinde bir eğrilik olanlar, fitne çıkarmak ve te’vîlini yapmak için müteşâbih ayetlerin ardına düşerler. Oysa onun te’vîlini ancak Allah bilir. İlimde derinleşmiş olanlar, ‘Ona inandık, hepsi Rabbimizin katındandır.’ derler. (Bu inceliği) ancak akıl sahipleri düşünüp anlarlar.”

Siyer, tabakat ve tefsir kitaplarında Âl-i İmrân sûresinin yedinci âyetine ilişkin iki farklı rivâyete yer verilmektedir. Bir rivâyete göre içlerinde Ebû Yasir b. Ahtab’ın da bulunduğu bir grup Yahudi Hz. Peygamber’in huzuruna gelir ve Bakara sûresinin başındaki hurûf-u mukatta‘ yani “elif lâm mîm” harflerinin ebced hesabındaki sayısal değerinden yola çıkarak Ümmet-i Muhammed’in, dolayısıyla İslam’ın yetmiş bir yıllık ömrünün olduğunu iddia ederler. Fakat Hz. Peygamber, Kur’ân’da “elif lâm mîm sâd, elif lâm râ, elif lâm mîm râ”nın da olduğunu, bütün bu harflerin sayısal değerinin yedi yüz yılı aştığını söyleyince Yahudi grup kehanetlerinin anlamsızlaştığını anlayıp oradan ayrılırlar. Bunun üzerine Âl-i İmrân sûresi yedinci âyet nazil olur.¹²¹

Taberî gibi bazı erken dönem müfessirler, Âl-i İmrân sûresi yedinci âyetin, bu rivayette zikredilen hadise üzerine nazil olduğu kanaatindedir.¹²² Fakat İbn Kesîr, bu rivayetin senet yönünden problemliliğini iddia etmiştir.¹²³

Âl-i İmrân sûresi yedinci âyetin sebep-i nüzûlüyle ilgili ikinci rivâyete göre hicrî dokuzuncu yılda (631) Necran’dan gelen Hıristiyan bir heyet ile Hz. Peygamber arasında geçen bir tartışma üzerine inmiştir. Hz. Peygamber gelen Hıristiyan heyeti İslam’a davet edince heyet adına konuşan Abdülmesih adındaki bir kişi “Yâ Muhammed! Biz senden önce İslam’a girmiştik.” dedi. Hz. Peygamber ise “Fakat siz İsa Allah’ın oğludur demekle dinden çıktınız.” karşılığını verince Abdülmesih “Eğer İsa Allah’ın oğlu değil ise o zaman onun babası kimdir?” diye sordu. Bu soru üzerine Hz. Peygamber ile onlar arasında sorulu cevaplı uzunca bir konuşma geçti. Heyetin lideri Abdülmesih sonunda “Sen İsa’nın Allah’ın kelimesi ve O’ndan bir ruh olduğunu söylemiyor musun?” sorusunu yöneltince Hz. Peygamber Nisâ sûresinin yüz yetmiş birinci âyetin bu hususla ilgili kısmını okuyarak “Evet, Meryem oğlu İsa Mesih

¹²¹ Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye* (Beirut: Mektebetü'l-Asriyye, 1412/1995), 2/139-140; Begavî, *Me'âlimü't-Tenzil*, 1/279.

¹²² Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 3/180.

¹²³ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân'il-Azîm*, 1/38.

Allah'ın elçisi, ona ilka ettiği kelimesi ve O'ndan bir ruhtur." cevabını verdi. Abdülmesih adeta beklediği cevabı almışçasına "Tamam, bu kadarı bizim için kâfidir." dedi ve kendince tartışmayı bitirdi.¹²⁴

İçerisinde muhkem ve müteşâbih konusunu barındıran Âl-i İmrân sûresi yedinci âyet de dâhil sûrenin baştan itibaren en az üçte birlik kısmının nüzûl sebebi, Necranlı Hıristiyan heyetin Hz. İsa'nın ulûhiyeti üzerine tartışmalarıdır. Bu âyette geçen müteşâbih ve te'vîl kavramları da Hz. İsa'nın Allah'ın kelimesi ve O'ndan bir ruh olması gibi sıfatlarıyla ilgilidir. Bu kapsamda te'vîl de bilindik anlamda bir yorum faaliyetine değil, Hz. İsa'nın sıfatlarıyla ilgili âyetlere ilişkin nihai sözü söyleme iradesine ve konuyla ilgili âyetlerin hakikatini ve gerçek mahiyetini belirleme iddiasına işaret eder.¹²⁵ Sûre baştan sonuna kadar Hz. İsa'dan bahsetmekte, Allah'tan başka ilah olmadığına, Hz. İsa'nın yaratılışına, tevhide, Allah'ın hayy ve kayyûm olduğuna işaret etmektedir. Sûrenin muhtevâsından ve nüzûl sebebinden hareketle, âyette kastedilen müteşâbihlik olayının daha çok Allah'ın sıfat ve isimleri, ahiret konuları gibi manası hemen anlaşılabilen, insan bilgi vasıtalarının sınırını aşan gaybî meselelerin yaratılmış ve yetenekleri sınırlı olan insanoğluna anlatılması ile ilgili olduğu anlaşılmaktadır.¹²⁶

Bu bağlamda âyette yer alan birbiriyle ilintili anahtar kavramlar olan muhkem, müteşâbih ve te'vîl kelimelerinin kullanımlarına ve anlamlarına, bu kelimeler hakkında yapılan tanımlara ve yorumlara yer vereceğiz. Daha sonra müteşâbih âyetler olarak kabul edilen hususları değerlendireceğiz:

Muhkem, müteşâbih ve te'vîl kavramları Kur'ân'da geçen birbiriyle ilintili üç kavramdır. Şimdi sırasıyla bu kavramları ele alalım:

1.2.2.1.1. Muhkem

Muhkem kelimesi sözlükte "sağlam kılınmış, dış etkilere ve bozulmalara karşı korunmuş" gibi manalara gelen muhkem kelimesinin tefsir ilmindeki terim anlamı

¹²⁴ Ebû Abdillâh Muhammed İbn Sâd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ* (Beyrut: Dâru's-Sader, ts.), 1/357-358; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 3/162-164; Begavî, *Meâlimü't-Tenzil*, 1/276; Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed Muhammed el-Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl* (b.y.: Dâru'l-Kitâbi'l-Cedîd, 1389/1968), 53.

¹²⁵ Öztürk, "Müteşâbih Kavramı Bağlamında Tefsir Usûlünün ('Ulûmu'l-Kur'ân) Mahiyeti ve Pratik Değeri Üzerine Bir İnceleme", 38.

¹²⁶ Özdeş, *Mâturîdî'nin Tefsir Anlayışı*, 244.

hakkında farklı görüşler bulunmakla beraber genel kabule göre, başka bir ihtimal taşımayan, açık manalı âyetleri ifade eder.

Kur'ân-ı Kerîm'de muhkem kelimesi birincisi; Kur'ân'ın sıfatı¹²⁷, ikincisi sûrelerin sıfatı¹²⁸, üçüncüsü ise âyetlerin sıfatı¹²⁹ olarak kullanılmıştır.

Hûd sûresindeki Kur'ân'ın sıfatı olarak yer alan “uhkimet” kelimesi, nazım ve te'lîf bakımından Kur'ân'ın âyetlerinin tamamının ihkam edildiğini, kastedilen mananın tam ve kusursuz olarak âyetlere yüklendiğini ve her türlü tahrif ve tağyire karşı korunduğunu ifade etmektedir. Muhammed sûresinde sûrelerin sıfatı olarak geçen “muhkemetün” kelimesinden maksat ise “kast edilen mana ve emir ayetin lafzında apaçık olup te'vîle bile ihtiyaç olmayan bir pasaj” anlamındadır. Zemahşerî'nin de işaret ettiği gibi bu âyetteki muhkem sûreden kasıt, “manası izaha ihtiyacı olmayacak kadar açık, lafzındaki manada şüphe ve teşâbüh bulunmayan, savaşın vücubiyetini bildirmekten başka bir ihtimali olmayan bir sûre”dir.¹³⁰ Âl-i İmrân sûresindeki âyetlerin sıfatı olarak kullanılan “muhkemât” kelimesinden maksat ise müteşâbih olmayan âyetler anlamındadır.

Muhkem, kendisi ile neyin kastedildiği anlaşılabilir derecede açık olan, nazım ve te'lîfi itibariyle herhangi bir anlam kargaşasına yol açmayan ve tek bir anlama delalet eden¹³¹, te'vîle ihtiyaç duyulmayan, anlamında şüphe olmayan, tebdil, tağyir, tahsis ve neshe ihtimali olmayan nastır.¹³² Muhkem, manasında teşâbüh/müteşâbihlik bulunmayan ve delalet ettiği mana açık olmasa da bilinebilen âyetlerdir.¹³³ Muhkem, âlimlerin te'vîlini bilecekleri, manalarını ve tefsirini kavrayabilecekleri âyetler,¹³⁴ anlamı ve kastettiği anlama işareti kesin olan, kelime ve cümleleri başka anlamlara çekmeye müsait olmayan sağlam ve şaşmaz ifadelerdir.¹³⁵

¹²⁷ Hûd, 11/1-2.

¹²⁸ Muhammed, 47/20-21.

¹²⁹ Âl-i İmrân, 3/7.

¹³⁰ Zemahşerî, *el- Keşşâf*, 3/355.

¹³¹ Zerkeşî, *el-Burhân*, 2/69, Kafiyeçi, *et-Teyisîr*, 185.

¹³² İbn Manzûr, *Lisânu 'l- 'Arab*, 12/140.

¹³³ İsfahânî, *el-Müfredât*, 182.

¹³⁴ Taberî, *Câmiu 'l-Beyân*, 3/116.

¹³⁵ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 2/308-309.

1.2.2.1.2. Müteşâbih

Müteşâbih kelimesi sözlükte “benzetmek, benzer yapmak, şüphelendirmek” gibi manalara gelen şe-be-he fiilinin tefâül vezninde ism-i failidir. Teşâbehe, “benzedi, iki şey birbirine öyle benzeşti ki birbirinden ayırt etmek mümkün olmadı” demektir. Teşâbüh, iki şeyin birbirine karşılıklı olarak ve eşit derecede benzemesi, seçilmemeye sebep olan benzerliktir.

Müteşâbih kelimesi ile ilgili olarak Kur’ân-ı Kerîm’de “teşâbüh” mastarından türemiş kelimeler dokuz âyette yer almakta olup bunların altısı terim anlamıyla ilgilidir. Cennette müminlere sunulacak olan meyvelerin dünyadayken yediklerine çok benzediği ve sanki onlara birbirinin aynıymış gibi geldiğinden¹³⁶, dünya hayatında insanlar için yaratılan bahçelerin ve oradaki rızıkların birbirlerine benzemelerinden¹³⁷, insanların kalplerinin birbirine benzemesinden¹³⁸, İsrailoğulları’nın kendilerinden kurban etmeleri istenen ineği diğer ineklere benzer bulup onu diğerlerinden ayırt edemediklerinden¹³⁹, müşriklerin Allah dışındaki varlıkları, Allah’a benzer eşler gibi tuttuklarından¹⁴⁰ bahseden tüm bu âyetlerde teşâbüh ve türevleri geçmektedir. Terim anlamı dışındaki diğer üç âyetten ikisi, literatürde “müteşâbihât” âyeti diye anılan, Kur’ân âyetlerini muhkem ve müteşâbih gruplarına ayıran Âl-i İmrân sûresi yedinci âyetinde; diğeri de “sözün en güzeli” olan Kur’ân’ı “müteşâbih kitap” şeklinde niteleyen Zümer sûresinin yirmi üçüncü âyetinde geçmektedir.

Zümer sûresi yirmi üçüncü âyette Kur’ân-ı Kerim’in tamamının müteşâbih olduğu, Hûd sûresi birinci âyette Kur’ân’ın tamamının muhkem olduğu, Âl-i İmrân sûresi yedinci âyette de kitabın anasının muhkem, bir kısmının da müteşâbih olduğu zikredilmektedir. Söz konusu edilen bu üç âyet arasında ilk bakışta bir çelişki olduğu düşünülebilir. Ancak dikkatle incelendiği zaman aralarında esasen herhangi bir çelişkinin olmadığı, genel ve özel ilişkisine dair bir sınıflandırmanın olduğu görülecektir. Çünkü Hûd sûresinin ilk âyetinde yer alan muhkem lafzı, nazım ve te’lîf bakımından Kur’ân âyetlerinin tamamının ihkam edildiğini, âyetlerin her yönüyle

¹³⁶ Bakara, 2/25.

¹³⁷ En’âm, 6/99, 141.

¹³⁸ Bakara, 2/118.

¹³⁹ Bakara, 2/70.

¹⁴⁰ Ra’d, 13/16.

bozulmadan uzak, sağlam, her türlü tahrif ve tağyire karşı muhafaza altına alınmış, kast edilen mana ve maksat tam ve kusursuz olarak âyetlere yüklenmiş, sonsuz hikmetleri ihtiva eden anlamlarına gelmektedir. Burada kastedilen Kur'ân'ın bütün âyetlerinin sağlamlıkta birbirine denk olduğu, değiştirilemeyeceği, aralarında gerçek anlamda bir çelişki ve tutarsızlığın olamayacağıdır. Zira Kur'ân'ın tamamı tertip ve te'lif bakımından amacına uygun olarak sağlam yapılmış bir bina gibidirler. Onlarda zayıflık, bozukluk ve düzensizlik bulunmamaktadır, aynı zamanda fesattan men edilmiş ve korunmuşlardır.¹⁴¹ Kur'ân'ın tamamının müteşâbih olduğuna işaret eden Zümer sûresi yirmi üçüncü âyetteki müteşâbih ifadesi ise, Kur'ân'ın bütün âyetlerinin muhkemlikte, uyumlulukta ve mükemmellikte müteşâbih yani benzer olduğu; âyetlerinin tamamının belagat, fesahat, icaz ve nazım yönleriyle birbirlerine benzer oldukları anlamındadır. Muhkem ve müteşâbih kavramları Âl-i İmrân sûresinin yedinci âyetinde ise daha özel bir anlam için kullanılmıştır. Tefsir usûlünün ilgilendiği, farklı bakış açılarının ortaya çıktığı ve tartışmaların yoğunlaştığı kısım, bu âyetle ilgili olan kısımdır. Bu âyete göre Kur'ân'ın anası yani esası olan âyetler muhkem, diğerleri müteşâbihtir.

Müteşâbih, her iki gerçeğin de birbirine benzemesinden ötürü ayırt edilemeyen, mahiyeti açık ve net olmayan, bilinmeyen anlamındadır.¹⁴²

Müteşâbih; şekil, renk, tat, adalet, zulüm gibi keyfiyet bakımından birbirine benzeyen, lafız ve mana yönündeki benzerlik nedeniyle birbirinden ayıramayan şeylerdir.¹⁴³

Müteşâbih, lafzın bizzat kendisinde gizlilik olan ve idraki asla umulmayan şeydir.¹⁴⁴

Müteşâbih, bir şeyin lafzında anlamı gizli olup anlaşılamayan ve birçok manalara ihtimali olup bu manalardan birini seçebilmek için harici bir bilgi ve delile ihtiyacı olan ve zihnin onları birbirinden ayırmaktan zorlandığı naslardır.¹⁴⁵

¹⁴¹ Zemahşerî, *el- Keşşâf*, 2/257.

¹⁴² İbn Manzûr, *Lisânu'l- 'Arab*, 13/505-507; Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 2/1037.

¹⁴³ İsfehânî, *el-Müfredât*, 373; Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/112.

¹⁴⁴ Seyyid Şerif Ali b. Muhammed Cürcânî, *Kitâbu't-Ta'rifât* (İstanbul: Şirket-i Sahafiye-i Osmaniye, 1308), 200.

¹⁴⁵ İbn Manzûr, *Lisânu'l- 'Arab*, 13/505-507.

Müteşâbih ister lafız yönünden olsun ister mana yönünden, kendisinden başkasına benzemesi sebebiyle tefsiri müşkil olan ve zahiri muradını belli etmeyen ayetlerdir.¹⁴⁶ Müteşâbih, beyan ümidi kalmayacak derecede gizli olan şeydir. Rûhullâh, kelimetullâh, yed, vech, ayn, ityan, meci, istivâ ale'l-arş vb. şeyler müteşâbihlerdir.¹⁴⁷

1.2.2.1.3. Te'vîl

Te'vîl ise, “evl” kökünden türetilmiş olup “bir şeyi aslına döndürmek, çevirmek, varacağı yere vardırarak, bir şeyin akıbeti, mahiyeti, hakikati ve varacağı netice” anlamındadır.¹⁴⁸ Te'vîl, bir şeyin vakti geldiğinde vuku' bulması, nasıllık ve niceliğinin, mahiyet ve künhünün tebeyün ve tezahür etmesidir.¹⁴⁹

Te'vîl kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de on beş ayette¹⁵⁰ on yedi kez geçer ve hepsi de “bir şeyin, bir olayın, bir sözün dış görünüşünün, cereyan tarzının ya da lafzının altındaki nihai anlam, hakikat ve ana fikir” manasında kullanılmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'deki ayetlerin hiçbirinde te'vîl, tefsir anlamına gelmemektedir. Kur'ân'da te'vîl kelimesinin geçtiği hiçbir ayette yapılması istenen ya da yapılması gereken bir fiil (iş) olarak şahıslara isnad edilmemiş, her defasında bahse konu olan şey ne ise ona taalluk ettirilmiştir.¹⁵¹

Te'vîlin meydana gelen şeylerin vukuu ve akıbeti olarak algılandığı ve Arap dilinin diğer milletlerin dili ve kültürü ile karışmadan önce bu kelimenin tefsir ve şerh etme anlamına gelmediği ağır basmaktadır.¹⁵² Aslında “işin varacağı netice” anlamında olan te'vîl kelimesinin geçirmiş olduğu bazı anlam kaymaları neticesinde birtakım yanlış anlamalar ortaya çıkmıştır. Te'vîl sözü Kur'ân-ı Kerîm'de “bir şeyin akıbeti, varacağına varması, mahiyet ve hakikati” manasına gelmesine rağmen, bu kelimenin sonradan kazandığı ıstılahtaki “te'vîl, tefsir ve beyan” manasına göre birçok Kur'ân âyeti yorumlanmış ve en önemlisi, Âl-i İmran sûresi yedinci âyetin tefsirinde

¹⁴⁶ İsfehâni, *el-Müfredât*, 373.

¹⁴⁷ Kafiyeci, *Kitabu't-Teysir*, 19.

¹⁴⁸ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 11/32-40.

¹⁴⁹ Suyûtî, *el-İtkân*, 2/460.

¹⁵⁰ Âl-i İmrân, 3/7; Nisâ, 4/59; A'râf, /53; Yûnus, 10/39; Yûsuf, 12/6, 21, 36, 37, 44, 45, 100, 101; İsrâ, 17/35; Kehf, 18/78, 82.

¹⁵¹ Mustafa Güven, “Müteşâbihat Problemi ve Te'vîl”, *Hikmet Yurdu*, 3/5 (2010), 308- 309.

¹⁵² Güven, “Müteşâbihat Problemi ve Te'vîl”, 308-309.

fahiş bir hata yapılmıştır.¹⁵³ Te'vîl kelimesi zamanla tefsir manasında kavramlaşınca bu defa “Bu âyetlerin tefsirini (manasını) Allah'tan başkası bilemez.” denilmeye başlanmıştır. Geçmişte yapılan ve bazılarınca “Kur'ân'ın bazı bölümlerini hiç kimse anlayamaz.” teziyle neticelenen münakaşalar, te'vîl kavramının geçirdiği bu anlam değişikliği ve yanlış anlaşılmalardan kaynaklanmış olup Kur'ân'ın anlaşılmasına katkı sağlaması gerekirken zaman zaman bir engel teşkil etmiştir.¹⁵⁴ Buna göre “Kur'ân-ı Kerîm'de tefsiri ve anlaşılması mümkün olmayan ayetler vardır.” gibi mübin olan Kitab'a, layık olmayan bir özellik yakıştırılmıştır. Hâlbuki Kur'ân, insanları hidayete erdirmek, onlara nasıl yaşamaları gerektiğini öğretmek amacıyla indirilmiştir. Bu da ancak onun anlaşılmasıyla mümkündür. Böyle bir amaçla indirilen Kur'ân-ı Kerîm'in Hz. Peygamber de dâhil hiç kimse tarafından anlaşılmasını âyetlerinin bulunduğunu iddia etmek, bu amaca ters düşer. Bu bölümlerin pratikte bir değeri kalmaz. Kur'ân-ı Kerîm, mana ve maksadını yalnız Allah'ın veya Hz. Peygamber'in bileceği kapalı bir kitap değildir. Onda lafız ya da mana yönünden mübhem, mücmel, müşkil olarak nitelendirilebilecek âyetler vardır. Fakat bütün bunlar ya âyet bütünlüğü ya siyak sibak ya da sünnet de dâhil tarihi arka plan ve Kur'ân bütünlüğü içerisinde anlaşılıp açıklanabilir. Müteşâbihler de dâhil, Kur'ân'ın hiçbir âyetini anlamamız yasak değildir. Böyle bir yasak düşüncesine ne Hz. Peygamber ve sahabe döneminde ne de henüz taklidin başlamadığı ve İslam'ın Kur'ân-ı Kerîm ve sünnet ışığında hür olarak ve legal bir anlayışla anlaşılıp algılandığı selef ve müctehid imamlar döneminde rastlanmaktadır. Umumun zannettiğinin aksine ne Hz. Peygamber ve sahabe ne de tâbiûn ve müctehid imamlar, müteşâbihleri anlamaktan ve yeri geldiğinde tefsir ve izah etmekten kaçınmışlardır. Ancak onlar müteşâbihler konusunda her konuda olduğundan daha çok dikkatli davranmayı ne teşbih ve tescime ne de ta'tîl ve nefye giderek âyet ve sahih hadislerde dile getirilen anlatımlar ölçüsünde söz konusu âyetlerin anlaşılıp tefsir edilmesini tavsiye etmişler ve kendileri de bu ölçüler dâhilinde açıklamalarda bulunmuşlardır. Bu konuda onların özen gösterdikleri en önemli husus, Allah'ın sıfatlarını âyet ve hadislerde anlatıldığı kadarıyla anlamakla yetinmek olmuştur. Onlar hiçbir zaman “Biz bu ayetlerin manalarını bilmeyiz, bunlara hiçbir anlam vermeyiz. Allah ne murad ettiyse odur. Biz yalnızca iman ederiz.”

¹⁵³ Yusuf Işıcık, “Kur'ân-ı Kerîm'de Müteşâbih ve Te'vîli”, *SEİFD* 6 (1996), 56.

¹⁵⁴ Enver Apa, “Müteşâbih Ayetler Kavramı Hakkında Tarihî ve Semantik Bir İnceleme”, *AÜİFD* 43/2 (2002), 167.

dememişlerdir. Çoğu kimsenin bunu böyle zannetmesine rağmen, durum hiç de böyle değildir. Yanlışlık, selefîn bu konudaki düşüncelerinin bizzat kendi sözlerinden değil, sonraki dönemlerde yazılmış olan eserlerden-bilhassa kelam kitaplarından- alınmış olmasından kaynaklanmaktadır. Bu konuyla ilgili İmam Malik'in meşhur sözü "İstivâ malum, keyfiyeti meçhul, ondan sual bidattır." sözü de yanlış anlaşılmıştır. İmam Malik Allah'ın mahiyet ve niceliğini bilmediğimiz bir tarzda arşının üzerinde olduğunu kabul ediyor. Yani ilgili âyetleri tefsirsiz bırakmıyor. Lakin Allah'ın bu ilahî fiil ya da sıfatlarının bizim dünyamızdaki keyfiyet ve hakikatler gibi algılanmamasını tembih ediyor, ilgili âyetleri tefsir ediyor ama te'vîl etmiyor. Çünkü te'vîl Kur'ân-ı Kerîm'de bir şeyin akıbeti, mahiyeti, hakikati ve kühü anlamındadır ki bu da Âl-i İmran sûresi yedinci âyetle yasaklanmıştır.¹⁵⁵

Müfessirlerin bu husustaki görüşlerine geçecek olursak Taberî tefsirinde muhkem ve müteşâbih kavramları hakkında yapılan tanımları şöyle zikretmektedir:

1- Kendileriyle amel edilmesi devam eden nâsih âyetler muhkem, hükümleri kaldırılmış âyetler ise müteşâbih âyetlerdir.

2- Âlimlerin te'vîlini bildikleri ve manasını anladıkları âyetler muhkem, Hz. İsa'nın semadan ineceği zaman, kıyametin vakti gibi Allah'ın bilgisini kendisine sakladığı âyetler ise müteşâbihtir.

3- Helal ve haramlardan bahseden âyetler muhkem, diğerleri ise müteşâbihtir.

4- Allah'ın birliği, kudreti ve hikmeti gibi delilleri açık olan âyetler muhkem, tedebbür ve teemmülsüz manası anlaşılamayan âyetler ise müteşâbihtir.

5- Tek bir yoruma müsait olan âyetler muhkem, birden fazla te'vîle müsait olan âyetler ise müteşâbihtir.

6- Tafsilatlı olarak anlatılan kıssaların yer aldığı âyetler muhkem, sûreler içerisinde anlamları bir olmakla birlikte farklı lafızlarla kısa ve muğlâk olarak tekrar edilen kıssalar ise müteşâbihtir.

7- Açıklamaya ihtiyacı olmayan âyetler muhkem, açıklamaya ihtiyacı olan âyetler ise müteşâbihtir.

8- Amele konu olan âyetler muhkem, Allah'ın sıfatları gibi amelle değil, imanla ilgili âyetler ise müteşâbihtir.

¹⁵⁵ Işıcık, "Kur'ân-ı Kerîm'de Müteşâbih ve Te'vîli", 62-63.

9- Lafzı ve manası açık olan âyetler muhkem, lafız ya da mana yönünden başkasına benzemesinden dolayı tefsiri mümkün olmayan âyetler ise müteşâbihdir.¹⁵⁶

Muhkem helal-haram, va'd-vaîd, sevab-ikâb, emir-nehîy, haber, mesel va'z, ibret vb. konularda delilleri sabit olan âyetlere denir.¹⁵⁷ Taberî'ye göre muhkem ya sadece bir manaya gelir yani bir te'vîli olur, biri bu ayeti duyduğunda açıklamaya ihtiyaç duymaz. Ya da muhkem âyet birçok vecih, te'vîl ve manaya açık olur. Bu durumda murad edilen mananın delaleti ya Allah'ın açıklamasıyla ya da Hz. Peygamber'in ümmetine açıklamasıyla bilinir. Taberî'ye göre kıyametin kopma zamanı gibi insanların ihtiyaç duymayacakları konular hariç Kur'ândaki her âyet muhkemdir.¹⁵⁸

Taberî'ye göre müteşâbih âyetlerin te'vîlini sadece Allah bilir. Taberî mukatta' harflerini müteşâbihâtan saymamaktadır, o halde bunlar da insanların anlamını bilebileceği alana dâhildir.¹⁵⁹

Mâturîdî ise müteşâbihleri başlıca iki madde halinde mütalaa eder:

1-Kıyametin ne zaman kopacağı, ümmetin ecelinin ne zaman olduğu gibi akılların vakıf olmaktan aciz kaldığı, yalnız Allah'ın bilebildiği şeyler. Hz. Peygamber bile bu şeyleri bilememektedir.

2-İnsanların vakıf olabilecekleri, marifet ehlinin bilebileceği cinsten olan müteşâbih. Ancak burada keyfiliğin olmaması, meselenin iyice araştırılması gerekir. Âyette geçen "râsîhûn" müzakare edenler, ayakları sağlam basanlar, sonuç çıkarırlar anlamına gelir.

Mâturîdî'nin müteşâbihi bu şekilde başlıca iki kısımda mütalaa etmesi, müteşâbihlerin bilinip bilinemeyeceği ile ilgili olarak söz konusu âyetin başlıca iki kıraat şekline dair yapmış olduğu yorumun ve ulaştığı kanaatin sonucudur. O, ilgili âyette durağın "ve'r-râsîhûne fi'l-ilmî" üzerinde olmasını caiz görmektedir. Bu kıraatte ilimde derinleşenlerin Kur'ân'ın müteşâbih âyetlerini te'vîl edip açıklamalarına müspet manada bir işaret vardır. Mâturîdî selefîn çoğunluğunun kabul ettiği şekilde durağın lafzatullah üzerine konularak müteşâbihin bilgisinin Allah'a hasredildiği kıraat şekline de işaret ederek herhangi bir eleştiri getirmemektedir. Bu

¹⁵⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 3/113-117.

¹⁵⁷ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 3/200.

¹⁵⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 3/216.

¹⁵⁹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 1/100-103.

kıraat şeklini, insanın asla bilemeyeceği, Allah'tan başka kimsenin muttâlî olamayacağı müteşâbihe hamlederek zımnî her iki görüş ve kıraat şeklini de kabul etmekte ve birçok konuda olduğu gibi bu konuda da uzlaştırıcı bir tutum sergilemektedir. Bu durum aynı zamanda onun, kıraat farklılıkları ile ilgili sergilemiş olduğu genel yaklaşımına uygundur. Mâturîdî ayrıca bu iki durumun hikmetleri üzerinde de durarak birinci şikkî hikmetini, Allah'ın mümin kullarını imtihan etmesi, onların Allah'a karşı teslimiyetlerini ortaya koyarak imanlarını tezahür etmelerine bağlamaktadır. Çünkü dünya imtihan dünyasıdır ve Allah kullarını dilediği şekilde imtihan edebilir, onları çeşitli mihnet ve sıkıntılara muhatap kılabilir. İkinci şikkî hikmetini ise Allah'ın insanları müzakere etmeye, tefekkür ve tedebbür etmeye teşvik etmesine, bilginlerin diğer insanlar üzerine olan üstünlük ve faziletlerinin açığa çıkmasını istemesine bağlar.¹⁶⁰

Müteşâbihi Allah'tan başka ilimde derinleşen kimselerin bilip bilemeyeceği tartışmasına değinen Mâturîdî bu konuda kesin bir yargıdan kaçınarak bir tercih belirtmemektedir. Mâturîdî aynı zamanda müteşâbihin indirilmiş olmasındaki hikmet üzerinde de durmaktadır. Mâturîdî'ye göre müteşâbih bilinebilecekse iki ihtimalin söz konusu olduğunu, buna göre öncelikle âlimin âlim olmaya üstünlüğünün ortaya çıkması muhtemel olabilir. İkinci olarak insanlarda müteşâbihteki muradın talebi var kılınıp oradaki murada ilişkin bir imtihan ihtimali söz konusu olabilir. Şayet müteşâbihi Allah'ın dışında başka kimsenin bilemeyeceği benimsenirse o takdirde de müteşâbih hakkında yorum yapmama (vakf) bir imtihan olarak değerlendirilir. Mâturîdî bu yorumu daha temelli bir şeye isnad etmektedir ve dünyanın imtihan dünyası olduğunu hatırlatmaktadır. Bu nedenle Allah, kullarını çeşitli şekillerde imtihan etmektedir.¹⁶¹

Mâturîdî'ye göre müteşâbihlerde tevakkuf son derece önemlidir. Tevakkufun da bir imtihan olduğu ortadadır. Allah'ın imtihanı iki şekilde gerçekleşmektedir. Birinde araştırmaksızın doğrudan teslim ile imtihan edilen insan, diğerinde araştırmak suretiyle imtihan edilmektedir. Kula düşen şey her şekilde itaat etmektir. Allah'ın kitabı bu iki durumu da içermektedir. Mâturîdî'ye göre müslüman fırkalar muhkem ve müteşâbih âyetler konusunda şeklen benzer bir tutum içerisine girmişlerdir.

¹⁶⁰ Mâturîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, 1/248. bk. Özdeş, *Mâturîdî'nin Tefsir Anlayışı*, 244.

¹⁶¹ Mâturîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, 1/248.

Fırkalarından her biri muhkem âyetlerin tespitinde kendinin isabet ettiğini iddia etmiş ve bu tavrında ısrar etmiştir. Ona göre kişi araştırıp soruşturmazsa aklına güvenir ve ilahi hikmeti aklının üstüne kurar, aklını nassa tabi kılmazsa muhkemi tespitte başarılı olamaz, muhkemler onun tarafından müteşâbih olarak algılanır.¹⁶²

Mâturîdî, müteşâbih âyetleri Allah'ın isim ve sıfatları, ahiret hayatı ile ilgili âyetler ve hurûf-u mukatta' olarak kabul edilen selevin düşüncesine yakındır.¹⁶³ Ama onların izahında delillerle birlikte aklî izahlar yaparak çözümü zor yanları aşmaya çalışır. Allah'ın fiil ve sıfatları, yed, istivâ' vech gibi müteşâbihleri literal almayıp mecazen açıklaması bunların başında gelir.¹⁶⁴ Mâturîdî'nin âyetleri ele alışı tarzından ve üslubundan, âyetlere getirdiği yorumlardan, onun başlıca Allah'ın isimler ve sıfatları, ahiret hayatı gibi gaybî ve metafizik konulara işaret eden âyetleri ve sûre başlarında bulunan, şifreli bir yapı arz eden ve ne anlama geldiği kesin olarak bilinemeyen hurûf-u mukatta'ları müteşâbih kapsamı içerisinde değerlendirmekte olduğu anlaşılmaktadır.¹⁶⁵

Mâturîdî kendi sistematığına uygun olarak hurûf-u mukatta'ların tefsirleri hakkında Hz. Peygamber'den tevatür veya istişhad yoluyla herhangi bir haber gelmediği gibi, sahabenin de bu harflerin anlamları ve tefsirleri hakkında Hz. Peygamber'e bir soru sorduklarının sabit olmadığı gerçeğine işaret ederek bunların tefsir hakkında vakfetmenin (durmanın), hakikatlerini Allah'a bırakarak iman etmenin en uygun yol olacağını vurgulamaktadır. Mâturîdî açık bir şekilde Şûrâ sûresinin başındaki hurûf-u mukatta' ile ilgili değişik görüş ve yorumları, bu harflerin özellikle Allah'ın isim ve sıfatlarına delalet ettiği görüşünü, yine İbn Abbas'a ve diğer birtakım kimselere atfedilen, bu harflerin her birine ayrı ayrı verilen manaları da zikrettikten sonra nihaî görüşünü şu ifadeleriyle açıklar:

“Bütün bu yorumlar imkân dâhilinde olup ihtimaliyet üzerinedir. Bunların şu şekilde olduğuna ve Allah'ın onlar hakkında şu manayı kastetmiş olduğuna dair tefsirlerinin gerçekleşmesi mümkün değildir. Çünkü bu harfler müteşâbihâtan olup

¹⁶² Mâturîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, 1/353.

¹⁶³ İsmail Çalışkan, “Tefsirde Mâturîdî'yi Keşfetmek: İmam Mâturîdî ve Te'vilâtü'l-Kur'an'ın Tefsir İlmindeki Yeri”, *Milel ve Nihal*, 7/2 (2010), 85; Özdeş, *Mâturîdî'nin Tefsir Anlayışı*, 277.

¹⁶⁴ Çalışkan, “İmam Mâturîdî ve Te'vilâtü'l-Kur'an'ın Tefsir İlmindeki Yeri”, 85.

¹⁶⁵ Özdeş, *Mâturîdî'nin Tefsir Anlayışı*, 247.

Allah'ın rasullerinden başka hiçbir kimseyi manalarına muttalî kılmadığı sırlardandır.” Mâturîdî bu yaklaşımıyla temelde Selef çizgisini devam ettirmektedir.¹⁶⁶

Mâturîdî'nin, kendisine gelinceye kadar seleften bazıları ve daha sonra gelen birtakım kimseler tarafından muhkem-müteşâbihin kapsamı içerisinde düşünülen nasih-mensuh, garip, müşterek, vücûh ve nezâir, mutlak-mukayyed, umum-husus gibi konularla bağlantılı âyetleri ve Kur'ân kıssalarını doğrudan muhkem- müteşâbih bağlantısı içerisinde ele aldığı çağrıştıracak sarih ifade ve yorumlar yoktur.¹⁶⁷

Mâturîdî oluşturmuş olduğu bilgi sisteminden ve genel tefsir metodundan hareketle yorumlarında hüküm ifade eden âyetler, Kur'ân kıssaları, kevnî âyetler ve müteşâbihât üzerinde durarak onlarla verilmek istenen genel amaç ve hedefler, mesajlar üzerinde durmuş, Allah ile insan arasındaki ontolojik münasebete değinerek insan aklının her şeyi idrak edemeyeceğini, Allah'ın zâtı, isim ve sıfatlarının keyfiyetleri, ahiret hayatı ve huruf-u mukatta'larda ilgili âyetlerin işaret ettikleri hakikatlerin bilinmesinin, insanların akıl ve duyu organlarını aştığını, Kur'ân'da bunlarla ilgili anlatımların, kullanılan dil ve mecazların, temsillerin ve çizilen sahnelerin, manaları zihinlere yakınlaştırmak için olduğu, işaret buyrulan şeyler gerçek olmakla beraber keyfiyetlerinin bilgisinin Allah'a ait olduğunu işaret etmiştir.¹⁶⁸

Yukarıda zikrettiğimiz üzere bu üç kavramla ilgili çok farklı ve bazen de birbiriyle hiç de alakası olmaya tanımlar yapılmış, öyle ki hemen hemen her türlü kapalılık, tefsiri müşkil olan her âyet müteşâbih konusu içerisine girdirilmiştir. Mesela müteşâbih âyetler neshedilen âyetler olarak tanımlanmıştır. Müteşâbihi neshedilen âyetler şeklinde izah etmek, bilinmeyeni bir başka bilinmeyenle açıklamaya benzemektedir. Neshedilen âyetler konusu, müteşâbih âyetler konusundan daha kapalı ve karmaşıktır. Âyette kastedilen müteşâbihin mensûh âyetler olması mümkün değildir.¹⁶⁹ Zira mensûh âyetlerin, ne müteşâbih kavramı ile ilgili âyetin tarihsel bağlamı ne de kelimenin semantiği ile bir ilgisi bulunmaktadır. Müteşâbih kavramına

¹⁶⁶ Özdeş, *Mâturîdî'nin Tefsir Anlayışı*, 276-277.

¹⁶⁷ Muhammed Said Şimşek, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında İki Mesele* (İstanbul: Yöneliş Yayınları, 1991), 19.

¹⁶⁸ Özdeş, *Mâturîdî'nin Tefsir Anlayışı*, 295.

¹⁶⁹ Apa, “Müteşâbih Ayetler Kavramı Hakkında Tarihi ve Semantik Bir İnceleme”, 156.

böyle bir anlam verilmesiyle hem kelimenin lügat manasından uzaklaşmakta hem de âyetin siyakıyla münasebeti kesilmektedir.

Hurûf-u mukatta‘ da müteşâbihler arasında zikredilmiştir. Bu da uzak bir görüştür. Bu harfler bir kelam değildir ki manası anlaşılmamış olsun. Bu harfler muhatabın dikkatini çekmek için birer tenbih edatı ya da bir meydan okuma ifadesidir. Harfler simge olmanın ötesinde ne mana ne de hakikat itibariyle ayırt edilemez derecede birbirine benzeyen iki gerçekten ya da manadan bahsetmektedirler. Bunların zatında hiçbir mana bulunmamaktadır. Bu harflerin tefsir edilmeyişleri, manalarının bilinmemesinden değil, bulunmamasından dolayıdır. Bu harflerle ilgili anlam yönünden bir kapalılık ve bilinmezlik bulunmaktadır; ancak müteşâbihlik yoktur. Dolayısıyla bu harflerin müteşâbih kavramının kapsamına gendirilmeleri dil açısından mümkün gözükmemektedir.¹⁷⁰

Bir diğer tasnifte de helal ve haramlardan bahseden âyetler muhkem, diğer âyetler de müteşâbih olarak ifade edilmiştir. İlgili âyeti ve kavramları bu şekilde anlamaya sevk edecek hiçbir delil veya işaret yoktur. Kur’ân’da helal ve haramlardan bahseden ayet sayısı beş yüz civarındadır. Diğer bölüm ise Allah’ın sıfatlarından, cennet, cehennem, kâinat vb. hususlardan bahsetmektedir. Kur’ân’ın aslı olarak belirtilen muhkem âyetleri beş yüz dolayında ayetle sınırlandırılıp müteşâbihi de “Allah’tan başka kimse bilemez.” denilirse Kur’ân’ın büyük bölümünün anlaşılamayacağı sonucuna varılır. Hatta müteşâbihât anlaşılmasında zorluk bulunan âyetler olarak kabul edilmesi halinde bile bu yorum isabetli olmaz. Zira insanları doğru yola sevk etmek üzere gerekli olan prensipleri vazedenden bir kitabı bu şekilde bir tasnife tutarak büyük bölümünü anlaşılmasız kılmak veya anlaşılması zor kabul etmek uygun değildir.¹⁷¹

Âlimlerin te’vîlini bildikleri ve manasını anladıkları ayetlerin muhkem, Hz. İsa’nın semadan ineceği zaman, kıyametin vakti gibi Allah’ın bilgisini kendisine sakladığı âyetlerin ise müteşâbih kabul edilmesi de doğru değildir. Kıyametin vakti, deccalin çıkışı vb. konular insanlar tarafından bilinmeyebilir; fakat bunların bilinip bilinmemesinin âyetlerin anlaşılmasıyla bir ilgisi yoktur. Bunlar, âyetlerin de konusu

¹⁷⁰ Mehmet Zeki Duman, “Kur’ân’da Müteşâbihât ve Te’vîli”, *Bilimname*, 3/9 (2005), 43; Apa, “Müteşâbih Ayetler Kavramı Hakkında Tarihî ve Semantik Bir İnceleme”, 158.

¹⁷¹ Apa, “Müteşâbih Ayetler Kavramı Hakkında Tarihî ve Semantik Bir İnceleme”, 156-157.

değildir. Kıyametin ne zaman kopacağı, dabbenin ne zaman zuhur edeceği gibi hususlar, âyetin metnini aşan metin ötesi hususlardır. Yüce Allah metinde bu hususları açığa çıkarmayı dilememiştir.¹⁷² Tartışma konusu olan, âyetlerin manasının anlaşılıp anlaşılamayacağıdır. Kıyametin vaktinin hiç kimse tarafından bilinemeyeceğini bildiren âyette “Onun ilmi Allah’a aittir.” buyrulmuş kıyametin vaktinin bilgisinin sadece Allah’a ait olduğu ifade edilmiştir, bunun manası da oldukça açıktır. Âyetin metninin anlaşılmasında bir müşkil bulunmamaktadır. Kimse “Acaba Allah bu âyette neyi kastetti?” diye bir sorgulamaya girişmemiştir.¹⁷³

Ulûmu’l-Kur’ân ve tefsir kitaplarında müteşâbih ve te’vîl kavramlarının tarihsel bağlam tamamen hafız edilmiş bir biçimde ve salt teorik olarak ele alınması, bu kavramlara tarihî ve lisanî karşılığı bulunmayan birçok anlamın yüklenmesini kaçınılmaz kılmıştır. Oysa gerek ilgili âyetin tarihsel bağlamı gerekse teşâbüh kelimesinin semantik alanı dikkate alındığında, muhkem müteşâbih bahsinin usûl açısından ne ifade ettiği anlaşılacaktır. Kur’ândaki âyetlerin bir kısmının ilahi mesajın temeli niteliğindeki muhkemâttan, diğer kısmının müteşâbihâttan oluştuğu noktasından hareketle müteşâbihlerin muhkemler ışığında anlaşılması gerektiği şeklinde bir kural vazedilebilir. Ancak bundan önce müteşâbihin neliği veya neye, kime göre müteşâbih olduğu sorunu halledilmelidir. Çünkü bir müfessirin müteşâbih saydığı, diğer bir müfessir tarafından pekâlâ muhkem addedilebilmiştir.¹⁷⁴

Müteşâbihâta iki veya daha fazla şeyin birbirine benzemesi gibi bir karmaşıklık söz konusudur. Yukarıdaki tanımlarda görüldüğü üzere her türlü kapalılığı ve bilinmezliği müteşâbih kavramına dâhil etmek, anlam kargaşasını ve tartışmaları da beraberinde getirmektedir. Zira müteşâbih kelimesinin lügat anlamındaki “kapalılık ve tam olarak bilinmezlik” tanımı, herhangi bir kapalılık ve bilinmezlik değildir. Bu kelimenin etimolojik yapısıyla doğrudan ilgili özel bir sebepten kaynaklanan bir kapalılıktır.

Müteşâbihât, ilgili âyetin sebab-i nüzûlü de dikkate alındığında başta Hz. İsa’nın kelimetullâh vb. nitelikleri olmak üzere Allah’ın esmau’l-hüsna ve sıfatları ile

¹⁷² Rıza, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Hakîm*, 3/191.

¹⁷³ Apa, “Müteşâbih Ayetler Kavramı Hakkında Tarihî ve Semantik Bir İnceleme”, 156, 158.

¹⁷⁴ Öztürk, “Müteşâbih Kavramı Bağlamında Tefsir Usûlünün (‘Ulûmu’l-Kur’ân) Mahiyeti ve Pratik Değeri Üzerine Bir İnceleme”, 45.

ahiret ile ilgili olarak haber verilip de ancak ahirete intikal ettikten sonra hakikatleri ya da mahiyetleri bilinecek olan ahiret ahvali gibi konularla ilgili âyetlerdir. Müteşâbih; insan idrakini, dilin sınırlarını aşan dinin metafizik kavramlarının, insanın müşahede ve tecrübe sınırlarının ötesindeki bir âlemin insan idrakindekilere benzetilerek anlatılmasıdır. Allah'ın isim ve sıfatları ile ahiret sahneleri gibi müteşâbihe konu olan âyetler, diğer muhkem âyetler gibi bizim düşünce ve fizik dünyamızda örneklerini bildiğimiz, müşahede ettiğimiz konu ve kavramlardan değil, hiçbir zaman görmediğimiz ve bunun için de ne gözlerimiz ne de idrakimizle ihata edemeyeceğimiz bir Zat-ı İlahî ve O'nun kutsal sıfat ve özelliklerinden bahsetmektedir. Bu konudaki sorun, özellikle gayb alanına ait hususların beşerî dilin sınırlı imkânlarıyla anlatılmasından kaynaklanan bir dil sorunudur ki bu da tamamen farklı iki varlığın diyalogundan kaynaklanmaktadır. Kısacası müteşâbih konusuyla ilgili temel problem, nesnelere dünyadaki varlıklar için kullanılan birtakım kelimelerin ve kavramların metafizik konular ve bilhassa Allah hakkında kullanılmasından, dolayısıyla aralarında hiçbir ontolojik ilişki bulunmayan bu iki farklı varlık ve iki farklı âleme ilişkin tasvir ve tanımlarda aynı kelimenin kullanılmış olmasından kaynaklanan bir benzeşme (teşâbüh) problemidir.¹⁷⁵

Her türlü idrakin ve her türlü algılamamanın dışında bir gücün kullarına hitabı söz konusu olduğunda zorunlu olarak beşerî bilgi ve algı düzeyi dikkate alınarak ona hitap edilecektir. İnsan tecrübesinin tamamen dışında bulunan bu anlatımın gerçekleşebilmesi için Zemahşerî'nin de ifade ettiği gibi¹⁷⁶ tecrübelerimizden türetilmiş yorumlarla yani bizim idrak sahamız olan hususlar dikkate alınarak idrak ötesi konular bize aktarılmıştır. Bu bir zorunluluktur, zira beşerin bilgisi daha ziyade maluma tabidir. Dolayısıyla beşerin zihin ve algı dünyasına girmeyen bir izah biçiminin beşer tarafından anlaşılmasının güçlüğü ortadadır.¹⁷⁷

¹⁷⁵ Mehmet Hayri Kırbasoğlu, "Müteşâbihât Konusundaki Yaklaşımların Değerlendirilmesi ve Yeni Bir Yaklaşım Önerisi", *I. Kur'ân Sempozyumu* (Ankara: Bilgi Vakfı Yayınları, 1994), 369; Apa, "Müteşâbih Ayetler Kavramı Hakkında Tarihî ve Semantik Bir İnceleme", 156.

¹⁷⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/486.

¹⁷⁷ Ahmet Erkol, "Nassın Anlaşılmasında Te'vîl ve Müteşâbih Sorunu", *DIÜİFD* 8/2 (2006), 214; Işıcık, "Kur'ân-ı Kerim'de Müteşâbih ve Te'vîl", 62.

1.2.2.2. Müteşâbih Âyetlere Getirilen Açıklama ve Yorumlar

Yukarıda da geniş bir şekilde değinildiği üzere biz Hadîd sûresindeki müteşâbih âyetleri, insan idrakini aşan konularda Allah Teâlâ'nın insan idrakine benzeterek anlattığı hususlarla sınırlı tutacağız. Dolayısıyla sûredeki müteşâbihleri daha çok sûrede geçen Allah'ın isim ve sıfatları ve çalıştığımız rivâyet ve dirâyet tefsirlerinin konuyla ilgili yaptıkları izahlar üzerinden değerlendireceğiz.

Hadîd sûresinde müteşâbihat olarak ele alacağımız âyetler, “O evveldir, âhirdir, zâhirdir, bâtıdır. O her şeyi hakkıyla bilendir. O, gökleri ve yeri altı günde yaratan sonra arşa kurulandır. Yere gireni, ondan çıkanı; gökten ineni, oraya yükseleni bilir. Nerede olsanız, O sizinle beraberdir. Allah bütün yaptıklarınızı hakkıyla görendir.” mealindeki iki âyettir.

Taberî'ye göre evvel, sınırı olmadan hiçbir şey mevcut olmadan önce dahi var olan; âhir ise, her şeyin yok olmasından sonra da nihayetsiz bir şekilde var olan demektir. Taberî daha sonra âhir ismine, Kur'ân merkezli bir yaklaşımla “O'nun, kendinden başka her şey yok olacaktır.”¹⁷⁸ âyetiyle açıklık getirir. Zâhir, Allah'ın her şeyin üstünde yüce bir varlık olup ondan daha yüce bir varlığın olmaması; bâtın ise Yüce Allah'ın her şeye en yakın olup hiçbir şeyin O'ndan daha yakın olmamasıdır. Bâtın ismini de Taberî “Biz ona şah damarından daha yakınız.” âyetiyle açıklamaktadır.¹⁷⁹

Mâtürîdî ise ilgili âyetin tefsirinde önce Bâtıniyye'yi ve onların Allah'ın isimleri hakkındaki görüşlerini eleştirmektedir. Mâtürîdî'ye göre âyette geçen isimler, huruf-u tevhîd yani Allah'ın birliğine işaret eden isimlerdir. Allah'ın evvel, âhir, zâhir ve bâtın olması ise Allah'ın zâtıyla evvel, âhir, zâhir ve bâtın olması demektir. Şehadet aleminde evvel olan âhir, zâhir olan da bâtın olamaz. Allah diğer varlıklardan farklı olarak bütün bu vasıfları aynı anda zâtında taşımaktadır. Mâtürîdî âyette geçen Allah'ın isimleri ile ilgili olarak ayrıca evvelin başlangıcı olmayan, âhirin sonu olmayan; zâhirin her şeye gâlip, bâtının ise zihinlerin idrak edemediği yaratıcı anlamında olduğuna dair farklı görüşlere de tefsirinde yer vermektedir.¹⁸⁰

¹⁷⁸ Kasas, 28/88.

¹⁷⁹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 13/215.

¹⁸⁰ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne*, 5/38.

Begavî'ye göre ise “evvel”, hiçbir şey yokken Allah'ın başlangıçsız olarak her şeyden önce var olması; “âhir” bütün her şey yok olduktan sonra Allah'ın sonsuz olarak var olması, “zâhir” her şeyin üzerinde âlî ve gâlib olması; “bâtın” her şeyi bilmesi demektir. Begavî âyetle ilgili olarak ayrıca Hz. Ömer'in Ka'b'a bu âyeti sorduğunda Ka'b'ın “Allah'ın evveli bilmesi ahiri bilmesi gibidir. Zâhiri bilmesi de bâtını bilmesi gibidir.” diye cevap verdiği rivâyeti nakleder. Yine Begavî, “evvelin kadim, âhirin rahîm, zâhirin halîm, bâtının alîm”; evvelin kalpleri açma, âhirin günahları bağışlama, zâhirin sıkıntılarını giderme, bâtının görünmeyenleri bilme ile gerçekleştiğini ifade eden farklı tabi' dönemi müfessirlerin görüşlerine ve işârî izahlara da yer vermektedir.¹⁸¹

İbn Kesîr müteşabihâtta kabul edilen Allah'ın isimlerinden “evvel, âhir, zâhir, bâtın” isimlerinin geçtiği Hadîd sûresi üçüncü âyetin tefsirinde de bu husus ile ilgili bazı rivayetleri sıralamaktadır. İbn Kesîr Hz. Peygamber'in yatarken yaptığı “Allahım, yedi kat göğün, yüce arşın, bizim ve her şeyin rabbi! Ey Tevrât'ı, İncîl'i ve Kur'ân'ı indiren, taneyi ve çekirdeği yaratan, Sen'den başka hiçbir ilah yoktur. Senin boynundan tutup yakalayacağın her şeyin şerrinden Sana sığınırım. Evvel sensin, senden önce hiçbir şey yoktur. Âhir sensin, senden sonra hiçbir şey yoktur. Zâhir sensin, senin üzerinde hiçbir şey yoktur. Bâtın sensin, senin altında hiçbir şey yoktur. Borcumuzu bize ödettir ve bizi fakirlikten kurtar.”¹⁸² şeklindeki duayı zikrederek âyetin tefsirini yapmaktadır.

Râzî, Allah'ın evvel, âhir, zâhir, bâtın olması ile ilgili olarak tefsirinde kelâmî açıdan kapsamlı izahlar yapmaktadır. Evvel ismini izah ederek âyete giriş yapmaktadır. Râzî'ye göre bir şeyin bir şeyden önce olması tesir, ihtiyaç, şeref, rütbe ve zaman bakımından olabilir. İnsan nezdinde (aklında) Allah Teâlâ'nın her şeyden önce oluşu, bu beş türden öncelik açısından olmayışıdır. Allah Teâlâ'nın önceliği hususunda aklın söyleyebileceği bir şey yoktur. Çünkü insan aklına gelen her şey, mutlaka bir zaman içerisinde, bir zamana bağlıdır. Allah Teâlâ'nın “el- evvel” oluşu mücmel olarak malumdur ama bunun tafsilâtı o evveliyetin özünü kuşatma, insan aklının gücünün yetmediği bir şeydir.¹⁸³

¹⁸¹ Begavî, *Me'âlimu't-Tenzîl*, 8/31.

¹⁸² Müslim, “Zikir”, 17; İbn Mâce, “Dua”, 2.

¹⁸³ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 21/281, 283, 284.

Hadîd sûresinde müteşâbihe dair bir husus ise “arşa istivâ” lafzıdır.

Bazı kapalı ifadeler bulunmakla beraber Mâturîdî, arşın bir cisim, mekân olarak algılanmasının Allah için muhal olduğunu, Allah’ın zaman ve mekanla sınırlandırılmayacağını, bu durumun yaratılan şeylere özel olduğunu ifade ettikten sonra, Allah’ın arşa istivâsı hakkındaki yorumunu getirir. Buna göre âyetteki maddî yükseklik olarak algılanmamalıdır ve âyetin bu şekilde sarf edilmesi de Allah için caiz değildir. Aksine burada Allah’ın azametine ve celaline işaret vardır. Arş’ın nurdan veya cevherden olduğu konusu yaratılmışların bilgisinin üzerinde olan bir konudur. Ancak istivânın arşa izafe edilmesi iki yönden olabilir. Birincisi, âyette zikredilen şeyleri yarattıktan sonra arşa istivâ etmesi O’nun saltanatının, rububiyet ve yaratmasının büyüklüğüne işaret etmektedir. İkincisi, arş yaratılmışların en büyüğü ve yücesidir. Yüce şeyler ve işler en büyük şeylere izafe edilir ki bu da Allah’ın eşsiz yüceliğine delalet etmektedir. Mâturîdî böylece Allah’ın arşa istivâsını maddî ve cismanî olarak değil, Allah’ın saltanat, kudret ve rububiyetinin büyüklüğüne işaret den bir mecaz olarak algılamaktadır.¹⁸⁴

Mâturîdî müteşâbih âyetleri kendine göre te’vîl etmiş, muhtemel yönere işaret etmiş, te’vîllerini aklî ve naklî delillerle güçlendirme yoluna gitmiştir. Te’vîllerinde hiçbir zaman keyfî ve aşırı bir tutum izlememiş, lafız ve kelimeyi içinde bulunduğu âyetin bütünlüğünden, o âyetin Kur’ân’ın diğer âyetleri ve sûreleri ile oluşturduğu anlamlı birlik ve bütünlükten koparmamaya gayret etmiştir. Müteşâbih âyetleri te’vîl ederken her fırsatta bu âyetlerde geçen şeylerin keyfiyetlerinin meçhul(bilinmeyen) olduğunu, insan gücünün ve fitratının bu âyetlerde anlatılan şeylerin mahiyetlerini idraktan âcz olduğunu, anlatımların büyük ölçüde mecâzî ve temsîlî olduğunu, “leyse kemislihî şey’un”¹⁸⁵ mucibince O’na benzer hiçbir şeyin olmadığını vurgulamaktadır. Özellikle yed, ayn, vech gibi insanlara da izafe edilen vasıfların Allah için kullanıldığı her yerde Allah ile insanın konumu(ontolojik münasebet) üzerinde durarak Allah’ın aşkın, sonsuz ve sınırsız, zaman ve mekândan münezze bir varlık, insanın ise akıl, yetenekler, zaman ve mekân bakımından yaratılmış, sınırlı bir varlık olduğunu, bunun için Allah’ın kendisini insana, ancak insanın anlayabileceği lafız ve kavramlarla anlattığını, ancak insanın hiçbir zaman işin mahiyetini, hakikat ve keyfiyetini

¹⁸⁴ Özdeş, *Mâturîdî’nin Tefsir Anlayışı*, 255.

¹⁸⁵ Şûrâ, 42/11.

anlamasının mümkün olmadığını, bu tip anlatımların çoğu kez mecaz ifade ettiğini vurgulamaktadır. Te'vîlât bu yaklaşımın birçok örnekleriyle doludur.¹⁸⁶ Mâturîdî muhkem-müteşâbih, mecaz-hakikat vb. Kur'ânî ilimlerde Kur'ân bütünlüğüne ve akla dayalı yorumlar getirmiş bütün bunları yaparken de sistematığıne uygun olarak yaptığı yorumların ve varmış olduğu sonuçların da izafî olduğunu vurgulamış, işlerin sonucunu ve hakikatini Allah'a havale etmeyi de unutmamıştır.¹⁸⁷

İbn Kesir'e göre ise "Allah arşa istivâ etti" kavlimden maksat "O'nun emri arşı hâkimiyeti altına aldı." demektir. Allah Teâlâ istikrar, yerleşme gibi bütün hallerden münezzeh olarak kendine yaraşır biçimde arşa hükmetmiştir. İbn Kesir'e göre, âyetin selef-i salihîn gibi keyfiyeti araştırılmadan teşbihe ve ibtâlâ gidilmeden geldiği gibi kabul edilmesi gerekir. Zira "O'na benzer hiçbir şey yoktur."¹⁸⁸ âyeti de bunun delilidir. İbn Kesir Allah'ı, yarattığı şeylere benzetmenin kişiyi iman dairesinden çıkarıp küfre düşüreceğini de vurgulayarak ilgili âyetin tefsirini nihayete erdirmektedir.¹⁸⁹

Muhammed Esed ise tefsirinde lafzen "taht" veya "hüküm/iktidar makamı" anlamına gelen arşın, klasik ve modern bütün müfessirlerce ittifakla mecazî kullanımının yani Allah'ın bütün yaratıkları üzerindeki mutlak hüküm ve iktidarının kastedildiği görüşün tercih edildiğini ifade etmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de "istivâ ale'l-arş" yani Allah'ın "kudret ve iktidar makamına oturduğundan" söz edilen yedi yerin hepsinde¹⁹⁰ bu ifade ile Allah'ın âlemleri yaratmasına ilişkin bir açıklamayla bağlantılı olarak geçtiğini de dikkate değer bir husus olarak görmektedir.¹⁹¹

Ateş "arşa istivâ" ile ilgili olarak Râzî'nin konuyla ilgili açıklamalarına tefsirinde yer vermektedir. "Arşa istivâ etmek", "arşa kurulup oturmak" demektir. Allah'ın arşa oturması söz konusu olamaz. Bu ifade Allah'ın yarattıklarına hâkim olduğu ve dilediği gibi yönettiği anlamına gelir. Ateş'e göre Yüce Allah insanların kavrayış kapasitelerine göre ilahî manaları anlatmaktadır. İnsanlar Allah'ın büyüklüğünü, kendi bildikleri şeylerle kıyaslarlar. Nasıl kral tahtına oturup ülkesini

¹⁸⁶ Özdeş, *Mâturîdî'nin Tefsir Anlayışı*, 253.

¹⁸⁷ Özdeş, *Mâturîdî'nin Tefsir Anlayışı*, 290.

¹⁸⁸ Şûrâ, 42/11.

¹⁸⁹ İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 2/280.

¹⁹⁰ A'râf, 7/54; Yûnus, 10/3; Râ'd, 13/2; Tâhâ, 20/5; Furkân, 25/59; Secde, 32/54; Hadîd, 57/4.

¹⁹¹ Esed, *Kur'an Mesajı*, 1/281-282.

yönetirse Allah da tahtına oturup kâinatı yönetmektedir. Ancak bunun mahiyetini ancak Allah bilir. Mülkü son bulan kral için “Arşı yıkıldı.”, mülküne hâkim, işi yolunda kral için de “Arşına istivâ etti.” denir. İşte Allah’ın arşa istivâ etmesi, mülküne tam hâkim olup onu istediği gibi yönetmesi demektir.¹⁹²

Hadîd sûresindeki müteşâbihler bağlamında ele aldığımız âyetler kapsamında genel olarak hem rivâyet hem de dirâyet tefsirlerinin konuya öncelikli olarak dilsel açıklamalar getirerek ve Kur’ân merkezli yaklaşılarak açıklamalar getirdiğini görmek mümkündür.

1.2.3. Vahiy ve Risaletle İlgili Âyetlere Getirilen Açıklama ve Yorumlar

Yüce Allah, rahmetinin eseri olarak daha başlangıçta biz insanları sağlam fitrat üzere yaratmış, birçok duyu organı ve duygularla donatmıştır. İnsanın mutlak doğruya ulaşabilmesi için özgürlük, akletme, düşünme, iyi ile kötüyü ayırma yeteneği, irade, konuşma, bilgi elde etme ve üretme gibi yetenekler de vermiştir. Bununla da yetinmemiş, insanın öz benliğinde ve dış dünyasında âyetler, alametler koymuş, peygamberler ve kitaplar göndermiştir. Bütün bunlar, Allah'ın varlığını ve birliğini bilmek, rahmet ve rızasına uymak, hak yola girmek, öfke ve azabına sebep olan hallerden kaçınmamız içindir. Bu itibarla nübüvvet, Allah ile insan arasındaki iletişimi sağlayan dinin temel müesseselerinden biridir.¹⁹³

Nübüvvet, Allah ile insanlar arasında irtibat kuran, insanları hem kendileri hem de evren hakkında bilgilendirip onlara ebedî hayat için hazırlanma yolunu öğreten ilahi bir müessesedir. Nübüvvet, ilahi rehberlikle insanın önünü aydınlatarak dünya ve ahiret âleminde insanları mutluluğa götürecektir olan bir hidayet makamıdır.

Kur’ân-ı Kerîm peygambersiz toplumun bulunmadığını, her ümmete mutlaka müjdeleyici, uyarıcı ve yol gösterici olarak peygamberler gönderildiğini pek çok âyette önemle vurgulamıştır.¹⁹⁴

İslam inancına göre irade ve akıl sahibi bir varlık olarak insan, Allah’a kul olma sorumluluğunu yerine getirmek ve ahirette bunun hesabını vermek üzere yaratılmıştır.¹⁹⁵ İnsanlar bu imtihan hususunda yalnız bırakılmamış, kendilerine dünya

¹⁹² Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 14/115.

¹⁹³ Musa Bilgiz, “Kur’an’da Nübüvvet”, *Diyanet İlmî Dergi* 49/1 (2013), 23.

¹⁹⁴ Yûnus, 10/47; Nahl, 16/63; Fâtır, 35/24.

¹⁹⁵ Bakara, 2/21, 155-156; Âl-i İmrân, 3/186; Enfal, 8/28; Zâriyât, 51/56.

ve ahiret mutluluğunu kazanmada rehberlik etmeleri için farklı zamanlarda çeşitli peygamberler gönderilmiştir. Peygamberlerin varlığını kabul etmek ve aralarında ayırım yapmaksızın tamamına iman etmek, İslam inanç esaslarının temelini teşkil eden ana bir ilkedir.

İslam Dini, Allah'a imandan sonra, bütün peygamberlere ve getirdikleri kitaplara külliyen inanmayı farz kılarak temel iman esaslarından biri haline getirmiş, peygamber ve kitaplar arasında ayırım yaparak bir kısmına inanıp bir kısmını inkâr etmeyi ise küfür saymıştır.¹⁹⁶

Yine Kur'ân-ı Kerîm'e göre Allah Teâlâ emir ve nehiyelerini insanlara tebliğ etmek ve kendilerini sapıklıktan kurtarıp doğru yolu bulmalarını sağlayan kurtuluş yollarını göstermek için elçilerini insanlar arasından seçmiştir.

Hâdîd sûresinde vahiy ve nübüvvetle irtibatlı olarak Peygamber'e iman etmenin gerekliliği ve iman edenlerin mükâfatı, Allah'a imana çağırıldığı halde neden Peygamber'e iman etmedikleri, insanları karanlıklardan aydınlıklara çıkarmak için Peygamber'in apaçık âyetlerle gönderildiği, bunun yanı sıra peygamberlerin insanlara adaletle davranmaları için kitap ve mizan ile gönderildikleri, kendisinde güç ve pek çok fayda bulunan demirin de indirildiği böylece kimin Allah'a ve Rasûlü'ne yardım edeceğinin tespit edileceği, Nuh, İbrahim ve İsa (a.s) gibi birbiri ardınca peygamberler gönderildiği sûrede yer almaktadır.¹⁹⁷

İbn Kesîr, Hz. Nuh ve Hz. İbrahim'in peygamber olarak gönderilmesi ve soylarına da peygamberlik ve kitabın verilmesi ile ilgili olarak Kur'ân merkezli bir yaklaşımla "Ona İshak ve Ya'kub'u bağışladık, soyundan gelenlere peygamberlik ve kitab verdik."¹⁹⁸ âyetiyle açıklama getirmektedir.¹⁹⁹

Hadîd sûresi yirmi beşinci âyette Allah Teâlâ peygamberlerini "beyyinât" ile gönderdiğini buyurmaktadır. Âyetteki "beyyinât" kelimesini gerek rivâyet gerekse dirâyet tefsirlerine sahip müfessirler genelde apaçık ve kesin delil, mucize ve kanıtlar olarak ifade etmişlerdir.²⁰⁰ Mâturîdî, buradaki beyyinâtın iki yöne hamledileceğini, hem onların peygamber olduğunu açıklayan ve bu delillerin Allah tarafından beşer

¹⁹⁶ Bakara, 2/136, 285; Nisa', 4/150-152.

¹⁹⁷ Hadîd, 57/7, 8, 9, 19, 21, 25, 26, 27, 28.

¹⁹⁸ 'Ankebût, 29/ 27.

¹⁹⁹ İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerîm Tefsiri*, 14/7759

²⁰⁰ Begavî, *Me'âlimü't-Tenzil*, 8/41; Taberî, *Câmi'ul-Beyân*, 13/236; İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerîm Tefsiri*, 14/7757.

gücünü aşan bir şekilde onlara verildiğini hem de hüküm, adalet ve işlerinde peygamberlerin doğruluğuna işaret ettiğini ifade etmektedir.²⁰¹ Râzî ise beyyinât kelimesi hakkında iki görüşten bahseder. Birinci görüşe göre beyyinât, apaçık mucizeler ve kesin deliller demektir. İkincisine göre ise beyyinât, Allah'a itaate ve Allah'tan başkasından yüz çevirmeye davet eden amellerdir. Râzî iki görüşü de serd ettikten sonra diğer müfessirler gibi beyyinâtın delil ve mucize anlamını tercih ederek birinci anlamın daha sahih olduğunu vurgular.²⁰²

Yüce Allah yirmi altıncı âyette bütün insanlığın atası Hz. Nuh'u ve ilahi din peygamberlerinin atası Hz. İbrahim'i yani iki ata peygamberi anmaktadır. Bir sonraki âyette ise Hz. İsa ve ona tâbi olanların özellikleri ve düştükleri hata zikredilmektedir. Taberî, Begavî, İbn Kesîr, pek çok müfessir ruhbanlığın ortaya çıkış sebebi olarak zikredilen rivayetlerle âyetlere açıklama getirmektedirler.²⁰³ Râzî verdiği rivayetlerin yanında âyette geçen rahbaniyye kelimesi ile ilgili olarak dilsel izahlar da yapmaktadır.²⁰⁴

Süleyman Ateş ise rivayetler yanında Râzî tefsirinden naklettiği dilsel izahlardan sonra bir de âyetin tefsirinde benzer rivâyetleri zikrettikten sonra ruhbanlık ile ilgili Taberî'nin tefsirinde de Ahmed b. Hanbel'de yer alan "Cihada sarıl, zira İslam'ın ruhbanlığı cihaddır."²⁰⁵ ve "Her peygamberin bir ruhbanlığı vardır. Bu ümmetin ruhbanlığı da Yüce Allah yolunda cihattır."²⁰⁶ şeklindeki hadis-i şeriflerle açıklama getirmektedir.²⁰⁷ Ateş, nübüvvetle ilgili Hadîd sûresi yedinci ve sekizinci âyetlerdeki Allah ve rasûlüne imanın Allah ve elçisine güvenmek ve onların sözlerini doğrulamak anlamında olduğunu ifade etmektedir. Zira Ateş'e göre bu âyetlerde Mekke'nin fethinden sonra yeni Müslüman olmuş, henüz imanın gönüllerine tam yerleşmediği, yeterince Allah'a güven noktasına ermemiş kimseler kastedilmektedir.²⁰⁸

²⁰¹ Mâturîdî, *Te'vîl-i Ehli-Sünne*, 5/ 53.

²⁰² Râzî, *Mefâtîhul-Gayb*, 21/332.

²⁰³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 13/337-341; Begavî, *Meâ'limü't-Tenzîl*, 8/42-43, İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'an-ı Kerîm Tefsiri*, 14/7760-7762.

²⁰⁴ Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, 21/340.

²⁰⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3/82.

²⁰⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3/266.

²⁰⁷ Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, 9/281-282.

²⁰⁸ Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, 9/259.

1.2.4. İnfak ve Karz-ı Hasen ile İlgili Âyetlere Getirilen Açıklama ve Yorumlar

1.2.4.1. İnfak ile İlgili Âyetlere Getirilen Açıklama ve Yorumlar

Sosyal adalete, dayanışma ve yardımlaşmaya önem veren, bununla birlikte hem cimriliği hem de israfı yasaklayarak orta yolu tavsiye eden Kur'ân-ı Kerîm, insanların huzurlu ve mutlu bir şekilde kardeşlik duyguları içerisinde, toplumsal barışı sağlamış olarak yaşamalarını ister. İşte temel olarak bu toplumsal barışın oluşmasında en önemli etkenlerden birisi de şüphesiz infaktır. Çünkü infakın birey ve toplum üzerinde maddi ve manevi pek çok faydası vardır. Öncelikli olarak infak, insanda verme ve paylaşma duygularını geliştiren, kardeşlik şuurunu pekiştiren, sosyal barışı hâkim kılan, fakirliğin ortadan kalkmasına katkı sağlayan dinî ve ahlakî bir erdem ve davranış biçimidir.

Kur'ân-ı Kerîm'de “infak” kelimesi mastar olarak bir ayette geçmektedir. Mastar-ı müevvel olarak dört, sıfat olarak bir, mazi fiil olarak on sekiz, muzari fiil olarak otuz beş, emr-i hazır olarak dokuz, emr-i gaib olarak bir ayette iki defa olmak üzere toplam yetmiş defa Kur'ân-ı Kerîm'de zikredilmektedir. Bununla birlikte infak kelimesinin kökü olan “nafâk” ve “nafak”tan türeyen kelimelerle beraber infak kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de yüz on bir defa geçmektedir.

“İnfak” kelimesi, if'âl veznindeki “enfeka” fiilinin mastarıdır. “Enfeka” fiili hem lazım hem de müteaddi anlamındadır. Lazım olarak “bitmek, tükenmek, azalmak” anlamlarına gelmektedir. Müteaddi olarak ise “bitirmek, tüketmek, malı harcamak, sarf etmek, infak etmek” anlamlarına gelmektedir.²⁰⁹

İnfak daha çok “para veya malı elden çıkarmak²¹⁰, malı hayır yolunda harcamaktır”.²¹¹ İnfak mal gibi maddi şeylerde olabileceği gibi, mal dışında birtakım manevi şeylerle de olabilmektedir.²¹² İnfak, kişinin Allah'ın kendisine verdiği zahirî ve batınî bütün nimetlerden yapmış olduğu tüm yardımlardır.²¹³ İnfak, insanın

²⁰⁹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 10/357-358.

²¹⁰ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 10/357-358; Muhammed b. Ya'kûb Firûzâbâdî, *Besâiru Zevi't-Temyîz fi Letâîfi Kitâbi'l-Azîz* (Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, ts.), 5/105.

²¹¹ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdullâh el-Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî fi Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'el-Mesânî* (b.y.: Dâru'l-Fikr, 1414/1993), 1/118.

²¹² İsfehânî, *el-Müfredât*, 819.

²¹³ Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, 1/118; Beyzâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, 1/23.

dünyada kazandığı, kendisine rızık olara verilen şeyleri, mal ve mülkünü Allah rızası için başkalarına vermek suretiyle elden çıkarmasıdır.²¹⁴

İnfak, dinin ikamesi için Allah yolunda hac, umre, cihad, sıla-i rahim, evlad-u iyal için yapılan harcamaları, zekâtları, kefaretları ve sadakaları kapsamaktadır.²¹⁵ İnfak; farz olan zekâtı ve gönüllü olarak yapılan her türlü yardımı kapsamaktadır.²¹⁶

İnfak, beşerin kendisine taraf-ı ilahiden ihsan buyrulmuş olan nimetlerden bir kısmını ailesine, bir kısmını da zekât ve sadaka olarak muhtaç kimselere harcamaktır.²¹⁷

İnfak, Allah tarafından emredilen hayat nizamını kurmak için malî fedakârlıkta bulunmaktır.²¹⁸

İnfak ile ilgili olarak en geniş ve İslamî telakkiyi yansıtan en kapsamlı tanımı, Elmalılı yapmıştır. Elmalılı infakı maddi ve manevî olmak üzere iki kısma ayırır. Maddi olarak infak, zekât ve diğer sadakalar, armağanlar, yardımlar ve vakıf gibi fukaraya vs. iyilik ve hayırlar için mal sarf etmek gibi bütün malî ibadetleri kapsamaktadır. Manevî olarak ise infak, ihtiyaç sahiplerine makamdan, ilimden, nasihatten, yol göstermeden, nefse hizmetten, izzet, ikram ve ağırlamadan, kalp iradesinden hatta saygı, sevgi ve selamdan yapılan herhangi bir hayrı da kapsamaktadır.²¹⁹

Kur'ân-ı Kerîm'de infak ile ilgili âyetlere baktığımızda ise infak edilirken genel olarak dikkat edilmesi gereken bazı prensiplere değinilmektedir. Ayetlerde belirtildiği üzere infakın bütün hallerde, gizli ve açık olarak, gece ve gündüz²²⁰, darlıkta ve bollukta²²¹, cimrilik etmeyerek israfa da kaçmadan orta halde²²², malın iyisinden ve sevileninden²²³, başa kalkmadan ve gönül incitmeden²²⁴, gösterişten uzak

²¹⁴ Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 1/74.

²¹⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 1/35; 3/147.

²¹⁶ Kutub, Seyyid, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 1/81.

²¹⁷ Ömer Nasûhi Bilmen, *Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*, (İstanbul: Bilmen Yayınları 1963), 1/15.

²¹⁸ Ebu'l Al'â el-Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, çev. Nazife Şişman vd. (İstanbul: İnsan Yayınları, 1991), 1/351.

²¹⁹ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 1/176; 2/198.

²²⁰ Bakara, 2/274.

²²¹ Âl-i İmrân, 3/134.

²²² Furkân, 25/67.

²²³ Bakara, 2/267; Âl-i İmrân, 3/92.

²²⁴ Bakara, 2/262.

durarak²²⁵ can-ı gönülden Allah ve rasûlüne inanarak²²⁶ sadece Allah rızası için²²⁷ verilmesi gerekir.

Taberî'ye göre infak; kişinin ailesi, yakınları ve diğer insanlar için yapması gereken bütün harcamaları kapsayan genel bir ifadedir. Taberî, âyeti umumi manada anlamının ve buradaki infaktan maksadın insanların mallarında gerekli olan bütün harcamalar olduğunu söylemenin daha doğru olacağını, bu ifadeye zekât ve nafaka gibi bütün mali yükümlülüklerin de gireceğini söylemiştir.²²⁸

Hadîd sûresinde infak kavramı yedinci ve onuncu âyetlerde “Allah’a ve rasûlüne iman edin, O’nun size emanet olarak verdiklerinden infak edin. İçinizden iman edip böyle infak edenlere büyük mükâfat vardır.”, “Göklerin ve yerin tamamı Allah’a kalacak olduğu halde ne diye hala Allah yolunda infak etmiyorsunuz? İçinizde fetihten önce infak edenler ve savaşanlar ötekilere bir değildir. Onların derecesi, daha sonra infak eden ve savaşanlardan üstündür. Bununla birlikte Allah her birine en güzel olanı va’d etmiştir. Allah yaptıklarınızdan tamamen haberdardır.” şeklinde geçmektedir.

Taberî bu âyette fetihle ilgili olarak farklı rivâyetleri zikrettikten sonra kendi dirâyetiyle fethin Hudeybiye Antlaşması olduğunu söyler ve şu hadisi zikrederek tercihini delillendirir:

“Yakında bir kavim gelecek, siz onların amellerine karşılık yaptığınız amelleri küçümseyeceksiniz. Dedik ki, “Ey Allah’ın Rasûlü, onlar kimlerdir, onlar Kureyşliler midir?” Rasûlullah buyurdu ki, “Hayır, değildir. Onlar gönülleri daha hassas, kalpleri daha yumuşak olan Yemen halkıdır.” Dedik ki, “Ey Allah’ın Rasûlü, onlar bizden daha mı hayırlıdır?” Rasûlullah buyurdu ki, “Onlardan herhangi birinin altından bir dağ olacak olsa ve onu da Allah yolunda harcasa sizden birinizin harcadığı ne bir müd miktarına ne de yarısına ulaşabilir. Dikkat edin, insanlarla bizi birbirimizden ayıran şu âyettir: “Sizden fetihten önce Allah yolunda malını harcayıp savaşanlarla daha sonra infakta bulunup savaşanlar bir değildir.”²²⁹

Mâturîdî ise Hz. Peygamber dönemindeki infak ile daha sonra yapılan infakların bir olmayacağını, Hz. Ebûbekir’in yaptığı gibi zor ve korku dolu dönemde

²²⁵ Bakara, 2/264.

²²⁶ Tevbe, 9/54.

²²⁷ Bakara, 2/265, 272.

²²⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 1/105.

²²⁹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 13/220-221.

Hız. Peygamber ve ona tabi olanlar için yapılacak infakın daha faziletli ve büyük olduğunu vurgular. Aynı zamanda Mâturîdî, Taberî’de de geçen bir hadisten hareketle bu âyetin Hudeybiye’de indiğini, Hudeybiye’nin büyük bir fetih olduğunu, Hudeybiye’den önceki infak ile sonraki infakın eşit olamayacağını ifade etmektedir.²³⁰ Ateş’e göre de buradaki fetih kelimesiyle Hudeybiye barışı kastedilmiştir.²³¹

Muhammed Esed’e göre Hadid suresi yedinci âyet, insanın sahip olduğu her şeyin Allah’ın tevdi ettiği bir emanetten başka bir şey olmadığına işarettir. Çünkü göklerde ve yeryüzünde olan her şey Allah’a aittir, insan ise yalnız onların kullanımına yetkilidir.²³² Ona göre onuncu âyette geçen “fetihten önce” ifadesi ile Müslümanların hala zayıf ve geleceklerinin belirsiz olduğu bir zamanda yani Mekke’nin hicretin sekizinci yıldaki fethinden önceki zaman dilimi kastedilmektedir.²³³ Muhammed Esed ayrıca âyette geçen “Allah her birine en güzel olanı va’d etmiştir.” ifadesindeki prensibin her dönemde zafere ulaşılmasından önce ve sonra Allah yolunda gayret gösteren bütün müminlerin nisbî üstünlükleri için geçerli olduğunu ifade etmektedir.²³⁴

1.2.4.2. Karz-ı Hasen ile İlgili Âyetlere Getirilen Açıklama ve Yorumlar

İnsanların ırkları, renkleri, dinleri, dilleri, cinsiyetleri ve düşünceleri farklı olduğu gibi mal varlıkları ve sahip oldukları imkânları da farklıdır. Zenginlik ve fakirlik tarih boyunca bütün toplumlarda var olagelmiş sosyal bir olgudur. Bu ilahi bir takdirin sonucudur. Bu farklılık, ilahi bir takdirin yanında aynı zamanda toplumsal bir gerekliliktir. Aksi takdirde bazı işlerin toplumda yapılması mümkün olmazdı. Yüce Allah zengin-fakir arasında uçurum olmaması, fakirlerin ihtiyaçlarının karşılanması için zekât, sadaka ve infakın yanında gerektiğinde ihtiyacı olan insanlara borç verilmesini, kendisine borç verme gibi telakki ederek karz-ı haseni teşvik etmiştir.

Sözlükte “kesip koparmak, karşılık vermek”, mekânla ilgili olarak kullanıldığında ise “çaprazından dolaşıp gitmek” gibi anlamlara gelen karz, terim olarak “geri

²³⁰ Mâturîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, 5/42.

²³¹ Ateş, *Yüce Kur’ân’ın Çağdaş Tefsiri*, 9/260.

²³² Esed, *Kur’an Mesajı*, 3/1111.

²³³ Esed, *Kur’an Mesajı*, 3/1112.

²³⁴ Esed, *Kur’an Mesajı*, 3/1112.

ödenmek üzere verilen mal veya birine ödünç/borç verme” demektir. Borç verenin malının bir kısmını ayırıp vermesi veya borç alanın aldığı şeyin emsalini geri verecek olması sebebiyle bu adı aldığı şeklindeki açıklama kelimenin kök anlamıyla bağlantısını belirtmek içindir. Aynı kökten türeyen “istikraz” kelimesi ödünç istemek/almak, “iktiraz” ödünç almak, “ikraz” ödünç vermek manasına gelmektedir.²³⁵

Kur’ân-ı Kerim’de karz ve türevleri on üç²³⁶ yerde geçmekte olup Kehf sûresinde “bir yeri çaprazından dolaşıp gitmek”, diğerlerinde ise “borç vermek” anlamında kullanılmış, mecazi bir anlatımla Allah’a güzel bir şekilde borç (karz-ı hasen) veren kimseye bunun kat kat fazlasının ödeneceğinden söz edilmiştir. Bu ayetlerde Allah’ın rızasını kazanmak için yapılan mali harcamanın Allah’a verilen bir borç olarak anılması; verilenin Allah katında zayi olmayacağına, karşılığının sevap ve mükâfat olarak geri döneceğine dair ilahi bir vaad şeklinde yorumlanmaktadır. Bu ödünçün “hasen” (güzel) diye nitelenmesi ise harcamanın riya ve dünyevi beklenti karıştırmadan sırf Allah rızası için ve helal maldan yapılmasının gerektiğine ve böyle bir davranışın güzelliğine işaret eder.²³⁷ Zira Allah rızası için verilen borçtan dünyevi bir menfaat talep edilmez. Talep edildiği zaman da karz-ı hasen “Allah’a borç verme” anlamı taşımaz Ayrıca Kur’ân-ı Kerim’de Yüce Allah karz-ı hasenle ilgili olarak diğer ayetlerde borç verenlere mükâfatlarının kat kat verileceğini²³⁸, borç verenlerin günahlarının bağışlanacağını²³⁹ ve cennetlere koyulacağını²⁴⁰ vaad etmektedir.

Karz, Allah’a yakınlık (kurbet) anlamını içeren bir işlem olup karz alan açısından dünyevî, karz veren açısından uhrevî faydalar içerir. Ayetlerde, Allah yolunda ve uhrevî ecir beklentisiyle yapılacak harcamaların bir bakıma dünyada Allah’a borç verme sayılıp karşılığının ahirette kat kat fazlasıyla alınacağı belirtilir. Burada “güzel” nitelendirmesiyle geçen karz tabiri, ödünç işlemi de dâhil hayır duygusuyla ve Allah rızası için yapılan her türlü mali fedakârlığı kapsar. İhtiyaç sahibi bir kimseye ödünç vermenin karz-ı hasen adıyla yaygınlık kazanması Kur’ân’da geçen bu teşvik ve nitelendirmeden kaynaklanır.

²³⁵ Fîrûzâbâdî, *Besâir*, 4/258.

²³⁶ Bakara, 2/245; Maide, 5/12; Kehf, 18/17; Hadîd, 57/11; Teğabün, 64/17; Müzzemmil, 73/20.

²³⁷ Hacı Yunus Apaydın, “Karz”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/520.

²³⁸ Bakara, 2/245; Hadîd, 57/18.

²³⁹ Teğâbün, 64/17.

²⁴⁰ Mâide’, 5/12

Hadis-i şeriflerde ise borç/ödünç verme söz konusu edildiğinde bunun hukuki mahiyetinden çok ahlaki yönü üzerinde durulmuştur. Dini terminolojide “karz” kelimesi, bir kimseye tüketim amaçlı olarak para veya misli eşya türündeki bir malı ödünç vermek anlamıyla yaygın bir kullanım kazanmış olup Allah katında ecir kazandıran erdemli bir davranış olması yönüyle dini öğretinin ve İslam ahlakının, bir akaid türü olarak da İslam hukukunun konusunu teşkil etmiştir.

Hadislerde ve İslam ahlakında imkân sahiplerinin ihtiyaç içindeki kimselere borç vermesi, borçluya da borcunu zamanında, mümkünse vadesinden önce ödemesi telkin edilmiş, imkânı olduğu halde ödemeyi geciktirmenin zulüm, ödeme niyeti olmaksızın borçlanmanın hırsızlık olduğu belirtilmiştir.²⁴¹ Hz. Peygamber “Kim bir müslümanın dünya sıkıntısını giderirse Allah da onun ahiret sıkıntısını giderir. Kul kardeşinin yardımında olduğu sürece Allah da onun yardımındadır.”²⁴² gibi genel, “Sadaka on misliyle, karz on sekiz misliyle mükafatlandırılır.”²⁴³ gibi özel mahiyetteki hadisleriyle ödünç vermenin dini değerine ve erdemli bir davranış oluşuna dikkat çekmiştir. Devletin zekât gelirlerinden borçlular için de bir fon ayrılması²⁴⁴, Hz. Peygamber’in borç yükünden Allah’a sığınması²⁴⁵, olanca iyi niyetine ve çabasına rağmen borcunu ödeyemeyenler hakkındaki şefkatli tutumu ve bu tür borçları beytü’l-malden ödetmesi²⁴⁶ borcun ödenmesine verilen önemin farklı tezahürleridir. Yine Hz. Peygamber, zor durumda olan birine borç veren müslümana, kendisine geri ödeninceye kadar her gün sevap yazılacağını, vade dolduğu halde borçluyu sıkıştırmadığı takdirde alacaklı olduğu para kadar veya iki katı kadar sevap yazılacağını, beyan etmiştir.²⁴⁷

Hadîd sûresinde karz-ı hasen kavramı onbirinci ve on sekizinci âyetlerde “Kim Allah’a güzel bir borç verecek ki Allah da onu kendisine kat kat ödesin. Ona çok değerli bir mükâfat da vardır.”, “Şüphesiz ki sadaka veren erkeklerle sadaka veren kadınlar ve Allah’a güzel bir borç verenler var ya (verdikleri) onlara kat kat ödenir.

²⁴¹ Buhârî, “İstikrâz”, 12; Müslim, “Müsakât”, 33; İbn Mâce, “Sadakât”, 11.

²⁴² Buhârî, “Mezâlim”, 3.

²⁴³ İbn Mâce, “Sadakât”, 19.

²⁴⁴ Tevbe, 9/60.

²⁴⁵ Buhârî, “Cihâd”, 74; Tirmizî, “Deavât”, 70.

²⁴⁶ Buhârî, “Nafakât”, 15; Müslim, “Ferâiz”, 15-16; İbn Mâce, “Sadakât”, 21.

²⁴⁷ İbn Mâce, “Sadakât”, 14.

Ayrıca onlara çok değerli bir mükâfat da vardır.” şeklinde olmak üzere iki kez geçmektedir.

Mâturîdî karz-ı hasen ile ilgili bir başka âyette²⁴⁸ ise kişinin borcu ancak ihtiyaç duyduğunda geri alabileceği ve güvенеbileceği kimselere vereceğini, borç alan kimsenin de aslında borç aldığı kimsenin malını muhafaza etmiş olacağını, Allah’ın da o malı sahibine eksiksiz hatta kat kat fazlasıyla vereceğini ifade etmektedir. Mâturîdî’ye göre Allah, karz-ı haseni kendisine nispet ederek insanları Allah yolunda sarf etmeye, hayır ve hasenâta teşvik etmektedir ve bu anlamda verilen mal şerefli olup veren kimseye de şeref kazandırmaktadır.²⁴⁹

Muhammed Esed’e göre karz-ı hasen kavramının geniş bir anlamı vardır; bu kavram insanın hiçbir karşılık beklemeden yalnızca Allah rızası için yapabileceği her şeyi kapsamaktadır.²⁵⁰ Karz-ı hasen kavramının geçtiği Bakara sûresi iki yüz kırk beşinci âyette de Esed, karz-ı hasenin kişinin hayatını Allah yolunda feda etmesiyle yahut Allah’a adamasıyla olacağını ifade etmiştir.²⁵¹

İbn Kesir ve Süleyman Ateş ise Hadîd sûresindeki bu âyetle ilgili olarak bu âyet inince âyet ile hemen amel eden Ebû’-d-Dahdâh ile ilgili rivâyeti zikrederek âyete açıklama getirirler.²⁵² Bu âyet nâzil olunca Ebu’-d-Dahdâh “Yâ Rasûlallâh, Allah bizden ödünç mü istiyor?” diye sorup Hz. Peygamber’den de “evet” cevabını alınca “Yâ Rasûlallâh, ben Rabbime bahçemi ödünç verdim.” diyerek içerisinde altı yüz hurma ağacı bulunan bahçesini bağışlamış, gidip eşine bahçelerini Allah’a ödünç olarak verdiğini söyleyince eşi tarafından da “Satışın bereketli olsun ey Ebû Dahdah!” sözleriyle takdir edilmiştir. Eşi, çocukları ve eşyalarını bahçeden çıkarıp bağışlayan Ebû Dahdâh’ı Hz. Peygamber de “Ebu’-d-Dahdâh için cennette nice iri salkımlı hurmalar var!” buyurarak müjdelemiştir.²⁵³

Râzî, Hadîd sûresi on birinci âyet nâzil olduğunda bir Yahudi’nin “Muhammed’in tanrısı fakir düşmüş olacak ki borç istiyor.” diye alay ettiğini, bunun üzerine Hz. Ebûbekir’in onu tokatladığını, derken Yahudi’nin bunu Hz. Peygamber’e şikâyet ettiğini, bunu Hz. Peygamber’in, Hz. Ebûbekir’e “Böyle yapmakla ne

²⁴⁸ Müzzemmil, 73/20.

²⁴⁹ Maturidî, *Te’vîlâtü Ehli’s-Sünne*, 4/226-227.

²⁵⁰ Esed, *Kur’ân Mesajı*, 3/1112.

²⁵¹ Esed, *Kur’ân Mesajı*, 1/73.

²⁵² Ateş, *Yüce Kur’ân’ın Çağdaş Tefsiri*, 9/261; İbn Kesîr, *Hadislerle Kur’ân-ı Kerîm Tefsiri*, 14/7741.

²⁵³ İbn Kesîr, *Hadislerle Kur’ân-ı Kerîm Tefsiri*, 14/7740; Ateş, *Yüce Kur’ân’ın Çağdaş Tefsiri*, 9/261.

kastettin?” dediğini, Hz. Ebûbekir’in de kendine hâkim olamayıp onu tokatladığını söylediğini, dolayısıyla Allah Teâlâ’nın “Sizden önce kendilerine kitap verilmiş olanlardan ve müşriklerden, nice eziyetler duyup göreceksiniz.”²⁵⁴ ayetinin nâzil olduğunu söylemişlerdir.²⁵⁵ Râzî, âlimler tarafından Yahudi’nin bu sözünü Allah’ın fakir olabileceğine inandığından değil de, Müslümanlarla istihza etmek için söylediği açıklamalarının yapıldığını zikreder. Râzî’ye göre Allah Teâlâ bu âyetle insanları mallarını İslam’a yardım etme ve Müslüman fakirleri destekleme hususunda yaptığı teşviki te’kid etmiştir. Böylece de sayesinde cennet va’d edildiği için “karza”(ödünç verilen parçaya) benzetilerek bu infaka “karz” denilmiştir.²⁵⁶

Râzî’nin tefsirinde, âyet ve hadisler ışığında sadaka ve karz-ı hasen için derlenmiş on şart şu şekilde ifade edilmiştir:

1. Verilen malın helal bir şekilde elde edilmiş olan mallardan verilmesi. Zira Hz. Peygamber “Allah temizdir, ancak temizi kabul eder.”²⁵⁷, “Allah Teâlâ abdestsiz namazı kabul etmez, yine ganimetten çalınarak verilen sadakayı kabul etmez.”²⁵⁸
2. Karz-ı hasenin sahip olunan malın en iyisinden verilmesi. “Pek adi, bayağı şeyleri infak etmeye yeltenmeyin.”²⁵⁹
3. Kişinin sevdiği ve ona muhtaç olduğu halde, sırf ahiret hayatını elde etmek maksadıyla sevdiği şeyi tasadduk etmesi. “Çok sevmesine rağmen malını veren...”²⁶⁰, “O sevdiği halde, yemeğini başkasına yedirir...”²⁶¹, “Sadaka, sen sağlıklı ve cimri olduğun halde, kendi geçimini düşünüyorken ve bunu ihmal etmezken vermendir. Can boğaza gelip de falanca şu kalsın, falanca şu kalsın diyeceğin vakte kadar bekletme.”²⁶²
4. Almaya en layık ve muhtaç olana verilmesi.²⁶³
5. Mümkün olduğunca gizli verilmesi. “Eğer onu gizler ve fakire (öylece) verirsen, bu sizin için daha hayırlıdır.”²⁶⁴.

²⁵⁴ Âl-i İmrân, 3/186.

²⁵⁵ Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, 21/299.

²⁵⁶ Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, 21/299.

²⁵⁷ Müslim, “Zekat”, 93.

²⁵⁸ Buhâri, “Zekat”, 7.

²⁵⁹ Bakara, 2/267.

²⁶⁰ Bakara, 2/177.

²⁶¹ İnsan, 76/ 8.

²⁶² Müslim, “Zekat”, 93.

²⁶³ Enfal, 8/41.

²⁶⁴ Bakara, 2/271.

6. Peşinden başa kakmanın ve eziyetin yapılmaması. “Ey iman edenler, sadakalarınızı başa kakma ve eziyet etme suretiyle boşa çıkarmayın.”²⁶⁵
7. Sadece Allah rızasının gözetilmesi, riyaya düşülmemesi. “Ancak Rabbinin, yüce rızasını isteyerek verir ve (Allah ondan) razı olacaktır.”²⁶⁶
8. Çok da olsa verilen şeyin önemsiz görülmesi. “Başa kakma, yaptığın iyiliği çok görme...”²⁶⁷
9. Verilenin en sevdiklerinden verilmesi. “Sevdiklerinizden vermedikçe iyiliğe erişemezsiniz.”²⁶⁸
10. Veren kişinin kendisini aziz, fakiri zelil görmemesi. “Yeryüzünde hareket eden her canlının rızkı Allah üzerinedir...”²⁶⁹

Râzî verilen karzın taşınması gereken on özelliği âyet ve hadisler ışığında sıraladıktan sonra, âyetteki ibarelerin irabını inceleyerek değerlendirmelerde bulunmuştur.²⁷⁰

1.2.5. Kıyamet ve Ahiret ile İlgili Âyetlere Getirilen Açıklama ve Yorumlar

Yaratılan her şeyin bir ömrü olduğu gibi bu dünyanın da bir ömrü vardır. Bütün varlıklar gibi kâinat da Allah Teâlâ'nın dilediği kadar varlığını sürdürecektir. Bu âlem ve üzerindeki bütün varlıklar belirli bir zaman için yaratılmıştır. Bir gün gelecek ne bu âlemden ve ne de üzerindeki yaratılmışlardan bir eser kalacaktır, kâinattaki bu mükemmel nizam tamamen bozulacaktır. Daha sonra ahiret denilen âlem başlayacaktır.

Ahiret inancı, hak dinlerin hepsinde mevcut olan ve bütün peygamberler tarafından tebliğ edilmiş bir iman esasıdır. Allah'ın adaletinin gereği ve insanın dünyadaki imtihanının bir sonucu olan ahiret hayatı, İslam'ın tevhid-nübüvvet-ahiret olarak kabul edilen üç temel esas ve Kur'ân'ın en temel konularından da biridir. Bu inanç, Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'ın varlığının ve birliğinin bir tamamlayıcısı olarak yer almakta, genelde Allah'a iman esasıyla birlikte ve yan yana zikredilmektedir.²⁷¹

²⁶⁵ Bakara, 2/264

²⁶⁶ Leyl, 92/20-21.

²⁶⁷ Müddessir, 74/6.

²⁶⁸ Âl-i İmran, 3/92.

²⁶⁹ Hûd, 11/6.

²⁷⁰ Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, 21/299-302.

²⁷¹ Abdalbâkî, *el-Mu'cemu'l-Müfehres*, 27-29.

Kur'ân-ı Kerîm'e göre ahiretten gafil olma ve kıyamet gününü unutup ondan habersiz yaşama ise inkârcıların alametidir.²⁷²

Kur'ân-ı Kerîm, tevhitte sonra ikinci sırada ahiret inancı üzerinde durmaktadır. Bu da ahiret inancının iman esasları arasında çok önemli bir yeri olduğunu göstermektedir. Bu inanç kimi zaman terğib kimi zaman da terhib üslubuyla gönüllere kazınmaya çalışılmıştır. Kur'ân-ı Kerîm hem Mekkî hem de Medenî surelerdeki pek çok âyette ahiret fikrini, insanın düşünce dünyasına ve kalbine bazen apaçık delillerle bazen de birtakım örnekler vermek suretiyle yerleştirmektedir. Özellikle nübüvvetin ilk dönemlerinde nazil olan birçok sûrede bu konu tekrar tekrar işlenmiştir. Tekvîr, Kıyâmet, Kâria, Câsiye, Ğâşiye, İnfîtâr, İnşikâk, Zilzal, Teğâbun gibi daha birçok Mekkî sûre, kıyamet ve ahirete dair isimler taşımakta ve muhteva olarak kıyamet ve ahiret konularını işlemektedir. Medine döneminde nazil olan dünya ve ahiretle ilgili âyetler, Mekke döneminde nazil olan âyetlerin devamı niteliğindedir. Mekke döneminde ahiret inançları sağlamlaşan müminlerin Medine döneminde bu inançlarının gereğini amelî boyutta yapma vakti gelmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm bazen de geçmiş kavimlerin kıssalarını anlatmak suretiyle dünya hayatının fânî, ahiretin ise bâkî olduğuna vurgu yapmakta ve gerek olumlu gerekse olumsuz şahıslardan bahsederek ahiret inancını canlı bir şekilde zihinlere yerleştirmektedir.²⁷³ Kur'ân-ı Kerîm, ahireti dünyayla ilişkilendirerek ve dünyayı mamur etme gayesiyle anlatmaktadır.

“Sonra, sonra gelen, daha sonra olacak olan” anlamına gelen, dünya hayatından sonra başlayıp ebediyen devam edecek olan ikinci hayata ahiret denir.²⁷⁴ Ahiret kelimesi “evvel” ’in mukabili ve son manasındaki “ahir” ’in müennesi olup Kur'ân-ı Kerîm’de yüz on yerde geçmektedir.²⁷⁵

Hayatı da sonrasını da yaratan Allah Teâlâ²⁷⁶ nasıl ki bu hayatın huzur ve güzelliklerle dolu olması için insanı bilgilendiriyorsa, İslam inancını oluşturan temellerden birisi ve asıl gaye olan ahiret hayatı hakkında da elbette insanı bilgilendirmiş, onu asla başıboş bırakmamıştır.²⁷⁷

²⁷² Rûm, 30/7; Secde, 32/14.

²⁷³ Nahl, 16/122; Kasas, 28/77-78; Ankebût, 29/27; Lokmân, 31/33; Ğafir, 40/39, 51-52.

²⁷⁴ İsfehâni, *el-Müfredât*, 13-14; İbn Manzûr, *Lisânu'l- 'Arab*, 4/11-12.

²⁷⁵ Abdulbâkî, *el-Mu'cemu'l-Müfehres*, 27-29.

²⁷⁶ Mülk, 67/2.

²⁷⁷ Kıyâme, 75/36.

Kur'ân-ı Kerîm'de ahiret inancı, ilk olarak mekki sûrelerde daha çok inanç temeli üzerinden, medeni sûrelerde ise pratik ve eylem temeli üzerinden işlenmiştir. Mekke devrinde tesis edilen ahiret inancı Medine döneminde de çeşitli vesilelerle işlenmeye devam etmiştir. Ancak Medine devrinde nazil olan ayetlerde ahiret konusu artık bir iman meselesi olarak değil, müminlerin hayatındaki işlevi açısından işlenmiştir. Medine devrinde nazil olan ahiret hayatına dair âyetlerde bir yandan Müslümanların imanını sağlamlaştırılırken, diğer yandan da bu inancın gereğini yapmaya yönelik emirler, telkinler ve teşvikler dikkati çeker. Medine devrinde nazil olan dünya ve ahirete dair âyetlerde müminlerden amelî duyarlılık göstermeleri, inançları uğruna sabır ve sebat etmeleri istenmektedir. Ahiret inancı Medine döneminde amelî duyarlılık açısından müminleri harekete geçirici bir unsur olarak zikredilmektedir.

Ahiret hayatı Kur'ân-ı Kerîm'de teorik düzlemde veya Kur'ân-ı Kerîm'in sonuna ayrılmış ayrı bir konu olarak ele alınmamakta, aksine emir ve nehiy bağlamında baştan sona işlenmektedir.²⁷⁸ Birçok sûrede²⁷⁹ kâinatın, özellikle insanın yaratılışından, evrenin idare edilmişinden ve hayatın akışından bahseden ayetlerle ahiret hayatını tasvir eden âyetler yan yana ve iç içe yer almıştır. Etkili ve canlı bir dil kullanılan ahiret sahnelerinde; beden, akıl ve ruhtan müteşekkil insanın bu üç istidadını da tatmin edebilecek unsurlar kullanılmıştır. İslam'da ahiret inancı birtakım eski inanışlarda ve mitolojilerde olduğu gibi müphem, karışık ve bulanık değil, aksine basit ve apaçık bir durumdadır.²⁸⁰

Kur'ân-ı Kerîm'in; ahiret hayatının çeşitli sahnelerini, insanı derinden sarsan son derece etkili, çarpıcı bir üslup ve anlatım tarzıyla tasvir ettiği görülür. Kur'ân-Kerîm ahireti yalnızca tasvir etmekle kalmamış, o kadar etkili, canlı ve bariz bir dille anlatmıştır ki, ilk muhataplar ahiret âlemini tam anlamıyla canlı bir olay gibi yaşamış, sahnelerini görmüş, gelişmelerini seyretmiş ve bundan derin bir biçimde etkilenmişlerdir.²⁸¹ Aynı zamanda Kur'ân-ı Kerîm'e muhatap olan her bireyde bu üslup vicdanî tepkiler uyandırmaktadır, onun iç hayatına bir hareketlendirme meydana

²⁷⁸ Muhammed Abdelhaleem, "Kur'ân'da Ahiret-Dünya ve Dünya Hayatı", çev. Şehmus Demir, *EKEV* 1/3 (1998), 328.

²⁷⁹ Mülk, 67/1-12; İnsân, 76/1-6; Mürselât, 77/1-11, 20-23; Nebe', 78/1-40; Nâzi'ât, 79/27-41; Târık, 86/1-10; A'lâ, 87/1-17.

²⁸⁰ Kutub, *Kur'ân'da Kıyamet Sahneleri*, 25.

²⁸¹ Kutub, *Kur'ân'da Kıyamet Sahneleri*, 49.

getirmektedir. Haberden inşaaya, tavsiften konuşmaya geçilmektedir ve öyle ki muhatap kendini sanki olayların cereyan ettiği sahne içinde bulmaktadır.

Kur'ân-ı Kerîm'de ahiret ve kıyamet ile ilgili sahneler muhatapın gördüğü bir resim, adeta bir canlı, bir şahıs gibi sunulmaktadır. Böylece bu ayetleri okurken muhatap son derece heyecanlanır, kâh tüyleri ürperir, kâh kalbi korkuyla dolar. Kâh huzur ve güven duyar, kâh ateşin yalınları ile sarılır, kâh cennetin latif rüzgârlarını hisseder. Böylece va'd edilen günün gelmesinden önce, onu bu dünyada tanır.²⁸² Bu şekildeki canlı anlatımlar, yalın ifadeler yerine sanatlı bir üslup gaybî bir âlem olan ahirete olan inancı kolaylaştırmak içindir. Eğer Allah Teâlâ ahireti hiç bilmediğimiz kelimelerle, sıfatlarla ve daha önce şahit olmadığımız benzetmelerle anlatsaydı, ölüm ötesi hayat bize meçhul olurdu. Ancak dünya hayatında tecrübe ettiğimiz, bizzat yaşadığımız ve tattığımız şeylere benzer örnekler, sahneler ahireti idrakimize ve anlayışımıza yakınlaştırmaktadır. Ahiretle ilgili âyetlerde tasvir sanatının en üstün örnekleri ortaya konularak insanın ruhunu ve benliğini saran, hayalini kuşatan, duygularını bütünü ile doyuran üstün ve eşsiz bir sanat ortaya çıkmaktadır. Bu yolla elle tutamadığımız, gözümüzle göremediğimiz, bize göre gayb olan bir dünya, metafizik bir âlem dünyevî semboller ve tasvirler yoluyla bize kavratılmak ve hissettirilmek istenmektedir.²⁸³ Benzerlik (müteşâbihlik) var ama ayniyet yoktur.²⁸⁴

Hadîd sûresinde kıyamet ve ahiret konusu pek çok yerde işlenmiş, bu konu farklı pasajlar halinde birçok yönüyle sık sık hatırlatılmaya ve zihinlere yerleştirilmeye çalışılmıştır. Konuyla ilgili âyetleri sırasıyla ele almaya çalışacağız:

Kıyamet ve ahiretle ilgili ilk olarak Hadîd sûresi ikinci âyette “Göklerin ve yerin hükümranlığı O'nundur. O, diriltir, öldürür. O, her şeye hakkıyla gücü yetendir.” buyrulularak dirilmeye ve ahiret hayatına vurgu yapılmıştır.

Taberî'ye göre Allah dilediğini dilediği şekilde diri kılar. Bir damla suya ana rahminde hayat vererek canlı varlık haline getirir. Dilediğini de canlı iken öldürür. Dilediğini diriltip dilediğini öldürmek, dilediğini zelim dilediğini aziz kılmak onun için zor değildir.²⁸⁵

²⁸² Kutub, *Kur'ân'da Kıyamet Sahneleri*, 49.

²⁸³ Özdeş, *Mâturîdî'nin Tefsir Anlayışı*, 266.

²⁸⁴ Bakara, 2/25.

²⁸⁵ Taberî, *Câmiu'l- Beyân*, 13/215.

İbn Kesîr ve Mâturîdî'ye göre ise Allah mahlûkata hükmeden mülk sahibi olduğu için dilediğini öldürmeye dilediğini de diriltmeye kadirdir, o neyi dilerse o olur, neyi dilemezse o olmaz. Dilediğine de dilediği kadarını verir.²⁸⁶

Râzî'ye göre ise Yüce Allah afâkî delillerden olmak üzere göklerin ve yerin mülkünden bahsettikten sonra enfüsî delilleri getirerek “O, diriltir, öldürür.” buyurmuştur. Müfessirlere göre bu âyet iki şekilde anlaşılabilir. Birincisi Yüce Allah öldükten sonra dirilmek için, ölüleri diriltir. Dünyada iken de canlıları öldürür. Diğer yoruma göre Allah nutfelere can verir, böylece de onları anlayan, konuşan, akıllı şahıslar haline getirir, derken onları daha sonra öldürür. Râzî'ye göre ise üçüncü bir izah yapılabilir ki o da âyetin bu ifadesi ile öldürüp diriltmenin, belli bir zamana ve belli şahıslara tahsis edilmesi kastedilmemiştir. Yüce Allah'ın burada anlatmak istediği, kendisinin bu iki mahiyeti var etme hususunda mutlak manada tek olduğunu, bu iki hususta kendisine karşı gelebilecek ve bu iki şeyi çevirebilecek olanın olmadığını bildirmektir. Bu izahın içine zaten müfessirlerin o ilk iki izahı da girer.²⁸⁷

Ahiret ve kıyamet konusuyla ilgili olarak Hâdîd sûresi onuncu ayette ise “Size ne oluyor da Allah yolunda harcama yapmıyorsunuz? Hâlbuki göklerin ve yerin mirası zaten Allah'ındır. İçinizden fetihten önce harcayanlar ve savaşanlar, (diğerleri ile) bir değildir. Onların derecesi, sonradan harcayan ve savaşanlardan daha yüksektir. Bununla beraber Allah, hepsine de en güzel olanı (cenneti) va'd etmiştir. Allah bütün yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.” buyrularak insanların dünyada yaptıklarının derecesine göre ahirette muhakkak karşılıklarını alacakları ve derecelendirilecekleri vurgulanmıştır. Bu ayette zikredilen “en güzel” olarak çevrilen “hüsnâ” kelimesi ise müfessirlerce genelde “cennet” olarak anlaşılmıştır.²⁸⁸ Ayette dünyada yapılan amellerin; yapan kişinin ihlâs, samimiyet ve yaptığı şartlara göre farklı değerlendirilmesi ve derecelendirmeye tâbi tutulmasının kaçınılmaz bir durum olduğuna vurgu yapılmaktadır.

İbn Kesîr, bu âyeti açıklarken Nisâ' sûresi doksan beşinci âyetteki her iki grubun da bir olmadığına dair açıklamayı zikrederek Kur'ân merkezli bir yaklaşım

²⁸⁶ İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerîm Tefsiri*, 14/7724; Mâturîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, 5/38.

²⁸⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 21/281.

²⁸⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 13/221; Begavî, *Me'âlimü't-Tenzîl*, 8/34; Mâturîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, 5/52; Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî*, 15/264; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 21/297.

ortaya koymuştur. Yine İbn Kesîr, “Kuvvetli mümin, Allah katında zayıf müminden daha hayırlıdır.”²⁸⁹ hadisine de yer vererek âyette geçen “fetihten önce harcayanlar ve savaşanların” Allah katında daha değerli ve hayırlı olduğuna dikkat çeker. Bununla birlikte Allah Teâlâ her iki grubun da amellerinin hayır olduğunu ancak ihlâs ve samimiyetle zorluk, açlık, kıtlık ve sıkıntı içerisinde çalışıp çabalayan birinci grubun üstünlüğünü belirtmekle birlikte diğerlerine de övgü ve senada bulunarak onların da durumlarının boşa gitmediğini ortaya koymaktadır.²⁹⁰

Muhammed Esed ise âyette zikredilen prensibin genel olduğunu, her dönemde zafere ulaşılmasından önce ve sonra Allah yolunda gayret gösteren bütün müminlerin nisbî üstünlükleri için geçerli olduğunu ifade eder.²⁹¹

Râzî ise bu âyetle ilgili olarak bir de kıraat farklılığına ve bunun anlam üzerindeki etkisine değinir. Meşhur kırata göre “küllen” kelimesi mansub olarak okunmuştur. İbn Âmir ise bu kelimeyi merfû olarak “küllün” şeklinde okumuştur. Râzî bu hususla ilgili olarak Arap şiirlerinden deliller getirir. Burada âyetteki kıraat farklılıkları hakkında gerekli açıklamaları yapar ve her iki durumda da mananın aynı olup değişmeyeceğini delilleriyle açıklar.²⁹²

Hadîd sûresinde kıyamet ve ahiret ile ilgili olarak bir de kıyamet sahnesi sergilenmektedir. İlgili âyetler şöyledir:

“Mümin erkeklerle mümin kadınların nurlarının, önlerinde ve sağlarında koştuğunu göreceğin gün kendilerine şöyle denir: “Bugün size müjdelenen şey, içlerinden ırmaklar akan ebedi olarak kalacağınız cennetlerdir.” İşte bu büyük başarıdır. Münafık erkeklerle münafık kadınların, iman edenlere, “Bize bakın ki sizin nurunuzdan biz de yararlanalım.” diyecekleri gün kendilerine, “Arkanıza dönün de bir nur arayın.” denilecektir. Derken aralarına kapısı olan bir sur çekilir. Onun iç tarafında rahmet, dış tarafında ise azap vardır. (Münafıklar) Müminlere şöyle seslenirler: “Biz de (dünyada) sizinle beraber değil miydik?” (Müminler) Derler ki: “Evet, fakat siz kendinizi yaktınız. Başımıza musibetler gelmesini gözlediniz, şüphe ettiniz. Allah’ın emri gelinceye kadar kuruntular sizi aldattı. O çok aldaticı (şeytan) Allah hakkında da

²⁸⁹ Müslim, “Kader”, 34.

²⁹⁰ İbn Kesîr, *Hadislerle Kur’ân-ı Kerîm Tefsiri*, 14/7740.

²⁹¹ Esed, *Kur’ân Mesajı*, 3/1112.

²⁹² Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, 21/297-298.

sizi aldattı.” Bugün artık ne sizden ne de inkâr edenlerden bir fidye alınır. Varacağınız yer ateştir. Size yaraşan odur. Ne kötü gidilecek yerdir orası!”²⁹³

Mâturîdî sûrenin bu pasajını Kur’ân merkezli ve bütüncül bir yaklaşımla, diğer sûrelerden getirdiği âyetlerle açıklar. Mâturîdî’ye göre Yüce Allah burada “Arkanıza dönün de bir nur arayın.” cümleleriyle münafıklarla istihza etmektedir. Münafıklar nasıl ki dünyadayken Allah’ın elçisi ve müminlerle alay etmişlerse Bakara sûresi on beşinci âyette de zikredildiği üzere Allah da onların yaptıkları istihzaların cezasını vermektedir. Yine âyetin devamında münafıkların müminlere “Biz de (dünyada) sizinle beraber değil miydik?” hitabıyla ilgili olarak ise Mâturîdî, Yüce Allah onları dirilttiğinde müminlere yemin ettikleri gibi işe yarar bir şey yaptıklarını sanarak Allah’a da yemin edecekleri ancak onların yalancılar olduğunu ifade eden Mücadele sûresi on sekizinci âyetle tefsir eder ve münafıkların yalancılık ve aldatma işinde ne kadar ileri gittiklerine dikkat çeker.²⁹⁴ Genel olarak Mâturîdî’nin ahiretle ilgili âyetlere getirdiği yorumlar sadece lafzî yönde değil, aynı zamanda âyetlerin aklî yönden yorumunu da içermekte ve Seyyid Kutub’un yaklaşımına benzerlik göstermektedir.²⁹⁵ Genel olarak Mâturîdî ahiretle ilgili âyetleri kısa ve öz olarak Kur’ân’ın zahirine ters düşmeyecek şekilde gereksiz teferruata, yoruma ve haberlere girmeden kendisine özgün üslubuyla te’vîl etme yönüne gitmektedir. Allah’ın Kur’ân’da kıyamet hallerinden ve ahiretten bahsetmesi, insanları inzar etmek ve müjdelemek içindir. Bu kâinatın ve insanın yaratılışının gayesiz, anlamsız ve başıboş olmadığını; iyilikle kötülüğün, hayırla şerrin, adaletle zulmün, dostla düşmanın eşit olamayacağını bildirmek içindir.²⁹⁶

İbn Kesîr ise her zamanki üslubu üzere rivayetlere, âyetlerde geçen kavram ve konularla ilgili Kur’ân-ı Kerîm’de yer alan diğer âyetlere yer vererek açıklama getirir. Kıyamet günü mahşerde müminlerin nurlarının önlerinden ve sağlarından koşacağını ifade eden âyetle ilgili olarak pek çok hadis ve rivâyet zikredilmiştir. İbn Kesîr’in tefsirinde yer verdiği bir hadise göre Hz. Peygamber (s.a.v), “Müminlerden kimisinin nuru Medine’den Aden’e kadar olan alanı aydınlatır. Veya Medine ile San’a kadar

²⁹³ Hadîd, 57/ 12-15.

²⁹⁴ Mâturîdî, *Te’vîlâtü Ehli’s-Sünne*, 5/44.

²⁹⁵ Özdeş, *Mâturîdî’nin Tefsir Anlayışı*, 267.

²⁹⁶ Özdeş, *Mâturîdî’nin Tefsir Anlayışı*, 272.

olan ya da bundan biraz daha az olan kısmı aydınlatır. Müminlerden bir kısmının da nuru ancak iki ayağını koyduğu yeri aydınlatır.” Yine başka bir hadiste ise Hz. Peygamber’in ümmetini abdestin tesiriyle yüzlerinin parlamasından, kitaplarının sağ taraflarından verilmesinden, yüzlerinin görünüşünden, önlerinden ve arkalarından koşan nurlarından tanıyacağını ifade etmiştir.²⁹⁷ İbn Kesîr, bununla birlikte Taberânî’de yer alan bir hadisi tefsirinde zikreder. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Allah Teâlâ kıyamet günü insanları isimleriyle çağırır. Bu O’nun kullarını korumasıdır. Sırat’a gelince Allah Teâlâ, orada her mümine bir nur verir, her münafıka da bir nur verir. Sırat’ın üzerinde toplandıklarında Allah, erkek ve kadın münafıkların nurunu alıverir ve onlar da “Bekleyin bizi, nurunuzdan faydalanalım.” derler. Müminler ise “Rabbimiz, nurumuzu tamamla.”²⁹⁸ derler. Orada hiçbir kimse diğerini hatırlamaz.”²⁹⁹

İbn Kesîr, bu âyetlerle ilgili olarak kâfirlerin derin karanlıklar içerisinde kalacağından ve Allah kime nur vermemişse artık o kimsenin nurdan nasibinin olamayacağından bahseden Nûr sûresi kırkıncı âyeti zikrederek Kur’ân merkezli bir tefsir yaklaşımında bulunmuştur.

İbn Kesîr yine âyette geçen müminler ile münafıklar arasına çekilen sûrun iki taraf arasında yer alan bir perde olduğunu zikrettikten sonra bu sûrun Taberî’de yer alan Beyt el-Mukaddes’in müezzini Ebû Avvâm’ın naklettiği Kudüsteki Doğu sûru olduğuna dair rivayeti değerlendirir. Burada âyetteki mananın örnekleri verilerek zihne yaklaştırılması kastedilmiştir. İbn Kesîr’e göre yoksa Allah Teâlâ’nın Kur’ân-ı Kerîm’de kastettiğinin Kudüsteki caminin beliren duvar ve onun ötesindeki cehennem vadisi diye bilinen vadi olması anlamında değildir. Burada kastedilen yalnızca kıyamet günü müminler ve münafıkların arasına kurulacak olan sûrdur. Münafıklar tıpkı dünya diyarında iken küfür, cehalet, şüphe ve hayret içinde kaldıkları gibi bu kapının ötesinde de hayret, karanlık ve azap içerisinde kalırlar.

Süleyman Ateş ise İbn Kesîr’de de geçen rivâyetleri zikrettikten sonra bu âyetlerde müminlerle münafıkların durumlarını tasvir eden bir kıyamet sahnesinin

²⁹⁷ İbn Kesîr, *Hadislerle Kur’ân-ı Kerîm Tefsiri*, 14/7743.

²⁹⁸ Tahrîm, 66/8.

²⁹⁹ İbn Kesîr, *Hadislerle Kur’ân-ı Kerîm Tefsiri*, 14/7745.

sergilendiğini ifade eder. Ateş'e göre, bu sahnenin geniş zaman kipiyle anlatılması ise bu olayların ileride olacak bir hadise değil de şimdi gözümüzün önünde cereyan eden bir hadise olarak canlanmasını sağlamaktır. Sanki biz gözümüzün önünde geçen cennet ve azap, çekilmiş sûr, sûrun dışında azap içinde kıvranan ve cennettekilere bağırıp imdat dileyen münafıkları; sûrun içinde bahçelerde zevk-ü safa süren müminleri görmekteyiz. Kur'ân-ı Kerîm'in bu mucizevî üslubu olayları böyle canlandırarak gözler önüne sermektedir ki insanlar ahirete meyledip kendilerini bu azaptan koruyacak, o cennete götürecek güzel işlere yönelsinler. Zaten asıl amaç da insanlarda bu eğilimi uyandırmaktır. Süleyman Ateş'e göre müminlerin nurları kendilerinden ayrılmaz hatta onlardan daha hızlı koşar ki önlerini, çevrelerini aydınlatsın. Münafıkların "Bize bakın da sizin nûrunuzdan yararlanalım." sözü ile kastedilen ise "Öyle çabuk gitmeyin, bize fırsat verin, bizi bekleyin ki biz de sizinle beraber gelip nurunuzdan yararlanalım." demektir. Müminlerin onlara "Arkanıza dönün de oradan nûr arayın, biz nûru nereden aldıysak siz de oradan alın." karşılığı ise münafıklar için umutsuzluktan başka bir şey değildir. Çünkü onların arkaya dönmeleri, bir daha dünyaya gitmeleri mümkün değildir.

Süleyman Ateş de İbn Kesîr gibi Taberî'de yer alan müminlerle münafıkların arasına çekilen sûrun Beytu'l-Makdis'in Doğu sûru olduğuna dair rivâyeti eleştirmiş ve Şevkânî'nin bu konudaki görüşlerine yer vererek kendi görüşünü desteklemiştir.³⁰⁰

Muhammed Esed âyette geçen "yemîn" yani "sağ el" veya "sağ taraf" anlamındaki mecazın Kur'ân-ı Kerîm'in pek çok yerinde "dürüstlük ve erdemlilik" anlamında kullanıldığını, bu âyette ise müminlerin önünde ve sağ taraflarında onların "Allah'ı bilmelerinin, yüksek ahlaki seviyelerinin ve kör bir idraksizlikten ve kötü fiillerden uzak kalmalarının bir sonucu olarak "hızla yayılan bir ışık" ile sembolize edildiğini ifade etmiştir.³⁰¹ Muhammed Esed'e göre bu âyetlerde geçen münafıklar yalnızca doğrudan ikiyüzlüler değil, aynı zamanda inançlarında mütereddit ve ahlaki değerlerinde zayıf olmalarından dolayı kendi kendilerini kandırmaya eğilimli olan kimselerdir. Muhammed Esed'e göre onların fidyeleri yani gecikmiş pişmanlıkları da

³⁰⁰ Ateş, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, 9/266-268.

³⁰¹ Esed, *Kur'ân Mesajı*, 3/113-1114.

onlara bir fayda sağlamayacaktır. Çünkü onların sığınakları, arkadaşları yani onunla kendilerini arındırabilecekleri ve bağışlayabilecekleri tek şey, ateştir.³⁰²

1.2.6. Dünya Hayatının Vafedilmesi ile İlgili Âyetlere Getirilen Açıklama ve Yorumlar

Son din olarak insanlığa gönderilmiş olan İslam hem dünya hem de ahiret dinidir. Son dinin yüce kitabı Kur'ân-ı Kerîm'de ise zaman zaman dünya ve ahiret hayatı birlikte anılmakta, dünya hayatının da ahiret hayatının da Allah tarafından yaratıldığı ve Allah'a ait olduğu zikredilmekte³⁰³, her iki hayatın da vasıflarından bahsedilerek ve kimi zaman da karşılaştırma yapılarak ahiret hayatının üstün olduğu vurgulanmaktadır.³⁰⁴

Terkibin ilk kelimesi olan “el-hayat” kelimesi “h-y-y” kökünden türemiş bir mastardır. Bu fiil Arap dilinde “yaşamak, canlı ve diri olmak, hayat sahibi olmak” gibi anlamlarda kullanılmaktadır.³⁰⁵ Kur'ân-ı Kerîm'de bu kök ve ondan müştak kelimelerin yüz doksan küsur defa geçtiği görülmektedir.³⁰⁶ Kelime “hayat” şeklinde Kur'ân-ı Kerîm'de yetmiş altı defa geçmektedir. Bunların altmış dördünde terkibin ilk kelimesi olarak dünya kelimesi ile birlikte “el-hayâtü'd-dünyâ” şeklinde geçmektedir.³⁰⁷

Terkibin ikinci kelimesi olan “ed-dünyâ” kelimesi ise “yakın olmak, yaklaşmak” manasına gelen “d-n-v” veya “kötü olmak, alçak olmak, basit olmak” manasındaki “denâet” kökünden türemiştir.³⁰⁸ Kur'ân-ı Kerîm'de kök itibariyle “d-n-v” kökünden türeyen yüz otuz dört kelime mevcuttur. “Dünyâ” kelimesi ise Kur'ân-ı Kerîm'de yüz on beş defa geçmektedir.³⁰⁹ Kur'ân-ı Kerîm'de dünyâ kelimesinin müradifi olarak da ayrıca “el-ûlâ”³¹⁰, “el-âcile”³¹¹ “ed-dâr”³¹² kelimeleri

³⁰² Esed, *Kur'ân Mesajı*, 3/1114.

³⁰³ Necm, 53/25.

³⁰⁴ Âl-i İmrân, 3/14-15; Tevbe, 9/38; Ra'd, 13/26; Kasas, 28/60-61; Ankebût, 29/64; Şûrâ, 42/36; Zuhruf, 43/33-35;

³⁰⁵ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 14/211-212.

³⁰⁶ Abdulbâkî, *el-Mu'cemu'l-Müfehres*, 224-225.

³⁰⁷ Abdulbâkî, *el-Mu'cemu'l-Müfehres*, 271-274.

³⁰⁸ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 14/271-274; İsfehânî, *el-Müfredât*, 172.

³⁰⁹ Abdulbâkî, *el-Mu'cemu'l-Müfehres*, 271-273.

³¹⁰ Kasas, 28/70; Necm, 53/25; Nâziât, 79/25; Leyl, 92/3; Duhâ, 93/4.

³¹¹ İsrâ', 17/18; Kıyâme, 75/20; İnsan, 76/27.

³¹² En'âm, 6/135; Kasas, 28/37.

kullanılmaktadır. Bunun yanı sıra Kur'ân-ı Kerîm'de yer ve yeryüzü için “arz” kelimesi kullanılmış, şu anda yaşanan hayata “el-hayâtüd'dünyâ” denilmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de arz coğrafi, dünyâ ise ahlakî bir terim olarak yer almıştır.

Kur'ân-ı Kerîm'e göre aldatici, oyalayıcı, maksattan uzaklaştırıcı, gaflete düşürücü ve gelip geçici bir süs olması dünya hayatının başlıca özellikleridir.³¹³ Mal, evlatlar³¹⁴, kadın, altın, gümüş, cins atlar, davarlar, ekinler ise insanoğlunun hoşuna giden dünya hayatının süsleridir.³¹⁵

Dünya hayatı yağmurla biten ve yeşeren, sonra da bir afetle yok olup giden bitkiler gibidir.³¹⁶ Kur'ân-ı Kerîm, dünyanın hayat boyutunun kısılalığına ve geçiciliğine³¹⁷, insan psikolojisine göre kalıcı ve ebedi gibi algılanan zevklerin aldaticılığına,³¹⁸ dünyadaki fayda ve zevklerin ahirettekine nispetle azlığına ve değersizliğine³¹⁹, geçiciliği ve sınırlılığı noktasında oyun ve eğlence olduğuna³²⁰ pek çok defa vurgu yapmaktadır.³²¹

Zaman zaman da Kur'ân-ı Kerîm, dünya hayatının geçici ve önemsiz, ahiret hayatının ise kalıcı ve değerli olduğuna³²² vurgu yaparak ve karşılaştırmalı bir şekilde bahsetmektedir. Bazı ayetlerde ise dünya hayatı nötr olarak verilmekte, vurgu ayette geçen başka bir hususla irtibatlandırılmaktadır. Bu tür ayetlerde dünya hayatını zemmeden, yeren, kınayan bir husus yoktur.³²³ Dünya kötülenir veya hafife alınırken kozmik varlığı değil, burada sürdürülen ahiret kaygısını geri planda bırakan hayat tarzı kastedilmiştir.³²⁴ Zira Allah'ın cemâl sıfatının yansımalarıyla dolu olan kâinat, O'nun varlığının en büyük delilidir.

³¹³ Yûnus, 10/24; Lokmân, 31/33; Fâtır, 35/5; Zuhruf, 43/33-35; Câsiye, 45/5; Muhammed, 47/6; Hadîd, 57/20.

³¹⁴ Kehf, 18/46.

³¹⁵ Âl-i İmrân, 3/14.

³¹⁶ Yûnus, 10/24; Kehf, 18/45.

³¹⁷ Âl-i İmrân, 3/14, 117, 185; Yûnus, 10/24, 70; Ra'd, 13/26; Mü'min, 40/39, A'lâ, 89/16.

³¹⁸ Âl-i İmrân, 3/117, 185; En'am, 6/70, 130; Arâf, 7/51; Yûnus, 10/24; Lokman, 31/33; Fâtır, 35/5; Hadîd, 57/20.

³¹⁹ Nisâ', 4/77; Tevbe, 9/38; Kehf, 18/45.

³²⁰ En'am, 6/32; Arâf, 7/51; Ankebût, 29/64; Muhammed, 47/36; Hadîd, 57/20.

³²¹ Süleyman Uludağ, “Dünya”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/22.

³²² Nisâ', 4/77; Tevbe, 9/38; Ra'd, 13/26.

³²³ Âl-i İmrân, 3/14; Nisâ', 4/109; A'râf, 7/152; Yûnus, 10/88, 98; Ra'd, 13/34; İbrâhîm, 14/27; Kehf, 18/103-104; Tâhâ, 20/72; Mü'minûn, 23/33; Ankebût, 29/25; Zümer, 39/26; Mü'min, 40/51, Fussilet, 41/16; Zuhruf, 43/32.

³²⁴ Uludağ, “Dünya”, 10/22.

Kur'ân-ı Kerîm'de dünya hayatı ile ahiret hayatı hep birbiriyle bağlantılıdır. Bu yüzden insanoğluna verilen hayat süresi ahirette iyi bir netice elde edilebilmesi için tek fırsattır.³²⁵ Aynı zamanda Kur'ân-ı Kerîm'de ahiret hayatının kurtuluşu olarak sunulan salih ameller de bu dünyada birey ve toplumun bizzat faydasına olan hususlardır. Bununla birlikte Kur'ân-ı Kerîm'de dünya ve ahiret arasında bir tercih yapma mecburiyeti ortaya çıktığı zaman ise hiç tereddüt etmeden ahiret hayatının tercih edilmesi istenmiş, aksi davranışta bulunanlar şiddetle kınanmıştır.³²⁶ Çünkü ahiret dünyadan daha hayırlıdır.³²⁷ Geçici ve süreksiz olan kalıcı ve daimî olana tercih edilemez.³²⁸

Kur'ân-ı Kerîm'de yer ve yeryüzü için “arz” kelimesi kullanılmış, şu anda yaşanan hayata “el-hayâtüd'dünyâ” denilmiştir. Böylece Kur'ân-ı Kerîm'de arz coğrafi, dünyâ ise ahlakî bir terim olarak yer almıştır. Dünya hayatı genellikle ahiret hayatı ile birlikte anılmış, bazen de ikisi arasında bir karşılaştırma yapılarak ahiret hayatının üstün olduğu vurgulanmıştır.³²⁹

Dünyanın batıl ve eğlence için yaratıldığı düşüncesi kâfirlere aittir. Kâfirler için hayatı oyun ve eğlence olarak tasvir eden âyetlerden hareketle yeryüzü ve dünya nimetlerini değersiz görmek Kur'ânî bir temele dayandırılmaz. İslam'a göre kusursuz bir yapıya sahip olan dünya, Hıristiyanlıkta olduğu gibi insanın hatasını telafi etmek üzere sürgüne gönderildiği süflî bir mekân değil, Müslümanların Allah'a karşı sorumluluklarını yerine getireceği bir yerdir. Kâinat Allah'ın isim ve sıfatlarının tecelli ettiği bir alandır ve buradaki varlıklar da her an onu tesbih etmektedir. Bununla birlikte dünya nimetleri de insanın hizmetine sunulmuştur. Bu nimetlerle ilgili olarak ortaya çıkan iyilik ya da kötülük de insana aittir. Ancak insanlar işledikleri günahların sorumluluklarını üstlenmek yerine, dünyayı suçlayarak sorumluluklarını üstlerinden atmaya çalışmışlardır.³³⁰

Âyet ve hadislerde yerilen dünya hayatı, dünyalık için dünya hayatıdır. Başka bir ifadeyle “dünya hayatının sonlu olduğunu bile bile dünyaya gönülden

³²⁵ Fâtır, 35/37.

³²⁶ İbrâhîm, 14/3; Nâziât, 79/37-39.

³²⁷ Duhâ, 93/4.

³²⁸ Uludağ, “Dünya”, 10/22.

³²⁹ Âl-i İmrân, 3/14-15; Tevbe, 9/38; Ra'd, 13/26; Kasas, 28/60-61; Ankebût, 29/64; Şûrâ, 42/36; Zuhruf, 43/33-35;

³³⁰ Mehmet Altuntaş, “Dünyanın Değerine Dair Ayetler Üzerine Bir İnceleme”, *BOZİFDER* 13/13(2018), 104, 110, 111, 124.

bağlananların, dünyayı en büyük gaye edinenlerin ve hedeflerinin son noktası haline getirenlerin dünyası”dır. Yoksa dünyayı “Allah’ın isim ve sıfatlarının yansıdığı bir yer, ahiretin birinci basamağı ve ahiret için bir kazanç yeri olarak düşünenlerin yaşadıkları dünya hayatı” değildir.³³¹ Âyetlerde dünya hayatının kötü ve önemsizliği değil, kalıcı olduğu zannedilerek sınırı aşma, taşkınlık, haksızlık ve ölçüsüz davranışlar sergilenerek sorumluluk ve hesap düşüncesi unutulmuş ve geçirilen dünya hayatı yerilmiştir. Yoksa dünya hayatını tamamen zemmetmek asla doğru değildir; zira dünya hayatı olmadan uhrevî saadeti elde etmek de imkânsızdır.³³² Dolayısıyla ayetlerde kötülenecek şey, dünya ve dünyalığın kendisi değil, dünya ve dünyalıkların kullanılışı ve değerlendirilişindeki yanlış usûl ve niyettir. Zira dünya nimetleri insanın hizmetine sunulmuş Kur’ân-ı Kerîm’in insanlara tavsiye ettiği hayat tarzı ise, bu nimetlerden faydalanmanın belli bir ölçü ve ilahi düzene göre olmasıdır.

Kur’ân-ı Kerîm’e göre dünya hayatı, önemsiz ve değersiz değil, aksine ebedi olan ahiret yurdunu kazanmak için dopdolu yaşanması gereken bir fırsat ve imtihan yeridir. Kur’ân-ı Kerîm, insanlardan dünyadan el etek çekmelerini ve dünya nimetlerine karşı olumsuz bir tavır takınmalarını istememektedir. Dünyanın geçiciliğinin ve ahiretin kalıcılığının Kur’ân-ı Kerîm’de vurgulanması, ahiretin değerli, dünyanın tamamen değersiz bir hayat boyutu olduğu anlamına gelmemektedir. Zira asıl ve gerçek hayat olan ahiret hayatı, dünya hayatının devamı niteliğindedir. Kur’ân-ı Kerîm’in imandan sonra salih amel işlemeye ve kötülüklerden kaçınmaya dair yapmış olduğu vurgular da göstermektedir ki, ahiret boyutunun inşası da dünya boyutunda gerçekleşmektedir. Yani dünya boyutunda gerçekleşen iman ve yapılan salih amellerle ahiret boyutunda mutluluk kazanılabilmektedir. Kur’ân-ı Kerîm’in hayat perspektifine göre, iman, salih amel ve ahlakî ilkeler çerçevesinde "ne kadar dünya o kadar ahiret" söz konusudur. Dolayısıyla ahireti kazandıran ya da kaybettiren de dünya hayatının kendisidir. Kur’ân-ı Kerîm’e göre ahiret için amelleri engellemeyen ve aksatmayan dünya hayatı meşru bir nimet hatta saadettir.³³³ Nitekim Kur’ân-ı Kerîm Müslümanların “Rabbimiz, bize dünyada da iyilik ver, ahirette de iyilik ver!”³³⁴ diye dua etmelerini de tavsiye etmiş, iki hayatı asla biri kazandığında

³³¹ Muhammed Yazıcı, “Dünya ve Ahiret Kavramlarının Analizi”, *İlahiyat Fakülteleri Kelam Anabilim Dalı VII. Eğitim- Öğretim Meseleleri Koordinasyonu Toplantısı ve Sempozyumu*, 51.

³³² Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, 12/200.

³³³ Uludağ, “Dünya”, 10/22.

³³⁴ Bakara, 2/201; ayrıca bk. A'râf, 7/156; Yûnus, 10/64; Nahl, 16/ 122.

diğeri kaybetmek durumunda olan iki rakip gibi görmemiştir. Birçok âyette peygamberlere ve müminlere hitap edilirken dünya ve ahiret mutluluğu birlikte vurgulanmış, bu durum Allah'ın özel bir lütfu olarak kaydedilmiştir. Nitekim Hz. İbrahim ve Hz. İsa da dünya mutluluğunu kazanmışlardır.³³⁵ Çünkü dünya mutluluğu ile ahiret mutluluğu birbirine zıt değildir, ahiret mutluluğunu kazanmak için dünyadan vazgeçmek gerekmez; dünyada refah içinde yaşanarak ahiret mutluluğu elde edilebilir. Ahiretlerini kaybedenler dünyada da mutlu olmazlar.³³⁶ İslam, dünyanın ne köhne ve metruk bir meta' haline dönüşmesini ne de mabud kabul edilecek kadar aşırı bir iltifata mazhar olmasını kabul eder. O, her varlığa olduğu gibi dünya hayatı ve nimetlerine de yaratılış gayesine uygun, layık oldukları önemin verilmesini tavsiye eder.³³⁷

Genel olarak Kur'ân-ı Kerîm'de özellikleri anlatılan dünya hayatı ise Hadîd sûresi yirminci âyette Allah Teâlâ tarafından şöyle vafedilmektedir:

“Bilin ki dünya hayatı ancak bir oyun, eğlence, süs, aranızda karşılıklı övünme, çok mal ve evlat sahibi olma yarışından ibarettir. Tıpkı şöyle: Bir yağmur ki, bitirdiği bitki çiftçilerin hoşuna gider. Sonra kurur, onu sararmış görürsün. Sonra da çer çöp olur. Ahirette ise çetin bir azap ve(ya) Allah'ın mağfiret ve rızası vardır. Dünya hayatı aldatici bir zevkten başka bir şey değildir.”

Bu ayetle ilgili olarak Taberî bu âyette kısa bir izahla dünya hayatının insanoğlunun hoşça vakit geçirip eğlendiği bir oyun ve eğlence, kendisiyle süslendiği bir zinet, insanların birbirlerine karşı bir övünme, çok mal ve evlat sahibi olma yarışından ibaret olduğunu ifade eder. Daha sonra Taberî, herhangi bir açıklamaya gitmeden Hz. Peygamber'in “Cennette bir kamçılık yer, dünyadan ve dünyadakilerden daha hayırlıdır.”³³⁸ hadisini zikreder.³³⁹

Begavî ise dünya hayatının bir oyun, eğlence ve zinet olduğuna işaret eder. Ona göre dünya hayatı bir oyundur, batıl, boş ve kazançsızdır; eğlencedir yani sona eren bir neşedir, zinetir, kendisiyle süslenilir. Bununla birlikte Begavî, Said b. Cübeyr'den bir rivayet naklederek dünya hayatının kişinin hayata bakışına ve gösterdiği tutuma göre değişeceğine ve salt olarak dünyanın kötü ve aldatici olmadığına dikkat çeker:

³³⁵ Bakara, 2/130; Âl-i İmrân, 3/45.

³³⁶ Âl-i İmrân, 3/56; Mâide', 5/33.

³³⁷ İsmail Lütfî Çakan, “Dünya Hayatına Karşı Müslümanların Tutumları”, *Diyanet Dergisi* 14/1 (1975), 20.

³³⁸ Buhârî, “Cihad”, 73.

³³⁹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 13/232.

“Dünya seni, ahireti elde etmekten alıkoyarsa aldanış metaıdır. Ama seni Allah’ın rızasını ve ahiret mutluluklarını elde etmeye götürürse o zaman da ne güzel bir vesiledir.”³⁴⁰

İbn Kesîr ise önce Kur’ân merkezli bir yaklaşımla âyeti ele almış, “Kadınlardan, oğullardan, kantar kantar altın ve gümüşten, nişanlı atlardan, develerden ve ekinlerden gelen zevklere aşırı düşkünlük; insanlar için süslenip hoş göründü. Bunlar dünya hayatının geçimidir. Oysa gidilecek yerin güzel olanı Allah katındadır.”³⁴¹ âyetiyle insanın aşırı düşkün olduğu dünya hayatının süslerine, ahiret hayatının ise dünya hayatına göre çok daha değerli olduğuna dikkat çeker. İbn Kesîr, âyeti insan hayatının devreleriyle irtibat kurarak açıklar ve Taberî’nin de tefsirinde yer verdiği “Cennette bir kamçılık yer, dünyadan ve dünyadakilerden daha hayırlıdır.” hadisini zikreder. İbn Kesîr’e göre dünya hayatı da insanoğlu gibidir, önce delikanlı, sonra olgun, arkasından da buruşmuş ihtiyar gibi olur, tabiatı değişir, birtakım güç kaynakları tükenir ve ardından hareketi az, enerjisi zayıf bir ihtiyar halini alır. En küçük bir şeyi yapamaz olur. İbn Kesîr, insanoğlunun bu durumunu ise “Allah o dur ki sizi güçsüz olarak yaratmıştır. Güçsüzlükten sonra kuvvetli kılmış, sonra kuvvetliliğin ardından güçsüz ve ihtiyar yapmıştır. O, dilediğini yaratır. O, alîmdir, kadîrdir.”³⁴² âyetini delil getirerek izah eder. İbn Kesîr’e göre bu misal, dünya hayatının zeval bulacağına, yıkılıp gideceğine ve neticesiz bomboş bir hayat olduğuna delalet ettiği için ahiret de mutlaka gerçekleşeceğinden Allah Teâlâ dünya hayatından kaçınmayı ve ahirete koşmayı bildirerek hayırlı olan yola teşvik etmektedir. Ona göre dünya hayatı bir geçinme ve eğlenmedir, fanidir, ahirete nispetle son derece değersiz ve cılızdır, kendisine bel verenleri aldatır. Ona bağlananlar onunla gururlanıp hayrete düşerler ve ondan başka diyar ve ondan öte gidilecek bir yer olmadığına inanırlar.³⁴³

Dilsel bir yaklaşımla da âyete değinen İbn Kesîr, Hadîd sûresi yirminci âyetteki “ğays” kelimesinin “insanların yağmurdan ümit kesmelerinden sonra yağın yağmur” olduğuna dikkat çeker ve Şûrâ sûresi yirmi sekizinci âyeti delil getirir. Nasıl ki o yağmur çiftçilerin çok hoşuna gidiyorsa dünya hayatı en çok hoşuna giden, ona en çok hırs gösteren ve meyledenlerin de kâfirler olduğunu söyler.³⁴⁴

³⁴⁰ Begavî, *Me’âlimu’t- Tenzil*, 8/39.

³⁴¹ Âl-i İmrân, 3/14.

³⁴² Rûm, 30/54.

³⁴³ İbn Kesîr, *Hadislerle Kur’ân-ı Kerîm Tefsiri*, 14/7753-7754.

³⁴⁴ İbn Kesîr, *Hadislerle Kur’ân-ı Kerîm Tefsiri*, 14/7753-7754.

Fahreddin Râzî'ye göre bu âyetin asıl maksadı dünyanın halinin önemsizliğini, ahiretin durumunun saygınlığını ortaya koymaktır. Fahreddin Râzî bu âyete öncelikli olarak Kur'ân merkezli yaklaşmaktadır. Ona göre dünya hayatı da bir hikmet ve gayeye mâtuftur. Zira Yüce Allah “Ölümü ve hayatı hanginizin daha güzel amel yapacağını imtihan etmek için yarattı.”³⁴⁵, “Ya sizi ancak boş yere yarattığımızı ve sizin hakikaten bize döndürülmeyeceğinizi mi sandınız?”³⁴⁶ ve “O göğü, o yeri ve bunların arasında bulunan şeyleri biz boşuna yaratmadık.”³⁴⁷ buyurduğu üzere, abesle iştilal etmez. Ona göre dünya hayatı bir hikmet ve gayeye mâtuf olmasaydı Yüce Allah hiç böyle buyurur muydu? ³⁴⁸

Ayrıca Râzî'ye göre hayatın kendisi de bir nimettir, hatta bütün nimetlerin temelidir. Yüce Allah'ın nimetlerinin çeşitlerine dair ilk ele aldığı şey, “hayat nimetidir”. Râzî'ye göre bu sebeple bahsedilen ayetlerin tümü birden “dünya hayatının kötü ve kınanmış olmadığına” delalet etmektedir. Ama kim kalkar da dünya hayatını, Allah'a tâat uğruna değil de şeytana tâat ve hevâya ittiba uğruna harcarsa, işte kınanan ve mezmûn olan budur!³⁴⁹

Râzî dünya hayatının bir oyun, eğlence, zinet, övünç, mallarda ve evlatlarda çoğalma vesilesi olmasını ise insanın hayatında geçirdiği dönemler ve özelliklere işaret ederek açıklar. “Dünya hayatı bir oyundur.”, oyun ise oynayanı cidden yoran ve çocukların yapacağı bir iştir. Uğruna bu yorgunlukların çekildiği bu şeyler ise, sonuç vermeden sona erer. “Dünya hayatı bir eğlencedir.”, eğlence de gençlerin yapacağı bir şeydir. Eğlenceler de sona erdiğinde genel olarak geride sadece bir hayıflanma ve hasret duygusu kalır. İnsan eğlenceler sona erdikten sonra malının, ömrünün gittiğini, lezzetin ve zevkin son bulduğunu ve ortada herhangi bir şey kalmamasına rağmen, nefsinin bunlara karşı bir iştiyak ve özlem duyduğunu görür. Böylece de zarar verici şeyler birbirini izler. “Dünya hayatı bir süstür.”, süs ve süslenme ise kadınların âdetidir. Kâfir kimse, ahiret için çalışma değil de hayatı boyunca hep dünya süsünü elde etmekle meşgul olur. “Dünya hayatı bir övünç vesilesidir.”, övünme ya nesep ya da kuvvet bakımındandır ki bunlar da son bulucudur. “Dünya hayatı mallarda ve

³⁴⁵ Mülk,67/2.

³⁴⁶ Mümin, 40/115.

³⁴⁷ Sâd, 38/27.

³⁴⁸ Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, 21/319.

³⁴⁹ Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, 21/319.

evlatlarda bir çoğalma vesilesidir.”, bunlar da eğer Allah’ın gazabının olduğu yerlerde kullanılırsa bunlar da üst üste istiflenmiş zulmetler gibidir.³⁵⁰

Her ne kadar tefsiri dirâyet tefsiri kabul edilse de Râzî, Begavî’nin tefsirinde de yer alan Said b. Cübeyr’den nakledilen “Dünya seni ahireti elde etmekten alıkoyarsa, aldaniş metaıdır. Ama seni Allah’ın rızasını ve ahiret mutluluklarını elde etmeye götürürse o zaman da ne güzel bir vesiledir.” rivâyetine yer vermiştir. Ayrıca Râzî’ye göre dünya hayatının aldaniş metaı olması da büsbütün dünyaya yönelen bu sebeple de ahireti elde etmekten yüz çevirenler için söz konusudur.³⁵¹

Muhammed Esed ise ilgili âyetlerin tefsirinde dünya hayatının hor görülüp küçümsenemeyeceğini çünkü dünya hayatının da Allah tarafından yaratıldığını ifade ettikten sonra delil olarak da Mümin ve Sa’d sûresindeki âyetleri³⁵² zikretmektedir. Muhammed Esed, hayatın bizatihî Allah’ın bir armağanı ve her türlü nimetin potansiyel kaynağı olduğunu ancak duyarsız ve kör bir şekilde, manevi değerleri ve endişeleri göz ardı ederek yani ahiret hayatını hiçe sayarak yaşanması halinde ise bu olumlu niteliğini tamamen yitireceğini ifade etmektedir. Ayetin tefsirinde Râzî’nin görüşlerini benimsediğini de açıkça dile getirmektedir.³⁵³ Ayrıca Muhammed Esed âyete dilsel açıdan bir açıklama da getirerek âyette geçen “küffâr” kelimesinin Kur’ân-ı Kerim’de “toprağı eken” anlamında orijinal anlamıyla kullanıldığı tek yer olduğuna dikkat çekmektedir.³⁵⁴

Süleyman Ateş ise bu âyetten hareketle dünya hayatının kısılgına dikkat çeker. Oyun, eğlence, süslenme, birbirine karşı övünme, çok mal ve evlat sahibi olma hevesleri ile kendini gösteren dünya yaşamı, yerden çıkıp yükselen sonra sararıp kırılan çöpe dönen bir bitki gibidir. Önce çiftçinin hoşuna giden ekin sonunda nasıl sararır, kırılan çöp haline gelirse insanın dünyadaki ömrü de öyledir. Önce yetişip delikanlı olması annesini babasını sevindirir, ekinin çiftçileri sevindirmesi gibi evladın yetişmesi de yetiştirenleri sevindirir. Sonra da genç insan yavaş yavaş solmaya gücü azalmaya başlar ve sonunda hayatı çekilen beden çöp gibi kuruyup düşer. İşte eğlence, süslenme, mal ve evlat edinme hevesleri ile geçirilen dünya hayatı da böyle kısadır.

³⁵⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 21/320.

³⁵¹ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 21/319.

³⁵² Mü’min, 40/115; Sâd, 38/27.

³⁵³ Esed, *Kur’an Mesajı*, 3/1115.

³⁵⁴ Esed, *Kur’an Mesajı*, 3/1116.

Bundan insana bir yarar yoktur. Dünya tutkusu insanın ahiret cezasına çarptırılmasına neden olur. Fakat Allah, tevbe edenleri, gönüllerini bu tutkunun etkisinden kurtarmaya çalışanları bağışlar. Asıl insana yararlı olan şu geçici dünya hevesleri değil, Allah'ın rızasını kazanmaktır. Allah rızası da gönlü Allah'a bağlamak ve ahireti arzu etmekle kazanılır.³⁵⁵ Aslında dünya hayatı kötü değildir. Ancak bu hayatı, Allah'a itaat yerine şeytana itaatla geçirmek kötüdür.³⁵⁶

Ateş, âyette geçen “küffâr” kelimesi hakkında ise dilsel ve Kur'ân merkezli bir yaklaşım sergilemektedir. Tohumu toprağa gizlediği için çiftçiye kâfir dendiği gibi hâkikati örtüp gizleyen inkârcıya da kâfir denir. Ateş'e göre kâfir kelimesinin çoğulu olan küffâr kelimesi Kur'ân'da en çok kâinatın yegâne sahibi, yaratıcısı, insanların besleyicisi, rızık vericisi Allah iken O'nun yanında başka tanrılar edinen, Allah'a olduğu gibi onlara da tapan, Allah'ın nimetlerine karşı nankörlük eden anlamında kullanılmaktadır. Bu âyette bu manaların hepsi mümkün olmakla beraber birinci mana olan çiftçiler anlamı daha uygundur.³⁵⁷

Genel olarak dünya hayatı ile ilgili âyetlerin tefsirinde gerek rivâyet gerekse dirâyet tefsirlerinde benzer açıklamaların olduğu aşikârdır. Kimi zaman rivâyet tefsiri kabul edilen bir tefsirin bir dirâyet tefsiri yöntemi kabul edilen dilsel bir yaklaşımla konuya açıklık getirdiği ya da dirâyet tefsiri kabul edilen bir tefsirin rivâyetler üzerinden giderek âyetleri açıkladığı karşımıza çıkmaktadır. Âyet ve konulara karşı Kur'ân merkezli yaklaşım ise hem rivâyet hem de dirâyet tefsirlerinde açıkça görebildiğimiz bir yöntemdir. Her iki tefsir türünde de Kur'ân'a karşı bu bütüncül yaklaşımın sergilendiği açıkça görülmektedir.

1.2.7. Musibete Maruz Kalma Konusu ile İlgili Âyetlere Getirilen Açıklama ve Yorumlar

Kâinatın en şerefli varlığı olan insan, Yüce Allah tarafından en mükemmel şekilde ve sorumlu bir varlık olarak yaratılmıştır. Bununla birlikte insanoğlu imtihan gereği kimi zaman bolluk ve huzurla kimi zaman da darlık ve sıkıntıyla karşı karşıya kalmıştır. Zira dünya hayatı hem nimetin hem de külfetin bir arada verildiği bir imtihan

³⁵⁵ Ateş, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, 9/272.

³⁵⁶ Ateş, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, 9/274.

³⁵⁷ Ateş, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, 9/275.

sahasıdır. Sayısız nimetlerle donatılan insanoğlunun hayatta zaman zaman da üzüntü, keder ve sıkıntı duyacağı olaylarla, musibetlerle karşılaşması da kaçınılmazdır. Dünyaya ne amaçla gönderildiğini ve yaratılış gayesini unutmayan insan için başa gelen bu musibetler bile, sabredilip ibret alındığında hayır ve menfaate dönüşür.³⁵⁸

Kur’ân-ı Kerîm’de ve hadislerde musibet konusuna sıklıkla değinilmekte ve Müslümanların musibetler karşısında nasıl bir tavır takınmaları gerektiği öğretilmektedir. Başa bir musibet geldiğinde istircâ’ etmek yani “Biz Allah içiniz ve biz O’na döneceğiz.”³⁵⁹ demek Kur’ân-ı Kerîm’in bizzat Müslümanlara kendi öğüdüdür. Hz. Peygamber de musibete uğrayanları bu ayetleri okuyarak teselli etmelerini tavsiye etmiştir.³⁶⁰

Musibet kelimesi “savb” kökünden gelen “esâbe” fiilinin ismi failidir. Esâbe fiili “isabet etmek, dokunmak, ulaşmak, üzerine bela inmek” vb. anlamlara gelmektedir. Musibet, “insanın canını sıkan ve ona üzüntü veren şey”³⁶¹ anlamına geldiği gibi “insanın doğasına uygun düşmeyen ölüm gibi vb. şeyler, sıkıntı, bela, eniden gelen felaket”³⁶² manalarına da gelmektedir. Musibet, hedefine isabet eden mermi gibi insana şiddetle dolanan hadise ve felakettir.³⁶³ Mümini üzen, ona eziyet veren her şey, musibettir.³⁶⁴ Musibet kelimesi daha çok şerri ifade eder. Ancak musibette bazen hayır da olabilir.³⁶⁵

Musibet kavramı, Kur’ân-ı Kerîm’de on yerde geçmektedir.³⁶⁶ Bununla birlikte esâbe fiili beş yerde, onun türevleri ise altmış farklı âyette geçmektedir.³⁶⁷

³⁵⁸ Müslim, “Zühd”, 64.

³⁵⁹ Bakara, 2/156.

³⁶⁰ İbn Mâce, “Cenâiz”, 55, 56; Muvatta, “Cenâiz”, 41.

³⁶¹ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 1/535.

³⁶² Cürçânî, *Kitâbu’t Târifât*, 217.

³⁶³ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 7/434.

³⁶⁴ Buhârî, “Merdâ”, 1; Müslim, “Birr”, 52.

³⁶⁵ Bakara, 2/216.

³⁶⁶ Bakara, 2/156; Âl-i İmrân 3/165; Nisa, 4/62, 72; Mâide 5/106; Tevbe, 9/50; Kasas, 28/47; Şûra, 42/30; Hadîd, 57/22, Teğâbun, 64/11.

³⁶⁷ Abdalbâkî, *el-Mu‘cemu’l-Müfehres*, 510-512.

Musibetler insanlara; Allah'ın izni, iradesi ve takdiri³⁶⁸, hatalı davranış ve kötü ameller³⁶⁹, nimetlere nankörlük³⁷⁰, insanlara zulüm³⁷¹, ilahi kurallara uymama³⁷² ve imtihan edilme³⁷³ sebebiyle gelebilir.

Musibetler günahlara kefarettir. Zira “Müslümanın başına gelen bir fenalık, hastalık, keder, hüznün, eza, can sıkıntısı hatta vücuduna batan bir diken dâhil olmak üzere her türlü musibet sebebiyle Allah müslümanın hatalarını ve günahlarını bağışlar.”³⁷⁴ hadisi bunun delilidir. Yine hadislerde en büyük musibetlerle peygamberlerin karşılaştığı³⁷⁵ ve Allah'ın sevdiği kullarını zaman zaman musibetlerle imtihan edeceği³⁷⁶ hususu vurgulanmakta; musibete uğrayanların teselli edilmesi, onların acılarının paylaşılması ve yakınlarını kaybedenlere taziyede bulunulması³⁷⁷ tavsiye edilmektedir.

Hastalık, yara bere, zulüm, işkence, açlık, yoksulluk gibi doğrudan insana isabet eden musibetler³⁷⁸; hayvanlar, ürünler gibi mala isabet eden musibetler³⁷⁹; deprem, kuraklık, sel gibi yeryüzüne isabet eden musibetler; şirk, küfür, nifak, gibi kişinin inancına gelen musibetler olmak üzere pek çok musibet çeşidi vardır.

Yeryüzünde meydana gelen musibetler, yerde herhangi bir zarar ve ziyana sebep olan âyetlerdir. Kuraklık, kıtlık veya ürünlere ârız olan afetler, evlerin, şehirlerin harabeye dönmesi, arazilerin ziyanı, zelzele, kıtlık ve sefaletin birbirini takip etmesi gibi acılara, ıstıraplara ve yıkıma sebep olan diğer bütün zararları içine almaktadır. Nefislerde meydana gelen musibetler ise ölümler, çeşitli hastalıklar, yara bere, hapis, işkence, açlık, susuzluk, çeşitli ceza ve sıkıntılara uğrama gibi insanlarla ilgili olan acılardır.³⁸⁰

³⁶⁸ Hadîd, 57/22-23; Teğâbun, 64/11.

³⁶⁹ Şûra, 42/30.

³⁷⁰ Nahl, 16/112-113.

³⁷¹ Nahl, 16/33-34.

³⁷² İsrâ, 17/15-17.

³⁷³ Bakara, 2/155.

³⁷⁴ Buhârî, “Merdâ”, 1; Müslim, “Birr”, 14; Tirmizî, “Tefsîr”, 44.

³⁷⁵ Buhârî, “Merdâ”, 2; İbn Mâce, “Fiten”, 29.

³⁷⁶ Buhârî, “Merdâ”, 1; Tirmizî, “Zühd”, 57.

³⁷⁷ İbn Mâce, “Cenâiz”, 55, 56; Muvatta, “Cenâiz”, 41.

³⁷⁸ En‘âm, 6/65; Hadîd, 5/22.

³⁷⁹ Bakara, 2/155.

³⁸⁰ Yazır, *Hak Dini Kur‘ân Dili*, 7/434.

Râzî, bu âyetin yeryüzünde meydana gelen bütün şeylerin var olmazdan önce “Levh-i Mahfûz” ’da yazılmış olduğuna ve Allah’ın ilminde mevcut olduğuna delalet ettiğini söyler. Râzî, Hadîd sûresi yirmi ikinci âyette geçen “yerdeki musibetler” ile yağmursuzluk, ürünsüzlük, bitkilerin az olması, fiyatların artması(enflasyon) ve açlığın birbirini kovalaması gibi şeylerin kastedildiğini ifade eder. Râzî, “nefislerdeki musibetler” hakkında ise iki görüşten bahseder. Birincisi, hastalıklar, fakirlik, çoluk çocuğun ölümü, insanın cezalara uğraması gibi şeylerdir. İkincisi ise Allah Teâlâ’nın bundan sonraki âyetteki “Elinizden çıkana tasalanmayasınız, O’nun size verdiği ile şıarmayasınız diye (takdir edilmiştir).”³⁸¹ ifadesinden ötürü hayrı da şerri de içine alan bir kavramdır.

Râzî âyeti pek çok açıdan ele almaktadır. Kelamcılarının yeryüzünde meydana gelen bütün şeylerin var olmazdan önce levh-i mahfûzda yazılma sebeplerine dair serdettikleri görüşlere yer verdikten sonra konuya dair filozofların görüşlerine de değinmektedir. Dilsel bir izah olarak da Râzî, âyette geçen yaratma fiilindeki zamirin musibet, nefis ve yer için de düşünülebileceğini ama esas konunun musibet olması sebebiyle doğruya en yakın olanın “musibetleri yaratmazdan önce” manasında olması gerektiğini savunmaktadır.³⁸²

Muhammed Esed’e göre ise âyette kastedilen musibetler; yeryüzüne veya bütün insanlığa yahut münferit olarak herhangi birine isabet eden tabii, beşerî ani alt üst oluş ve çöküş; hastalıktan, ahlaki veya maddi yoksunluktan doğan münferit sıkıntılardır.³⁸³

Süleyman Ateş ise bu âyette geçen “kitab”ın Allah’ın bilgi hazinesine işaret ettiğini ancak mahiyetini bilemediğimiz bir anlam dairesi olduğunu söyler ve bir sonraki âyetle irtibat kurarak ayeti izah eder. Allah kâinatta ne olacak ise onların hepsini vukuundan önce bilir. Allah’ın bildiği şeyler de zamanı gelince olur. Bunlardan kaçmak da mümkün değildir ki işte buna da kader denir. Yüce Allah kâinatın olaylarını programlamış, bunların zamanlarını tespit etmiştir. Allah’ın ezeli kaderinin tersi olmaz. İnsan bunu böyle bilirse olan şeyin neden olduğuna, olmayanın

³⁸¹ Hadîd, 57/23.

³⁸² Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, 21/326-327.

³⁸³ Esed, *Kur’an Mesajı*, 3/1116.

da neden olmadığına üzülmez. Bunları Allah'ın bilgisine, kaza ve kaderine havale ederek rahat eder. İşte Yüce Allah bu noktaya işaretle “Olayları ezelde böyle tespit eyledik ki siz, elde edemediğinize üzülmesiniz, elde ettiğinize de sevinip gururlanmayasınız.” buyuruyor. Böyle yapılmıştır ki insanlar “Neden rızkım azaldı, neden yağmur yağmadı, niçin şu sıkıntı başıma geldi, neden şu derde yakalandım?” deyip bunalımlara düşmesin. Allah kendisine sağlık, nimet, servet, mevki, murad verince de bunu kendi çabasına, zekâsına mal edip “Ben zekâm, çalışmam sayesinde bu nimete ulaştım.” deyip gurura kapılmasın. “Çünkü Allah kendini beğenmiş, övüngen insanları sevmez.”

Ateş'e göre tabii kötü olaylardan hiç etkilenmemek, üzülmemek, iyi olaylara da sevinmemek insanın elinde değildir. İnsan kendisini ilgilendiren kötü olaylar karşısında doğal olarak üzülür, iyi şeylere de sevinir. Âyette kaçındırılan üzülme ve sevinme, kişinin caiz olan üzülme ve sevinme sınırını aşıp aşırılığa kaçmasıdır ki bu, insanı günaha sokar. Aşırı sevinmek de gurura yol açar ki her ikisi de günahdır., haram işlere sürükler, insanı iyice bedbaht eder. İkrime'nin İbn Abbas'tan rivâyet ettiği şu söz ne kadar güzeldir: “Sevinmeyen, üzülmeyen kimse yoktur. Önemli olan, kişinin başına gelen musibeti sabır, hayrı da şükür ile karşılamasıdır.”

Âyette musibet ile insanın elinde olmayan, kendisinin sebep olmadığı afetler kastedilmiştir. Mesela başının ağrması veya bir yakınının ölmesi veya fakir olması, kıtlık, yangın ve deprem gibi afetler insanın elinde olmayan şeylerdir. Bunların olması, Allah'ın takdiri ile. İnsanın kendi sebep olduğu, kendi yaptığı işler de yine Allah'ın bilgisi içindedir, Allah bunların olacağını bilir ama insan kendi isteğiyle yaptığı bu işlerden sorumludur.³⁸⁴

³⁸⁴ Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, 9/276.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

İnsanlığa hidayet ve rehber olarak gönderilen Kur'ân-ı Kerîm, Kur'ân'ın kendi ifadesiyle korunmuş ve evrensel bir kitaptır. Yüce Kitabımız Kur'ân-ı Kerîm, Hz. Peygamber'den günümüze, günümüzden de kıyamete kadar hiçbir tahrife uğramadan varlığını sürdürmüş ve sürdürmeye de devam edecektir. Hz. Peygamber'den günümüze kadar geçen süreçte Kur'ân-ı Kerîm'i, muhatapları her daim anlamak için çaba sarf etmiş, bu anlama çabaları "tefsîr" diye adlandırdığımız geniş ve bereketli bir alanın oluşmasını sağlamıştır.

Tarihî süreçte oluşan bu büyük birikim için zamanla bir sınıflandırmaya gidilmiş, rivâyet ve dirâyet tefsîrleri adı altında bir tasnif oluşmuştur. Ancak bu iki tefsîr alanı içerisine girdirilen tefsîrler, ilerleyen süreçte kalıp yargılar halinde ve kendine özgü özelliklerinden soyutlanarak tek tip bir biçimde anlaşılmaya başlamış, bazen ise rivâyet ve dirâyet tefsîrleri sanki birbirlerinin rakibiymiş gibi bir konuma getirilmiştir. Bununla birlikte hangi tefsîr içerisine girdirilirse girdirilsin tefsîrlerde ortak ya da benzer dilsel, tarihsel pek çok malzemenin kullanılıp harmanlanarak Kur'ân-ı Kerîm'i anlama ve anlamlandırma gayreti içerisine girildiği âşikardır. Pek çok müfessir tarafından bazen bire bir aynı ya da benzer malzeme kullanılsa dahi her bir müfessirin tercih ettiği metot neticesinde aynı malzeme ile birbirinden çok farklı yapı ve sonuçların ortaya çıkmış olması da kaçınılmazdır.

İlk zamanlardaki rivâyet tefsirlerindeki kısa ve özlü kelime açıklamalar, kıssa ve sebab-i nüzûle dair rivâyetler, zamanla problemlerin artması, izahı zor hadiselerle karşılaşılması, toplumların istek ve ihtiyaçlarının değişmesi, yeni kültür ve medeniyetlerle tanışılması ve siyasî ve mezhebî oluşumların ortaya çıkmasıyla yerini naklin yanında kelâmî soru-cevapların, felsefî izahların, derin dilsel açıklamaların içerisinde yer aldığı dirâyet tefsirlerine bırakmıştır. Zaman içerisinde her iki tefsir kategorisinde ve daha pek çok sınıflandırmaya dâhil edilmiş birçok tefsir kaleme alınmıştır.

Hadîd sûresi örneğinde rivâyet ve dirâyet tefsîrleri arasında bir karşılaştırma yaptığımız çalışmamızda kevnî ve müteşâbih ayetler, vahiy ve risâlet, infak ve karz-ı hasen, kıyâmet ve ahiret, dünya hayatı ve musibet gibi ana konu başlıkları altında rivâyet ve dirâyet tefsîrlerinin temel konulara genel yaklaşımlarını inceleme ve tespit

etme imkânı neticesinde her iki tefsîr grubunun içerisine dâhil edilen tefsîrlerin ortak ve farklı bazı yönlerinin yanının bulunduğunu gördük.

Müteşâbih kavramının kapsamına nelerin dâhil edilip edilmeyeceği hususunda rivâyet ve dirâyet tefsirlerinde farklı değerlendirmelerin hâkim olduğunu ve bunun yanı sıra özellikle bizim müteşâbih âyetler kapsamında değerlendirdiğimiz Allah'ın isim ve sıfatları mevzuu ile ilgili olarak rivâyet tefsirlerinde daha ziyade diğer âyetler ve Hz. Peygamber'den gelen rivâyetlerle iktifa edildiği, dirâyet tefsirlerinde ise yoğun kelâmî izahların yapıldığı görülmektedir. Müteşâbih kapsamında değerlendirdiğimiz "arşa istivâ" konusunda ise hem rivâyet hem de dirâyet tefsirlerinin dilsel açıklamalara yer verdikten sonra mecazi ve temsilî bir anlatımı tercih ettikleri tespit edilmiştir. İnfak, karz-ı hasen gibi amelî ve sosyal ibadetler ile kıyamet sahnelerinin olduğu somut ve temsili mevzularda ise hem rivâyet hem de dirâyet tefsirlerince konulara Kur'ân-ı Kerîm ve hadisler ekseninde daha çok bütüncül ve konu merkezli bir yaklaşımın olduğunu tespit imkânı bulduk. Dünya hayatının vafedilmesi ve dünyanın değeri konularında ise birisi rivâyet diğeri ise dirâyet tefsiri olan Begavî ve Râzî tefsirlerinin aynı potada bulunduğunu açık bir şekilde görmek mümkündür.

Adı rivâyet ya da dirâyet tefsiri olarak nitelendirilse de incelediğimiz tefsîrlerin âyet ve konuları öncelikli olarak Kur'ân merkezli, bütüncül bir yaklaşımla ele almaları ve âyetleri bağlamından koparmadan değerlendirmeleri her iki tefsir türünün de ortak bir özelliği olarak ifade edilebilir. Bununla birlikte dirâyet tefsirlerinde rivâyet tefsirlerinden farklı olarak daha geniş yelpazede malzemenin kullanıldığı, akıl ve naklin bir arada kullanılarak mezc edildiği, dilsel ve kelâmî açıklamalara büyük ölçüde yer verildiği ortadadır. Bütün bu değerlendirmeler yapılırken daha önce de çokça vurguladığımız en temel husus elbette, rivâyet tefsirlerinin dirâyetten, dirâyet tefsirlerinin de rivâyetten yoksun ve uzak olmadığı düşüncesinin zihinlerden çıkarılmamasıdır.

KAYNAKÇA

- Abdelhaleem, Muhammed. “Kur’ân’da Âhiret-Dünyâ, Dünyâ Hayatı”. çev. Şehmus Demir. *EKEV* 1/3 (1998), 321-323.
- Abdulbâkî, Muhammed Fuâd. *el-Mûcemu’l-Müfehres li Elfâzi’l-Kur’âni’l- Kerîm*. Kâhire: Dâru’l-Hadis, 1414/1994.
- Akyüzoğlu, Hüseyin. “Taberî Tefsirinde Kevnî Âyetlerin Tefsiri”. *Kur’ân ve İlmi Hakikatler-2 Sempozyumu (14-15 Mayıs)*. 247-256. İstanbul, y.y., 2013.
- Altuntaş, Mehmet. “Dünyanın Değerine Dair Ayetler Üzerine Bir İnceleme”. *BOZİFDER* 13/13 (2018), 103-128.
- El-Âlûsî, Şihâbuddîn Mahmûd b. Abdillâh. *Rûhu’l-Meânî fi Tefsîru’l- Kur’âni’l-Azîm ve’s-Seb’il-Mesânî*. 16 Cilt. b.y: Dâru’l-Fikr, 1414/1993.
- Apa, Enver. “Müteşâbih Ayetler Kavramı Hakkında Tarihi ve Semantik Bir İnceleme”, *AÜİFD* 43/2 (2002), 151-168.
- Apaydın, H. Yunus. “Karz”. *DİA*. 24/520-524. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Atahan, İsmet Kürşad. *Kevnî Ayetlerin Kur’ân Üslûbu Bağlamında İncelenmesi*. YL Tezi, Ankara Üniversitesi, 2005.
- Ateş, Süleyman. *Yüce Kur’ân’ın Çağdaş Tefsiri*. 12 Cilt. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1989.
- Aydın, Muhammed. “Rivayet Tefsiri Kavramı ve Kur’ân’ın Kur’ân ile Tefsiri: Eleştirel Bir Yaklaşım. *SAÜİFD* 20/2 (2009), 1-32.
- El-Begavî, Ebû Muhammed el-Hüseyin b. Mes’ûd. *Me’âlimu’t-Tenzîl*. 8 Cilt. b.y.: Dâru Tayyibe, 1414/1993.
- Beydâvî, Kâdî Nasiruddîn Abdullah b. Ömer eş-Şirâzî. *Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl*. 4 Cilt. Beyrut: Müessesetü’l-İlmiyye, 1410/1993.
- Bilgiz, Musa. “Kur’an’da Nübüvvet”. *Diyanet İlmî Dergi* 49/1 (2013), 23-46.
- Bilmen, Ömer Nasûhi. *Kur’ân-ı Kerîm’in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*. 8 Cilt. İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1963.
- El-Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail. *Sahîhu’l-Buhârî*. 8 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Cürcânî, Seyyid Şerif Ali b. Muhammed. *Kitâbu’t-Târifât*. İstanbul: Şirket-i Sahafiye-i Osmaniye, 1308.

- Çağrı, Mustafa. “Kur’an”. *DİA*. 26/ 390-393. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Çakan, İsmail Lüfti. “Dünyâ Hayatına Karşı Müslümanların Tutumu”. *Diyanet Dergisi* 14/1 (1975), 5-20.
- Çalışkan, İsmail. Tefsirde Mâturîdî’yi Keşfetmek: “İmâm Mâturîdî ve Te’vîlâtü’l-Kur’ân’ın Tefsir İlmindeki Yeri”. *Milel ve Nihal* 7/2 (2010), 67-93.
- Çetiner, Bedrettin. “er-Râzî”. *ŞİA*. 6/375-377. İstanbul: Şamil Yayınevi, 2010.
- Demirci, Muhsin *Tefsir Usûlü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2009.
- Derveze, Muhammed İzzet. *et-Tefsîru’l-Hadîs*. 12 Cilt. b.y.: Dâru İhyai’l-Kütübî’l-Arabiyye, 1381/1962.
- Duman, Mehmet Zeki. “Kur’ân’da Müteşâbihât”. *Bilimname* 3/9 (2005), 13-37.
- Eren, Şadi. *Kur’ân’da Teşbih ve Temsiller*. İstanbul: Yeni Akademi Yayınları, 2002.
- Erkol, Ahmet. “Nassın Anlaşılmasında Te’vîl ve Müteşâbih Sorunu”. *DİÜİFD*. 8/2 (2006), 199-226.
- Esed, Muhammed. *Kur’ân Mesajı*. çev. Cahit Koytak-Ahmet Ertürk. 3 Cilt. İstanbul: İşaret Yayınları, 1999.
- Fîrûzâbâdî, Muhammed b. Ya’kûb. *Besâiru Zevi’t-Temyîz fî Letâifi’-Kitâbi’l-Azîz*. 6 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü’l-İlmiyye, ts.
- Gözeler, Esra. *Kur’an Ayetlerinin Tarihlendirilmesi*. İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Kur’ân Araştırmaları Merkezi (KURAMER) Yayınları, 2016.
- Gülle, Sıtkı. “Rivayet ve Dirayet Yöntemleri Açısından Taberî Tefsiri Hakkında Bir Değerlendirme”. *EKEV* 8/19 (2004), 265-280.
- Güven, Mustafa. “Müteşâbihât Problemi ve Te’vîl”. *Hikmet Yurdu* 3/5 (2010): 293-322.
- Işıcık, Yusuf. “Kur’ân-ı Kerîm’de Müteşâbih ve Te’vîli”. *SEÜİFD* 6 (1996), 55-65.
- Işık, Emin. “Hadid Suresi”. *DİA*. 15/13-14. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- İbn Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed. *Müsned*. 6 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik. *es-Siretü’n-Nebeviyye*. 4 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü’l-Asriyye, 1412/1995.
- El-İsfehânî, Ebu’l-Kâsım el-Hüseyn b. Muhammed er-Râğıb. *el-Müfredât fî Garîbi’l-Kur’ân*. Beyrut: Dâru’ş-Şamiyye, 1412/1992.

- İbn Kesîr, İmâduddîn Ebu'l-Fidâ İsmail. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1994.
- İbn Kesîr, İmâduddîn Ebu'l-Fidâ İsmail. Hadislerle Kur'ân-ı Kerîm Tefsiri. çev. Bedrettin Çetiner-Bekir Karlığa. 16 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1407/1986.
- İbn Mâce, Ebû Abdullâh Muhammed b. Yezîd. *Sünen*. 2 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mukrim. *Lisânu'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1410/1990.
- İbn Sâd, Ebû Abdillâh Muhammed. *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru's-Sader, ts.
- İbn Teymiyye, Ebu'l-Abbas Takuyyiddîn Amed b. Abdilhalîm. *Mukaddime fî Usûli't-Tefsîr*. Beyrut: Dâru's-Şam, 1408/1988
- Kafiyeci, Muhammed b. Süleyman. *et-Teysîr fî Kavâid-i 'İlmi't-Tefsîr*. Dımeşk: Dâru'l-Kalem, 1990.
- Karaman, Hayreddin-Çağrı, Mustafa-Dönmez, İbrahim Kafi-Gümüş, Sadreddin. *Kur'ân Yolu*. 5 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007.
- Karagöz, Mustafa. "Tefsirde Rivayet ve Dirayet Ayrımının Ortaya Çıkışı ve Mahiyeti". *Bilimnâme* 2/5 (2004), 45-60.
- Kırbaçoğlu, Mehmet Hayri. "Müteşâbihât Konusundaki Yaklaşımların Değerlendirilmesi ve Yeni Bir Yaklaşım Önerisi". *1.Kur'ân Sempozyumu* (1-3 Nisan 1994). 363-374. Ankara: Bilgi Vakfı Yayınları, 1994.
- Koç, Mehmet Akif, *İsnad Verileri Çerçevesinde Erken Dönem Tefsir Faaliyetleri*. Ankara: Kitabiyât Yayınları, 2003.
- el-Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî. *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*. 20 Cilt. Beyrut: Dâru İhyai't-Turâsil-Arabî, 1405/1985.
- Kutub, Seyyid. *Fî Zilâli'l-Kur'ân*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru İhyai't-Turâsil-Arabî 1971.
- Kutub, Seyyid. *Kur'ân'da Edebî Tasvir*. çev. Mehmet Yolcu. İstanbul: Çizgi Yayınları, 1991.
- Malik b. Enes, *Muvatta'*. 2 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- El- Mâturîdî. *Te'vîlâtü Ehlis-Sünne*. 5 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risale Nâşirûn, 1425/2004.

- Muhâsibî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Esed. *Fehmu'l-Kur'ân ve Me'ânihi*. b.y.: y.y, 1978.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccac. *Sahîhu'l-Müslim*. 3 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- Mevdûdî, Ebu'l-Âlâ. *Tefhîmu'l-Kur'ân*. Trc. Nazife Şişman, Yusuf Karaca vd. 7 Cilt. İstanbul: İnsan Yayınları, 1991.
- Nesefî, Ebu'l-Berakât Abdullâh b. Ahmed b. Mahmûd. *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vil*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1408/1989.
- Özdeş, Talip, "Kültür ve Ortak Zihniyetin Yoruma Etkisi Açısından Rivayet ve Dirayet Tefsirleri Üzerine Genel Bir Değerlendirme". *Tarihten Günümüze Kur'ân'a Yaklaşımlar* (2010), 213-232.
- Özdeş, Talip. *Mâturîdî'nin Tefsir Anlayışı*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2003.
- Öztürk, Mustafa. "Müteşâbih Kavramı Bağlamında Tefsir Usûlünün('Ulûmu'l-Kur'ân) Mahiyeti ve Pratik Değeri Üzerine Bir İnceleme". *Bilimnâme* 15/6 (2008), 42-46.
- er-Râzî, Fahrüddîn. *Mefâtihu'l-Gayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru İhyai't-Turâsil-Arabî, ts.
- Rıza, Muhammed Reşid. *Tefsîru'l Kur'âni'l-Hakîm*. 12 Cilt. b.y.: Dâru'l-Fikr, ts.
- Sâlih, Subhi. *Mebâhis fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*. çev. M. Said Şimşek. Konya: Hibaş Yayınları, ts.
- Semerkindî, Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed. *Bahru'l-'Ulûm*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiye, 1413/1993.
- Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân. *el-İtkân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*. 2 Cilt. Dımeşk: Dâru İbn Kesîr, 1414/1993.
- Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân. *ed-Dürü'l-Mensûr fî Tefsîri'l-Me'sûr*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1414/1993.
- Şâtıbî, Ebû İshak İbrahim b. Musa. *el-Muvafakât fî Usûli's-Şerîa'*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmye, ts.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdullâh. *Fethu'l-Kadîr el Câmiu beyne Fenneyi'r-Rivâye ve'd-Dirâye min 'İlmi't-Tefsîr*. 5 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 1415/1995.
- Şimşek, Mehmet Said. *Kur'ân'ın Anlaşılmasında İki Mesele*. İstanbul: Yöneliş Yayınları, 1991.

- Taberî, Ebû Câfer Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-Beyân an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1408/1988.
- Tirmizî, Muhammed b. Îsâ b. Sevre. *Sünen*. 5 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Uludağ, Süleyman. "Dünya". *DİA*. 10/22-25. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Vâhidî, Ebü'l-Hasen Ali b. Ahmed b. Muhammed. *Esbâbu'n-Nüzûl*. b.y.: Dâru'l-Kitâbi'l-Cedîd, 1389/1968.
- Yavuz, Yusuf Şevki-Çetin, Abdurrahman. "Ayet". *DİA*. 4/242-243. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Yazıcı, Muhammed. "Dünya ve Ahiret Kavramlarının Analizi". *İlahiyat Fakülteleri Kelam Anabilim Dalı VII. Eğitim-Öğretim Meseleleri Koordinasyonu Toplantısı ve Sempozyumu* (06-08 Eylül 2002). Çorum: y.y., 2002.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'ân Dili*. İstanbul: Azim Yayınları, ts.
- Yıldırım, Zeki. "Enbiya 30 Ekseninde Evrenin Oluşumu". *AÜİFD* 39 (2013), 47-76.
- Zemahşerî, Mahmûd b. Ömer b. Ahmed. *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vucûhi't-Te'vîl*. 6 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-Abîkân, 1418/1998.
- Zerkeşî, Bedruddîn Muhammed b. Abdillâh. *el-Burhân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1415/19

ÖZ GEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : Azime Betül DEMİREL YİĞİT
Uyruğu : T.C.
Doğum Tarihi ve Yeri : 12.10.1985
e-posta : abetuldemirelyigit@gmail.com

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Yılı
Lisans	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi	2008

İŞ TECRÜBESİ

Tarih	Kurum	Görev
2007	DİB	Kur'ân Kursu Öğreticisi
2010	DİB	Vaiz
2018	DİB	Müftü Yardımcısı

YABANCI DİL BİLGİSİ

Yabancı Dilin Adı YÖKDİL: 77.5